

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KONSTITUCINĖS IR ADMINISTRACINĖS TEISĖS KATEDRA

Neakivaizdinio skyriaus V kurso II grupės (5 metai)
Studentės Karolinos Rodevičienės

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS
**EUROPOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJŲ RAIDOS YPATUMAI
XX AMŽIUJE**

Darbo vadovas: doc.dr. A.Normantas

Recenzentas: doc.dr. V.Vaičaitis

VILNIUS, 2008

TURINYS

IŽANGA.....	3
1. ŠIUOLAIKINIŲ KONSTITUCIJŲ ATSIKADIMAS IR JŲ RAIDOS YPATUMAI IKI XX AMŽIAUS PRADŽIOS.....	7
2. EUROPOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJŲ RAIDOS YPATUMAI XX AMŽIAUS PIRMOJE PUSĖJE.....	20
2.1. Konstitucijų raida iki Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos.....	20
2.2. Konstitucijų raidos ypatumai tarpukario laikotarpiu.....	23
2.2.1. Fašistinių šalių konstitucijos ir jų raidos ypatumai.....	24
2.2.2. Socialistinės konstitucijos ir jų raidos ypatumai.....	28
2.2.3. Lietuvos ir kitų demokratiškų Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumai.....	34
3. EUROPOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJŲ RAIDOS YPATUMAI XX AMŽIAUS ANTROJE PUSĖJE.....	41
3.1. Fašistinių režimų žlugimas ir Europos valstybių konstitucijų raida.....	44
3.2. „Senųjų“ Europos valstybių konstitucijų raidos bruožai.....	46
3.3. Socialistinių režimų žlugimas, naujų valstybių atsiradimas ir jų konstitucinė raida.....	50
IŠVADOS.....	61
SANTRAUKA.....	63
SUMMARY.....	64
PANAUDOTŲ ŠALTINIŲ SARAŠAS.....	65

IŽANGA

Analizuojant šiuolaikinių konstitucijų raidą, pirmiausia keliamas klausimas – kas yra konstitucija? Konstitucija gali būti apibūdinama įvairiai: kaip savotiškas visuomenės susitarimas dėl svarbiausių gyvenimo taisyklių, kaip skirtingų interesų suderinimo mechanizmas¹, kaip aukščiausia teisė, visų teisės aktų teisiškumo matą², konstituciją galima vertinti ir kaip pagrindinį šalies įstatymą, turintį aukščiausią teisinę galią, nustatantį šalies politinės, teisinės ir ekonominės sistemos pagrindus³, kaip ypatingą teisinio reguliavimo sritį, pabrėžiant šios teisės išskirtinumą, aukščiausią galią, ją suvokiant kaip viso teisinio gyvenimo vienintelį ir svarbiausią centrą⁴. Kita vertus, anot E. Kūrio, Konstitucija nėra tik „dar vienas“ teisės aktas, o dažnai vartojamas apibūdinimas „pagrindinis įstatymas“ šiek tiek klaidina – tik formos atžvilgiu Konstitucija primena įstatymą, tačiau pagal esmę ir prasmę ji yra aukščiausioji teisė, visų teisės aktų teisiškumo matas⁵. Taigi Konstitucijos apibūdinimas kaip pagrindinio šalies įstatymo siejamas su jos vertinimu tik formos atžvilgiu, tačiau, akivaizdu, kalbant apie Konstituciją svarbus ne tik formos, bet ir turinio klausimas. Konstitucijos sampratą glaustai apibrėžė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas⁶: „Konstitucija - tai aukščiausios teisinės galios aktas. Konstitucijoje atsispindi visuomenės sutartis - visų Lietuvos Respublikos piliečių demokratiškai priimtas įsipareigojimas jų dabartinei ir būsimosioms kartoms gyventi pagal Konstitucijoje įtvirtintas pamatines taisykles ir joms paklusti, idant būtų užtikrintas valdžios legitimumas, jos sprendimų teisėtumas, žmogaus teisės ir laisvės, idant visuomenėje būtų santarvė. Konstitucija, kaip aukščiausios teisinės galios aktas ir visuomenės sutartis, yra grindžiama universaliomis, nekvestionuojamomis vertybėmis - suvereniteto priklausymu Tautai, demokratija, žmogaus teisių ir laisvių pripažinimu bei jų gerbimu, pagarba teisei bei teisės viešpatavimu, valdžios galių ribojimu, valdžios įstaigų priederme tarnauti žmonėms ir atsakomybe visuomenei, pilietiškumu, teisingumu, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiu. Konstitucijoje yra nustatyti žmogaus ir valstybės santykių, viešosios valdžios formavimo ir funkcionavimo, Tautos ūkio, vietos savivaldos, kitų svarbiausių visuomenės ir valstybės gyvenimo santykių pagrindai. Priėmusi Konstituciją pilietinė Tauta padėjo savo, kaip valstybinės bendruomenės, bendro gyvenimo norminį pagrindą ir įtvirtino valstybę kaip bendrą visos visuomenės gėrį. Tauta Konstituciją keičia tiesiogiai arba per savo demokratiškai

¹ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 7.

² Lane J.E. Konstitucija ir politikos teorija.-K., 2003. P. 12.

³ Tarptautinių žodžių žodynas.-V., 2001. P.395.

⁴ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 7.

⁵ Kūris E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis// Konstitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas. 2003 m. rugsėjo 4 d. konferencijos medžiaga.-V., 2004. P.22.

⁶ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.10.

išrinktus atstovus ir tik pagal pačioje Konstitucijoje nustatytas taisykles. Konstitucija yra aukščiausioji teisė. Ji nubrėžia gaires visai teisės sistemai - visa teisės sistema kuriama Konstitucijos pagrindu“⁷. Taigi remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pateikta pozicija, kalbant apie šiuolaikinę konstituciją svarbu suvokti ją kaip aukščiausios teisinės galios aktą, visuomenės sutartį ir aukščiausiąją teisę.

Analizuojant šiuolaikinių konstitucijų raidą, kyla klausimas – kas laikoma šiuolaikine konstitucija? Kai kas linkęs kalbėti vien tik apie XX amžiaus antrojoje pusėje priimtas konstitucijas (dažniausiai minimas 1949 m. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas, 1958 m. Prancūzijos Konstitucija, 1978 m. Ispanijos Konstitucija), todėl šiuolaikinėmis konstitucijomis būtų laikytinos tik XX amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje priimtose konstitucijos. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad 1787 m. JAV Konstitucija teturi tik 27 pataisas ir dėl išmintingo jos aiškinimo neprarado savo aktualumo ir šiandien, 1787 m. JAV Konstitucija taip pat gali būti laikytina šiuolaikine konstitucija. **Konstitucionalizmas** arba doktrina, teigianti, kad politinę valdžią turi varžyti įvairūs apribojimai, išsirutuliojo iš trijų pagrindinių šaltinių: 1) germanų teisės ir feodalizmo; 2) romėnų teisės arba konkrečiau – iš jos prigimtinės teisės sampratos; 3) aristotelizmo. Kitiems autoriams konstitucinio reguliavimo ištakos yra antikos mintis ir pirmųjų demokratijų praktika, tretiems - Didžioji laisvių chartija. Tačiau šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo esminiu bruožu laikytinas jo specialus tikslas – valstybės valdžios ribų nustatymas piliečių apsaugos nuo galimo piktnaudžiavimo valdžia tikslu – kuris įgalina atskirti šiuolaikinį konstitucinį reguliavimą nuo jo užuomazgų.

Pažymėtina tai, kad teisinėje literatūroje dažniausiai skiriami keturi konstitucinio reguliavimo raidos etapai arba konstitucijų raidos bangos. Pirmasis konstitucinio reguliavimo etapas apima laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos, antroji – laikotarpį tarp dviejų pasaulinių karų, trečioji – laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos, ketvirtoji – laikotarpį nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigos iki šių dienų. Pažymėtina tai, kad teisinėje literatūroje yra išskiriamas dar vienas konstitucionalizmo raidos etapas. Anot E.Šileikio, penktasis konstitucionalizmo pasaulyje apogėjus siejamas su Europos Sąjungos Konstitucijos kaip netradicinės konstitucijos diskutavimo, kompromisinio rengimo ir nesklandaus ratifikavimo procesu; ši neįprasto pavadinimo ir intencijų sutartis, viena vertus, teoriškai pajėgi atlikti įprastas konstitucijos funkcijas (pirmiausia integruojančiai veikti Europos bendruomenę, be to, steigti tam tikras institucijas, racionalizuoti jų kompetencijos apribojimą, įtvirtinti ir ginti atitinkamas vertybes) ir savaime nepaneigti nacionalinių konstitucijų viršenybės „vidaus“ teisės sistemoje, kita vertus, naujadaras griauja tam tikras teorines dogmas,

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų 1¹ į straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Valstybės žinios.2004. Nr. 85-3094).

verčia iš naujo pažvelgti į konstituciją kaip į neva (tik) valstybės atributą, ir pradėti kurti „postnacionalinę“ (supranacionalinę) konstitucijos sampratą⁸. Taigi penktasis konstitucinio reguliavimo etapas siejamas su 2004 m. spalio 29 d. sutarties dėl Konstitucijos Europai parengimo ir pasirašymo laikotarpiu.

Šio **tyrimo pagrindinis tikslas** yra aptarti pagrindines šiuolaikines Europos valstybių konstitucijas Europos konstitucinio reguliavimo raidos etapų kontekste, išskirti esminius Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumus, nustatyti pagrindinius jų raidos dėsningumus, aptarti Lietuvos valstybės konstitucijų raidos ypatumus kitų Europos valstybių konstitucijų raidos kontekste.

Atsižvelgiant į tai, kad XX amžiaus konstitucijoms svarbią įtaką konstitucinio reguliavimo turinio aspektu darė XIX amžiaus konstitucijos, siekiant tyrimo išsamumo analizuojant Europos valstybių konstitucijų raidą 20 amžiuje kartu bus aptariamos svarbiausios XIX amžiaus konstitucijos ir jų reguliavimo ypatumai bei įtaka XX amžiaus konstitucijoms.

Pažymėtina tai, kad konstitucijos reguliuojami santykiai gali būti skirstomi į kelias grupes. Pirmoji konstitucijos reguliuojamų santykių grupė – žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės, antroji grupė – valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykiai. Neabejotina, kad tai yra svarbiausi santykiai visuomenėje. Nuo šių santykių sričių sureguliuavimo priklauso visų kitų santykių reguliavimo kryptis. Atsižvelgiant į tai, šiuolaikinių Europos valstybių konstitucijų raidos 20 amžiuje ypatumai bus nagrinėjami šių dviejų konstitucinių santykių grupių sisteminės, lyginamosios ir istorinės analizės kontekste.

Tikslui pasiekti yra keliami šie **uždaviniai**:

1. Aptarti šiuolaikinių konstitucijų atsiradimą ir jų raidos ypatumus iki 20 amžiaus pradžios.
2. Atskleisti Europos valstybių konstitucijų raidos 20 amžiaus pirmojoje pusėje ypatumus, aptariant Europos valstybių konstitucijų raidą iki Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos ir tarpukario laikotarpiu fašistinių, socialistinių ir demokratinių Europos valstybių konstitucijų analizės kontekste.
3. Atskleisti Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumus 20 amžiaus antrojoje pusėje, analizuojant Europos valstybių konstitucijų raidą fašistinio režimo žlugimo, socialistinio režimo žlugimo ir naujų valstybių atsiradimo, taip pat kitų Europos valstybių konstitucijų raidos kontekste.

Šio **tyrimo objektas** yra kai kurių Europos valstybių konstitucijos, jų priėmimo socialinės, politinės prielaidos.

---

⁸ Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė.-V., 2005. P.45-50.

Atliekant tyrimą naudotas sisteminis, loginis-analitinis, lyginamasis ir istorinis **tyrimo metodai**. Sisteminiu tyrimo metodu naudotasi analizuojant Europos valstybių konstitucijų reguliavimo turinį, lyginamuoju ir istoriniu tyrimo metodais siekta detalizuoti Europos valstybių konstitucijų raidos 20 amžiuje ypatumus. Istorinės analizės metodu darbe periodiškai analizuojama Konstitucijos sampratos kaita. Šis metodas suteikia tyrinėtojiui galimybę išvengti įspūdziais pagrįstų sprendimų, nors tai ir nereiškia, kaip šiuo būdu galima išvengti subjektyvumo, tačiau galima jį sumažinti. Taikant lyginamąjį metodą darbe lyginamos ir vertinamos, mokslininkų nuomonės Konstitucijos sampratos aiškinimo klausimais. Taikant loginį metodą daromi atitinkami apibendrinimai, išvados, padedančios tiksliau ir aiškiau suvokti darbe nagrinėjamus klausimus.

Tyrimas aktualus konstitucinio reguliavimo raidos aspektu. Europos valstybių konstitucijų analizė istoriniu požiūriu sudaro sąlygas išskirti esminius Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumus bei nustatyti pagrindinius jų raidos dėsningumus. Tik atsižvelgiant į istorines - politines konstitucijų priėmimo aplinkybes ir jose įtvirtintą teisinį reguliavimą, lyginant jas tarpusavyje, galima išsamiau suprasti, kodėl būtent viena ar kita nuostata įtvirtinta konstitucijose. Tai taip pat leidžia pažvelgti į Lietuvos valstybės konstitucijų raidą kitų Europos valstybių konstitucijų raidos kontekste.

Nors mokslinių tyrimų, nagrinėjančių konstitucionalizmo problemas, ypač konstitucijų raidos dėsningumus, yra nemažai, tačiau trūksta sisteminio požiūrio analizuojant pagrindines šiuolaikines Europos valstybių konstitucijas Europos konstitucinio reguliavimo raidos etapų kontekste, o ypačingai šiame kontekste analizuojant Lietuvos valstybės konstitucijų raidos ypatumus. **Tyrimo originalumas** tas, kad tyrimo metu pateikiama lyginamoji įvairių Europos valstybių konstitucijų lyginamoji analizė, žvelgiant į konstitucijas per žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių bei valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykių istorinės raidos perspektyvą.

Tyrimo šaltiniai. Atliekant tyrimą, esminiais tyrimo šaltiniais laikytos kai kurių Europos valstybių konstitucijos, pavyzdžiui, 1949 m. VFR, 1958 m. Prancūzijos, 1978 m. Ispanijos ar 1946 m. Italijos; taip pat galima būtų išskirti 1787 m. Jungtinių Valstijų konstituciją, kurią įtvirtintas teisinis reguliavimas padarė didelę įtaką pasaulinei konstitucionalizmo raidai. Taip pat plačiai naudotasi Lietuvos ir kitų valstybių mokslininkų darbais, taip pat konferencijų, pristatymų medžiaga, taip pat medžiaga, pateikta interneto tinklapiuose. Tyrimo šaltiniai šiame darbe taip pat yra įstatymai ir poįstatyminiai aktai, reguliuojantys šiuos santykius, Lietuvos Respublikos norminiai aktai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, užsienio valstybių konstitucinės justicijos praktika.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, santrauka lietuvių ir anglų kalba, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei interneto svetainių adresai.

1. ŠIUOLAIKINIŲ KONSTITUCIJŲ ATSIKIDIMAS IR JŲ RAIDOS YPATUMAI IKI XX AMŽIAUS PRADŽIOS

Jau XVIII a. pabaigoje Thomas Paine teigė, kad konstitucija yra tautos, o ne tų, kurie vykdo vyriausybės įgaliojimus, nuosavybė. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad visos Amerikos konstitucijos skelbiamos kaip priimtose remiantis žmonių suteiktais įgaliojimais. Tęsdamas šią mintį T. Paine pastebi, kad Prancūzijoje žodis „tauta“ vartojamas vietoj „žmonės“, tačiau abiem atvejais konstitucija yra pirmesnis dalykas nei vyriausybė, ir todėl jos visuomet yra atskiriamos. Tuo atveju, kai valdžios galia sutelkta į konstituciją, ją remia tauta; vadinasi, ir prigimtinė, ir politinė kontroliuojanti jėgos yra kartu. T. Paine tvirtino, kad vyriausybių priimti įstatymai kontroliuoja žmones tik kaip individus, tačiau tauta per savo konstituciją kontroliuoja visą vyriausybę ir turi tam prigimtinių galių. Taigi viena ir ta pati valdžia yra ir galutinė kontroliuojanti, ir pirminė steigiamoji.⁹

Konstitucinės teisės moksle konstitucijos sąvoka aiškinama remiantis keliais įvairiais pagrindais. Konstituciją vertinant formaliąja prasme, atkreipiamas dėmesys į šio akto teisiškumą, kurį išreiškia teisės normų sistema, sukonstruota konstitucijos tekste.

Žvelgiant į konstituciją tokiaime kontekste, akivaizdu, kad svarbiausias kriterijus yra konstitucijos formalumas įtvirtinant ir reguliuojant atitinkamus visuomeninius santykius, kuriuos konstitucijos kūrėjas ir leidėjas (tauta, parlamentas, konstitucinė asamblėja) vertina kaip pagrindinius ir turinčius esminę reikšmę visuomenėje ir valstybėje.

Apibendrintai išreiškiant konstitucijos sąvoką, galima teigti, kad konstitucija yra pagrindinis ir svarbiausias, aukščiausios teisinės galios teisės normų aktas, nustatantis valstybės organizacijos, viešosios valdžios organizavimo ir funkcionavimo pagrindus bei įtvirtinantis svarbiausius asmens ir valstybės santykius. Jos priimamos ir keičiamos sudėtingesne tvarka nei paprasti įstatymai.¹⁰ Beje, toks konstitucijos apibrėžimas ne visiems mokslininkams yra priimtinas, nes išvelgiami ir kiti konstitucijos teisiniai aspektai. Pavyzdžiui, manoma, kad terminas „Pagrindinis Įstatymas yra pernelyg siauras jos esmei išsamiai atskleisti“. Teigiama, kad „giluminiu požiūriu konstitucija yra valstybingumo „siela“, t. y. konstitucija yra konstitucija“. Galvojama, kad, iškelus sau uždavinį visapusiškiau atskleisti konstitucijos prasmes, ją reikėtų suvokti kaip: a) formų formą; b) normų normą; c) imperatyvią viziją – normatyvų projektą; d) valstybinės ir socialinės valdžios ribojimo aktą; e) valstybinės bendruomenės kompromisinės vienybės aktą.¹¹

⁹ Paine, T. *Žmogaus teisės*. Iš anglų kalbos vertė D. Stepanienė, E. Morkytė, A. Tijušas. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003, p. 232.

¹⁰ Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris, E., Maksimaitis, M., Mesonis, G., Normantas, A., Pumputis, A., Vaitiekienė, E., Vidrinskaitė, S., Žilys, J. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002, p. 108.

¹¹ Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 51.

Aišku, kad nors konstitucijų simbolinė reikšmė ir yra labai svarbi, o atitinkamais istoriniais tarpsniais nepakeičiama jokia kita vertybe, jose įtvirtintas teisinis reguliavimas yra ne mažiau svarbus. Konstitucinės normos ir nuostatos yra ta priemonė, kurią pasitelkus užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės, apibrėžiamas valstybės institucijų statusas, jų įgaliojimai įgyvendinant valstybės valdžią.

Teisės istorinės raidos tyrėjai teigia, kad teisinių sistemų (taip pat ir konstitucinių) pokyčius lemia daugelis veiksnių, tačiau pagrindiniai iš jų – kad nesugebama numatyti pamatinių pokyčių ir laiku į juos reaguoti. Šis nesugebėjimas nulemtas vidinio prieštaravimo, glūdinčio Vakarų teisės tradicijos prigimtyje, kurios vienas tikslas – apsaugoti tvarką, o kitas – įgyvendinti teisingumą. (...) Būtent įsitikinimas, kad teisė išdavė savo aukščiausią tikslą bei misiją, atvedavo prie kiekvienos iš didžiųjų revoliucijų.¹²

Kokiais aspektais bevertintume konstitucijų atsiradimą, istorinę genezę, jų formas ir turinio įvairovę, turėtume konstatuoti, kad konstitucija kaip socialinis reiškinys visada ženklino kardinalius pasikeitimus socialinėje politinėje tikrovėje. Savo ruožtu konstituciniai aktai lėmė ir teisinės sistemos reviziją. Neveltui lyginamojoje konstitucinėje teisėje išskiriami atitinkami konstitucijų raidos etapai, kurie išreiškiami ne tik bendraisiais bruožais, tačiau ir specifinėmis istorinėmis politinėmis aplinkybėmis, o turint galvoje konkrečias valstybes, – nacionaliniu politiniu teisiniu koloritu.

Apie tai, kad konstitucijų priėmimas susijęs su esminiais socialiniais lūžiais ir transformacijomis, liudija net paviršutiniškas žvilgsnis į konstitucionalizme regimus konstitucinius reiškinius. Pavyzdžiui, nors Jungtinė Karalystė ir nėra priėmusi bendro konsoliduoto konstitucinio akto, negalima teigti, kad šioje valstybėje vyrauja konstitucinis teisinis chaosas. Dar 1215 metais čia buvo priimta Didžioji chartija (Magna Carta), kuri, išreikšdama konfliktą tarp baronų, riterių ir miestiečių iš vienos pusės, o iš kitos – karaliaus, apribojo monarcho valdžią įkuriant Karalystės tarybą, o vėliau – parlamentą. Didžioji chartija laikytina tuo atskaitos tašku, kuris žymi prielaidas samprotauti apie konstitucionalizmo genezę. Jungtinės Karalystės istorijoje reikšmingas 1653 metais priimtas vadinamasis „Valdymo Įrankis“, kuris dar labiau priminė konstitucinio reguliavimo priemonę – konstituciją. Dar svarbesnis Habeas corpus act, kurį 1679 metais priėmė Anglijos parlamentas. Vėliau – 1689 m. Teisių bilis, 1701 m. Santvarkos aktas.¹³ Apibendrintai išreiškiant šių aktų prasmes, reikėtų akcentuoti, kad jie rėmėsi prigimtinė teisės mokykla, tai yra prigimtinių žmogaus teisių, kurių jokia politinė valdžia negali duoti, atimti ar varžyti, doktrina.

¹² Berman, H.J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999, p. 41.

¹³ Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 193–205.

Dabar jau nebereikia ir įrodinėti, kad asmens, tautos laisvės požiūriu, tai yra šiuolaikinės konstitucijos ideologijos kontekste nekvestionuojamai reikšmingas JAV konstitucionalizmo patyrimas. Štai 1776 m. liepos 4 d. Antrajame kontinentiniame kongrese priimtoje Nepriklausomybės deklaracijoje paskelbta: „Mes laikome savaime suprantamomis šias tiesas: visi žmonės yra sutverti lygūs ir pats Sutvėrėjas suteikė jiems tam tikras neatimamas teises, kurioms priklauso: gyvenimas, laisvė ir laimės siekimas“. Deklaracijos idėjomis paremta 1787 m. JAV Konstitucija.¹⁴ Tiek Deklaracija, tiek Konstitucija, atspindėdamos kolonijų siekį nepriklausomai nuo Karūnos kurti demokratinę valstybę ir visuomenę, pirmiausia simbolizuoja kovą už žmogaus, tautos laisvę, žymi pasaulinio konstitucionalizmo raidos pradžią.

Teisinėje literatūroje teigiama, kad konstitucionalizmo arba doktrinos, teigiančios, kad politinę valdžią turi varžyti įvairūs apribojimai, įtvirtinimo pradžią žymi 1787 m. JAV Konstitucija. Svarbu pažymėti, kad komentuojama JAV Konstitucija taip pat yra pirmoji rašytinė konstitucija pasaulio istorijoje. Taigi pirmąją pasaulyje šiuolaikine konstitucija laikytina 1787 m. JAV Konstitucija, žyminti šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo pradžią. Be to, teisinėje literatūroje skiriant keturis konstitucinio reguliavimo raidos etapus, komentuojama JAV Konstitucija yra pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo arba konstitucijų bangos, laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo, konstitucija.

1787 m. JAV Konstitucijos preambulėje skelbta, kad Konstitucijos tikslas yra sutverti tobulesnę sąjungą, garantuoti teisingumą ir vidinę rimtį, bendrą gynybą, skatinti visuotinę gerovę ir laisvę¹⁵. Taigi preambulės turinys rodo, kad skelbiant šią Konstituciją, prioritetu laikytas tobulesnės sąjungos, teisingumo ir vidinės rimties, bendros gynybos garantavimo bei visuotinės gerovės ir laisvės skatinimo siekis. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad jau 1791 m. įsigaliojus pirmosioms dešimt Konstitucijos pataisų, kurios dar vadinamos Teisių byliu, ir joms tapus sudedamąja 1787 m. JAV Konstitucijos dalimi, šis Konstitucijos trūkumas buvo operatyviai ir efektyviai pašalintas. Kita vertus, tai, kad pirmosiomis Konstitucijos pataisomis buvo siekiama konstituciškai sureguliuoti žmogaus teises ir laisves rodo, kad iki tol buvusi konstitucinio reguliavimo apimtis buvo laikoma svarbiu 1787 m. JAV Konstitucijos trūkumu.

Pataisomis 1787 m. Konstitucijoje buvo įtvirtinta žodžio, spaudos, žmonių teisė taikiai rinktis ir teisė kreiptis į Vyriausybę su peticija, draudimas Kongresui priimti tokius įstatymus, kurie galėtų varžyti arba riboti minėtas žmogaus teises ir laisves (pirmoji pataisa), piliečių teisė turėti ir nešioti šaunamąjį ginklą (antroji pataisa), draudimas nesant savininko sutikimo įkurti kareivius privačiuose namuose (trečioji pataisa), garantija, kad nepagrįsti areštai ir kratos nepažeis žmogaus,

¹⁴ Mesonis, G. Jungtinių Valstijų Konstitucija. *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimų*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 33–51.

¹⁵ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

jo nuosavybės neliečiamybės (ketvirtoji pataisa), prisiekusiųjų teismo galimybė, draudimas bausti už tą patį nusikaltimą antrą kartą, draudimas versti duoti parodymus prieš save, riboti asmens laisvę, jo turta, atimti gyvybę be atitinkamo teismo sprendimo, leidimas paimti asmens nuosavybę visuomeniniais tikslais tik teisingai atlyginus (penktoji pataisa), kaltinamojo teisė į greitą ir viešą teismą, kaltinamojo teisė susipažinti su kaltinimo motyvais ir priežastimi, kaltinamojo teisė į akistatą su kaltinamojo liudytojais, teisė kviešti savo liudytojus bei naudotis gynėjo pagalba (šeštoji pataisa), galimybė ne tik baudžiamąsias, bet ir civilines bylas nagrinėti prisiekusiųjų teisme (septintoji pataisa), draudimas reikalauti didelių užstatų, imti dideles baudas ir skirti žiaurias, neįprastas bausmes (aštuntoji pataisa), principą, kad Konstitucijoje nenurodytos teisės nepaneigia ir nesumažina kitų žmogaus teisių (devintoji pataisa)¹⁶. Taigi po pataisų 1787 m. JAV Konstitucija įtvirtino gana išsamų pilietinių teisių ir laisvių katalogą, taip pat pirmąsias politines teises, tam tikras procesines garantijas bei teisę į būsto neliečiamybę, nustatė kai kuriuos bendruosius teismų veiklos principus, taip pat sudarė sąlygas išplėsti įtvirtintą teisių ir laisvių katalogą jame nepaminėtomis žmogaus teisėmis. Be to, šis konstitucinis teisių ir laisvių katalogas 1865 m. priimta Konstitucijos pataisa buvo papildytas vergijos draudimu, o 1869 m. pataisa - draudimu riboti piliečių teisę balsuoti dėl rasės, spalvos ar buvusios priklausomybės¹⁷.

1787 m. JAV Konstitucija taip pat skelbė, kad Konstitucija priimama tautos vardu¹⁸. Tai laikytina reikšmingu komentuojamos JAV Konstitucijos bruožu, atsižvelgiant į tai, kad šis Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad konstituciją skelbia tauta, tapo sektinu pavyzdžiu kitų šalių konstitucijų kūrėjams.

Svarbų, etapinį vaidmenį valdžių padalijimo doktrinos plėtrai turėjo Jungtinių Valstijų konstitucinės teisės doktrina. Būtent šioje šalyje valdžių padalijimo principas ne tik įgijo fundamentinę teorinę motyvaciją, bet ir unikaliai pasiteisinusią realizacinę išraišką.¹⁹ Jungtinių Valstijų konstitucinės teisės doktrina įvertino teorinį ir praktinį valstybės valdymo modelių kūrimo patirtį.

Jungtinių Valstijų Konstitucija buvo pirmoji ir ilgiausiai gyvuojanti liberalaus tipo konstitucija. Taigi JAV Konstitucija daug kuo išsiskiria iš kitų liberaliųjų konstitucijų, ypač savo ilgaamžiškumu. Ko gero, taip yra dėl to, kad amerikietiška kontekste šie leitmotyvai buvo sujungti su pragmatiškuoju protu, jie rėmėsi didele kolonijinės savivaldos patirtimi ir istorijos duotų pamokų analize. Šis periodas veikiausiai pagarsėjo dėl trijų dalykų garbinimo: liaudies suverenumo, žmogaus teisių ir žmogaus proto savarankiškumo. Kalbant apie pirmąjį klausimą, Amerikoje

¹⁶ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

¹⁷ The Constitution of the United States //http://www.constitutioncenter.org/explore/TheU.S.Constitution/index.shtml#8

¹⁸ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

¹⁹ Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste. Vilnius: LTU, 2003, p.41

liaudies suverenumo sąvoka buvo suprantama kaip kertinis teisėto valdymo, esant valdomųjų sutikimui, akmuo. Visi žmonės iš prigimties laisvi ir nepriklausomi, taigi suverenūs savyje, nė vienas žmogus negali valdyti kito, nebent pastarasis su tuo sutinka.

Alexanderis Hamiltonas teigė, kad „tikrasis ir grynasis teisėtos valdžios šaltinis“ yra „žmonių sutikimas“.²⁰ Būtent iš šio pirminio žmonių nepriklausomumo ir kildinamos valdžios galios, ir būtent šie suverenūs žmonės nustato valdžios formą bei ribas. Jungtinių Valstijų Konstitucijos preambuleje primenama, kad „mes, Jungtinių Amerikos Valstijų tauta“, ir yra ta valdžia, kuri nustato ir kuria valdymo sistemą, t. y. konstituciją.

Amerikietiškoje sistemoje suverenūs žmonės yra apriboti – iš tiesų, nustatydami konstituciją, jie sutinka patys apsiriboti dviem nepaprastai svarbiais aspektais. Pirma – jų suverenumas yra kraštutinis: būdami valdžios šaltinis, jie nesinaudoja valdžia kasdienėje valdymo veikloje. Valdymo funkcijos perduodamos tautai atsakingoms atstovų institucijoms, tačiau tuo pat metu atstovams paliekama dalinė veiksmų laisvė. Taip įprastinė valdžios veikla izoliuojama nuo tiesioginės ir galbūt neatsakingos liaudies valios įtakos.²¹ Antra – nustatydami konstituciją, suverenūs žmonės sutiko būti susaistyti pagrindinio įstatymo, kuris apriboja bet kokios liaudies daugumos veiksmus ar teisėtus jų įgyvendinimo būdus. Tai reiškia, kad žmonės teisiškai įsipareigoja gerbti konstitucijos nuostatas.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1787 m. JAV Konstitucija įtvirtino dviejų rūmų parlamentą, tačiau Kongresui suteikė tik įstatymų leidybos teises, vykdomoji valdžia priklausė JAV prezidentui, turinčiam savo kabinetą, taip pat įtvirtino prezidento priesaikos institutą, kuris taip pat tapo sektinu pavyzdžiu kitų šalių konstitucijų kūrėjams.²² Svarbu pažymėti, kad JAV Konstitucijoje Kongresui nebuvo suteiktas įstatymų leidžiamosios valdžios statusas. Kita vertus, tokio statuso JAV Kongresui nesuteikimas buvo nulemtas, anot G. Mesonio, tuo metu vyravusio neribotos įstatymų leidžiamosios valdžios pavojaus²³. Be to, dviejų rūmų parlamentas buvo suprantamas kaip stabdžių ir atsvarų sistemos dalis, garantuojanti nuosaikų ir pasvertą parlamento darbą, be to, Atstovų rūmai ir Senatas buvo įsteigti kaip kompromisas tarp didžiųjų ir mažųjų valstijų²⁴. Taigi bikameralizmo įtvirtinimas Konstitucijoje buvo siekis ne tik garantuoti efektyvų parlamento darbą, bet ir nulemtas kompromiso siekio bei bandymo išvengti neribotos įstatymų leidžiamosios valdžios išsigalėjimo. Reikšmingu Konstitucijos bruožu taip pat laikytina tai, kad Konstitucijoje buvo įtvirtintas Prezidento kabineto

²⁰ Constitutionalism and Rights. – Brigham, 1987., p. 91-92

²¹ Belz H. Constitutionalism and the American Founding, in Levy L. et al. (eds.), Encyclopedia of the American Constitution. – New York: Macmillan, 1986., p. 430-431

²² Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

²³ Mesonis G. Jungtinių Valstijų Konstitucija/Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.38.

²⁴ Mesonis G. Jungtinių Valstijų Konstitucija/Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.42-43.

institutas, tačiau nebuvo įtvirtintas oficialus terminas „vyriausybė“. Taigi JAV vykdomoji valdžia, remiantis 1787 m. JAV Konstitucija, nebuvo kolegiali; ji buvo sukoncentruota Prezidento rankose, kuris buvo JAV vykdomosios valdžios galva.

1787 m. JAV Konstitucija taip pat nustatė, kad teisminė valdžia priklauso Aukščiausiajam Teismui ir žemesniems teismams, kuriuos Kongresas gali įkurti²⁵. Taigi JAV Aukščiausiajam Teismui ir žemesniems teismams buvo suteiktas teisminės valdžios statusas. Be to, Konstitucijoje numačius, kad teisminė valdžia priklauso Aukščiausiajam Teismui ir žemesniems teismams, kuriuos Kongresas dar gali įkurti, Konstitucijoje įtvirtinti teisminės valdžios subordinaciniai santykiai.

Taigi nors 1787 m. JAV Konstitucijoje minimos tik dvi valdžios, teisminė ir vykdomoji, o Kongresas turėjo tik įstatymų leidybos teises, iš esmės galima daryti išvadą, kad pirmoji pasaulyje šiuolaikinė konstitucija formaliai įtvirtino valdžių padalijimo principą. Atsižvelgiant į tai, kad JAV Konstitucija taip pat nustatė, kad JAV viceprezidentas kartu buvo Senato pirmininkas, kuris galėjo pakeisti prezidentą, jeigu jo postas likdavo laisvas²⁶, pagal JAV Konstitucijoje įtvirtintą valdžios modelį, vykdomoji valdžia buvo glaudžiai susijusi su įstatymų leidybos teises turinčiu Kongresu. Reikšmingu JAV Konstitucijos bruožu laikytinas draudimas tiek Senatoriams, tiek Atstovų rūmų nariams jų kadencijos metu užimti kitus valstybinius postus arba turėti kitų pajamų²⁷. JAV valdžių padalijimo modelis buvo ir yra unikalus tuo, jog buvo gyvybingas ir savitas. Valdžių padalijimas garantavo daugumos valdžią, taip pat šios valdžios apribojimą per stabdžių ir atsvarų mechanizmą, saugantį mažumą nuo tautos daugumos tironijos.

Pažymėtina tai, kad būtent JAV sukūrė konstitucinės kontrolės sistemą, kuri vėliau paplito visame pasaulyje. Tai siejama su JAV Aukščiausiojo Teismo veiklos praktika, kai 1803 m. byloje *Marbury v. Madison* Teismas suformulavo principą, kad įstatymų atitikimo Konstitucijai problema yra teisminės valdžios funkcija²⁸. Taigi nors 1787 m. JAV Konstitucijoje nebuvo įtvirtintas konstitucinės kontrolės institutas, tačiau jį netrukus savo praktikoje suformulavo JAV Aukščiausiasis Teismas, tuo duodamas pradžių konstitucinei kontrolei JAV.

Apibendrinant 1787 m. JAV Konstituciją darytina išvada, kad komentuojuama Konstitucija savo turiniu neabejotinai laikytina šiuolaikine konstitucija, atskirais konstitucinio reguliavimo aspektais tapusi sektinu pavyzdžiu kitų šalių konstitucijų kūrėjams. Mokslininkų vertinimu, 1787 m. JAV Konstitucijos priėmimas yra pirmasis konstitucionalizmo įtvirtinimo valstybės gyvenime

---

²⁵ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

²⁶ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

²⁷ Constitution of the United States (1787) //http://www.assetpro.us

²⁸ Mesonis G. Jungtinių Valstijų Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.35.

sėkmingas bandymas²⁹. Taigi 1787 m. JAV Konstitucija, pirmoji pasaulyje šiuolaikinė konstitucija, kartu yra ir sėkmingo konstitucionalizmo įtvirtinimo pavyzdys.

Pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijoms taip pat priskiriama 1791 m. Prancūzijos Konstitucija.

Analizuojant 1791 m. Prancūzijos Konstituciją, pirmiausia pažymėtina tai, kad jos priėmimo išvakarėse, t.y. 1789 m., buvo priimta Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, turėjusi reikšmingos įtakos būsimo konstitucinio reguliavimo turiniui. E. Jarašiūno nuomone, Prancūzijos istorijoje 1789 m. žymi lūžis; tai – senojo režimo pabaiga ir Prancūzijos moderniosios istorijos pradžia; tai ir konstitucionalizmo idėjos, kurios esmę atskleidžia valdžios ribojimo konstitucija, valdžių padalijimo ir prigimtinių teisių apsaugos imperatyvas, įtvirtinimo pradžia³⁰. Tuo remiantis darytina išvada, kad konstitucionalizmo idėjos įtvirtinimo pradžią Prancūzijoje žymi 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija.

1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje paskelbta, kad žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo teisėmis, socialiniai skirtumai gali būti paremti tik bendros gerovės svarba (1 straipsnis), kiekvienos politinės asociacijos tikslas yra prigimtinių ir nereglamentuojamų žmogaus teisių apsauga, o šios teisės yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir pasipriešinimas priespaudai (2 straipsnis), suvereniteto šaltinis yra tauta (3 straipsnis), laisvė reiškia galimybę daryti viską, kas nekenkia kitiems (4 straipsnis), įstatymas gali uždrausti tik tuos veiksmus, kurie yra pavojingi visuomenei, viskas, kas neuždrausta įstatymo, yra leidžiama ir nė vienas negali būti verčiamas daryti to, ko įstatymas nenumato (5 straipsnis), įstatymas yra bendros valios išraiška, visi piliečiai turi teisę dalyvauti juos kuriant asmeniškai arba per savo atstovus (6 straipsnis), joks žmogus negali būti kaltinamas, suimtas arba sulaikytas išskyrus įstatymo nustatytais atvejais ir laikantis įtvirtintos procedūros (7 straipsnis), įstatymas privalo nustatyti tik tokias bausmes, kurios yra griežtai ir neabejotinai būtinos (8 straipsnis), kiekvienas žmogus yra laikomas nekaltu, kol nebuvo pripažintas kaltu (9 straipsnis), niekas negali būti persekiojamas dėl savo nuomonės, religijos, tol, kol tokios nuomonės paskelbimas nesusiduria su nustatyta teise ir tvarka (10 straipsnis), minčių ir nuomonių laisva sklaida yra viena svarbiausių žmogaus teisių, kiekvienas pilietis gali laisvai kalbėti, rašyti ir skelbti, išskyrus tai, kas yra lygiavertis piktnaudžiavimui šia laisve įstatymo apibrėžtais atvejais (11 straipsnis), viešojo valdžia turi garantuoti žmogaus ir piliečio teises; ši valdžia, įsteigta visų naudai ir ne konkrečiai naudoti tiems, kuriais nepasitikima (12 straipsnis), viešosios valdžios palaikymui ir administracinėms išlaidoms visuotinis mokestis yra privalomas, jis privalo būti lygiai paskirstytas tarp piliečių, atsižvelgiant į jų galimybę mokėti (13 straipsnis), visi piliečiai turi teisę įsitikinti patys

²⁹ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.20.

³⁰ Jarašiūnas E. V Respublikos Konstitucija (Prancūzijos 1958 m. Konstitucija)//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 52.

arba per savo atstovus viešojo mokesčio reikalingumu (14 straipsnis), kiekviena visuomenė, kurioje nėra pasirinkta teisių garantavimu arba valdžių padalijimu, neturi Konstitucijos (16 straipsnis), kol nuosavybės teisė yra neliečiama, nė vienas negali jos atimti, nebent viešasis būtinumas, teisėtai nustatytas, akivaizdžiai reikalauja to ir tik prieš tai atlyginus (17 straipsnis)³¹. Taigi 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija įtvirtino svarbias pilietines ir politines teises ir laisves, taip pat svarbias procesines garantijas, nustatė tam tikras teisėkūros kryptis bei pagrindinius principus. Ypač reikšminga tolesnei konstitucinio reguliavimo plėtrai laikytina nuostata, kad visuomenė, kurioje nėra pasirinkta teisių garantavimu arba valdžių padalijimu, neturi Konstitucijos. Šios nuostatos įtvirtinimas rodo tuo metu vyravusį suvokimą, kad Konstitucijos priėmimas yra būtinas. Atsižvelgiant į tai, 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos priėmimas tebuvo laiko klausimas. Kita vertus, taip pat svarbu pažymėti, kad skirtingai nuo 1787 m. JAV Konstitucijos, 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje įtvirtintas teisių ir laisvių katalogas buvo formuojamas per žmogaus ir piliečio institutus.

Prancūzijos Konstitucija buvo priimta 1791 m. Reikšmingu šios Konstitucijos skirtumu nuo 1787 m. priimtose JAV Konstitucijos galima būtų įvardinti tai, kad Prancūzijos Konstitucijos preambulėje buvo paskelbta, kad Konstituciją priima Nacionalinė Asamblėja, be to, komentuojamoje Prancūzijos Konstitucijoje buvo garantuojamos tokios žmogaus ir piliečio teisės bei laisvės, kaip įsitikinimų ir jų reiškimo laisvė, teisė teikti peticijas, teisė į nuosavybės apsaugą, piliečių teisė balsuoti ir kt., taip pat numatyti Prancūzijos pilietybės įgijimo bei netekimo pagrindai³². Taigi skirtingai nuo minėtos JAV Konstitucijos, žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės nuo pradžių reguliuoti konstituciniu lygmeniu. Kita vertus, Prancūzijos Konstitucijoje įtvirtintas teisių ir laisvių katalogas, lyginant su 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, buvo akivaizdžiai siauresnis, todėl tokią konstitucinio reguliavimo apimtį kartu galima būtų laikyti rimtu 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos trūkumu.

Sekdama minėtos JAV Konstitucijos pavyzdžiu, 1791 m. Prancūzijos Konstitucija taip pat nustatė, kad suverenitetas yra vienas, nedalomas, neperleidžiamas ir neatimamas, priklausantis tautai³³. Taigi remiantis Konstitucija, suvereniteto šaltinis buvo tauta, be to, imperatyviai pabrėžtas jo nedalomumas, neperleidžiamumas ir neatimamumas.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1791 m. Prancūzijos Konstitucija nustatė, kad tauta turi du atstovus – įstatymų leidžiamąjį organą ir karalių, įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso Nacionalinei Asamblėjai, vykdomoji valdžia deleguota karaliui, teisminė valdžia – teisėjams, renkamiems žmonių (antraštė 3)³⁴. Taigi 1791 m.

³¹ The Declaration of the Human Rights (1789)//<http://www.elysee.fr>

³² The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

³³ The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

³⁴ The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

Prancūzijos Konstitucija, skirtingai nei JAV Konstitucija, tiesiogiai įtvirtino įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią. Aiškus šių valstybės valdžių atskyrimas leidžia teigti, kad komentuojamoje Prancūzijos Konstitucijoje buvo tiesiogiai įtvirtintas valdžių padalijimo principas. 1791 m. Prancūzijos Konstitucija taip pat nustatė vienerių rūmų Prancūzijos Parlamentą, vykdomąją valdžią patikėjo Karaliui, kuris ją įgyvendino per savo paties skiriamus ministrus, taip pat karaliaus valdžią apibūdino kaip nedalomą ir paveldimą, karaliui suteikė „prancūzų karaliaus“ titulą bei atidedamojo veto teisę Nacionalinės Asamblėjos priimtiems įstatymams, taip pat draudė Karaliui paleisti Parlamentą³⁵. Taigi Prancūzijos Konstitucija, skirtingai nuo minėtos JAV Konstitucijos, šalyje įtvirtino konstitucinės monarchijos valdymo formą ir vienerių rūmų parlamentą, taip pat išsamiau detalizavo vykdomosios valdžios santykius su įstatymų leidžiamąja valdžia, o nustačius, kad Prancūzijos karalius jam priskirtą vykdomąją valdžią vykdo per savo paties skiriamus ministrus, Prancūzijos vykdomoji valdžia nebuvo kolegiali. Ypač reikšminga tolesniam konstituciniam reguliavimui laikytina komentuojamos Prancūzijos Konstitucijos nuostata, kad nė viena valdžia Prancūzijoje nėra aukštesnė už įstatymą³⁶. Taigi Konstitucijoje buvo įtvirtintas įstatymo viršenybės principas, taip pat valstybės valdžių lygybę prieš įstatymą. Pagal Konstituciją teismai buvo nepriklausomi nuo kitų valdžių, taip pat Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtinta, kad teismai negali kištis į įstatymų leidžiamosios valdžios veiklą³⁷. Taigi įtvirtintu draudimu buvo siekiama užtikrinti įstatymų leidžiamosios valdžios savarankiškumą.

1791 m. Konstitucija buvo pirmoji Prancūzijos konstitucija, tačiau po jos iki XX a. pradžios buvo priimta dar aštuonios konstitucijos (1795, 1799, 1804, 1815, 1830, 1848, 1852, 1875 m.). Taigi neatsitiktinai Prancūzijos konstitucionalizmo istorija paprastai apibūdinama tokiomis sąvokomis kaip „konstitucijų laboratorija“, „konstitucijų dirbtuvės“. Prancūzija vadinama šalimi, kuriai būdinga „didžiulė konstitucinė patirtis“³⁸.

Svarbia pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucija laikytina 1791 m. gegužės 3 d. Lenkijos - Lietuvos valstybės konstitucija, kuri laikytina pirmąja Europos ir antrąja pasaulyje rašytine konstitucija, kadangi aptartoji 1791 m. Prancūzijos Konstitucija buvo priimta vėliau, t.y. 1791 m. rugsėjo 3 d. K.L. Valančiaus teigimu, Konstitucijoje atsispindi Ž.Ž. Ruso idėja, kad valdžia turi eiti iš leisties, ir Š.L. Monteskje mintis apie valdžios padalijimą į įstatymų leidimo, vykdomąją ir teisminę, įstatymų leidimas buvo perduotas dviejų rūmų Seimui, vykdomoji valdžia pavesta karaliui ir Įstatymų sargybai, t.y. panašiai į Ministrų Tarybą įstaigai, kuriai vadovavo karalius, paskyręs į ją 5 ministrus, tačiau griežto valdžios padalijimo nebuvo, nes lemiamą reikšmę turėjo

³⁵ The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

³⁶ The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

³⁷ The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

³⁸ Jarašiūnas E. V Respublikos Konstitucija (Prancūzijos 1958 m. Konstitucija)//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 52.

Seimas³⁹. Taigi pirmoji Lietuvos Konstitucija įtvirtino valdžių padalijimo principą, bikameralinį parlamentą, tačiau Konstitucijoje nebuvo minimas Lietuvos vardas, kas sudarė prielaidas Lietuvos valstybės silpnėjimui. Pažymėtina tai, kad ši Konstitucija praktiškai liko neįgyvendinta, kadangi po 1795 m. Lietuvos – Lenkijos valstybės padalinimo, Lietuva atsidūrė Rusijos imperijos sudėtyje.

Pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms taip pat priskirtinos 1812 m. Ispanijos, 1822 m. Graikijos, 1831 m. Belgijos, 1844 m. Graikijos, 1848 m. Italijos, 1849 m. Danijos, 1849 m. Vokietijos Reicho, 1869 m. Ispanijos Pagrindinis įstatymas, 1871 m. Vokietijos Reicho, 1874 m. Šveicarijos, 1871 m. Vokietijos ir kitos konstitucijos.

Šio etapo konstitucijoms, reikšminga laikytina jų įtaka tolesnei žmogaus teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo plėtrai. 1812 m. Ispanijos Konstitucija sulygino metropolijos ir užjūrio teises⁴⁰, 1849 m. Vokietijos Reicho Konstitucija įtvirtino judėjimo laisvę, laisvę pasirinkti tam tikrą profesiją, tuo tarpu 1871 m. priimtoje naujojoje Vokietijos Reicho Konstitucijoje nebuvo įtvirtinta jokių asmens ar piliečio teisių ir laisvių, tačiau buvo numatyta visuotinė, tiesioginė rinkimų teisė⁴¹, 1869 m. Ispanijos Pagrindiniame Įstatyme, nors katalikybė buvo pripažįstama Ispanijos religija, pirmą kartą modernioje šalies istorijoje įtvirtinta kitų religijų tolerancija viešai laikant apeigas, o taip pat pirmą kartą Ispanijos istorijoje įtvirtinta teisė steigti profesines sąjungas⁴², 1874 m. Šveicarijos Konstitucija įtvirtino nemokamą aštuonmetį mokyklinį mokymą, prekybos ir amatų laisvę⁴³.

Analizuojant pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijas valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykių aspektu, pažymėtinas gana įvairus valstybės valdymo formos įtvirtinimas. Pavyzdžiui, 1822 m. Graikijos Konstitucija (kuri teisinėje literatūroje dar vadinama laikinąja Graikijos Konstitucija) paskelbė Graikiją respublika⁴⁴, 1812 m. Ispanijos Konstitucija šalyje įtvirtino monarchinę valdymo formą⁴⁵, konstitucinės monarchijos valdymo forma taip pat buvo įtvirtinta ir 1831 m. Belgijos⁴⁶, 1844 m. Graikijos⁴⁷, 1848 m. oktrojuotoje Italijos⁴⁸, 1849 m. Danijos⁴⁹ ir 1849 m. Vokietijos Reicho konstitucijose⁵⁰, taip pat 1869 m.

³⁹ Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 4.

⁴⁰ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 229-230.

⁴¹ Vainiūtė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 81-83.

⁴² Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 231.

⁴³ Vainiūtė M., Beinoravičius D. Šveicarijos Konfederacijos 1999 m. balandžio 18 d. Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 66-67.

⁴⁴ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija// Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 140-141.

⁴⁵ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 230.

⁴⁶ Jarašiūnas E. Belgijos Konstitucija// Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 37.

⁴⁷ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija// Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 143.

⁴⁸ Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 137.

Ispanijos konstitucijoje. Kita vertus, pažymėtina tai, kad 1873-1874 m. ir 1931-1936 m. Ispanija buvo respublika⁵¹. Taigi akivaizdu, kad didžioji dalis pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų įtvirtino monarchinę valdymo formą, kas, neabejotina, buvo nulemta politinių aktualijų ir tradicijų bei tinkamiausios valstybių valdymo formos ieškojimo tendencijų.

Šio etapo konstitucijoms būdinga ir tai, kad įtvirtintą valstybės valdžios organizavimo modelį, 1812 m. Ispanijos Konstitucija, sekama 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos pavyzdžiu, nustatė, kad įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso vienu rūmų parlamentui⁵², tuo tarpu 1822 m. Graikijos Konstitucija numatė, kad Vyriausybė susideda Įstatymų leidžiamojo Senato ir Vykdomosios Tarybos⁵³, tačiau 1825 m. Graikijos Konstitucijoje įstatymų leidžiamoji valdžia suteikta tautos atstovaujamajai institucijai – Bulei, o vykdomosios valdžios įgaliojimai – valstybės vadovui, o pagal 1844 m. Graikijos Konstituciją įstatymų leidžiamoji valdžia patikėta karaliui ir dviejų rūmų parlamentui (Atstovų rūmams ir Senatui), tuo tarpu pagal naująją 1864 m. Graikijos Konstituciją teisė priimti įstatymus suteikta tik parlamentui, panaikintas Senatas ir įtvirtintas vienerių rūmų parlamento modelis⁵⁴. Taigi akivaizdu, kad pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms taip pat būdingas geriausio valstybių valdžios organizavimo modelio ieškojimas, kuris neretais atvejais sąlygojo valstybės valdžių atskyrimo principo panaikinimą, kas savo ruožtu taip pat laikytinas svarbiu pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų bruožu. Be to, daugeliui šio etapo konstitucijų būdingas bikameralinių parlamentų įtvirtinimas. S. Vidrinskaitės teigimu, kūrimosi laikotarpiu vienerių rūmų parlamentas buvo reta išimtis⁵⁵.

Pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose įtvirtintus valstybės valdžių tarpusavio santykius, 1822 m. Graikijos Konstitucija įtvirtino, kad Įstatymų leidžiamasis Senatas ir Vykdomoji Taryba turi sutarti leidžiant įstatymus, taip pat numatyta teisė panaikinti vienas kito priimtą įstatymą, teisminės valdžios nepriklausomumas nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios⁵⁶, 1823 m. Graikijos Konstitucijoje vykdomajai valdžiai vietoje anksčiau turėtos absoliučios veto teisės liko suspensyviojo veto teisė leidžiant įstatymus, 1825 m. Graikijos Konstitucijoje suspensyviojo veto teisė leidžiant įstatymus suteikta valstybės vadovui, tačiau jam nesuteikta teisė paleisti parlamento, taip pat jam suteikta teisinė neliečiamybė, o atsakomybė už

⁴⁹ Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 121.

⁵⁰ Vainiūtė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 81.

⁵¹ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 231-232.

⁵² Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 230.

⁵³ Provisional Constitution, published at Epidavros, January 12, 1822. //www.arts.yorku.ca/

⁵⁴ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 141-144.

⁵⁵ Vidrinskaitė S. Suomijos Respublika ir jos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 268.

⁵⁶ Provisional Constitution, published at Epidavros, January 12, 1822. //www.arts.yorku.ca/

vadovo priimtus politinius sprendimus atiteko valstybės sekretoriams, pagal 1844 m. Graikijos Konstituciją karalius turėjo teisę dalyvauti sudarant visas valstybės valdžios institucijas, skyrė ministrus, teisėjus, turėjo įstatymų iniciatyvos, įstatymų veto teisę, galėjo paleisti parlamentą, leisti dekretus, turinčius įstatymo galią⁵⁷, 1848 m. Italijos Konstitucijoje buvo numatyta teisė parlamentui rengti įstatymų projektus, tačiau projektai įgydavo įstatymo galią tik tada, kai jiems pritarėdavo karalius, vyriausybė, kurią ministro pirmininko teikimu tvirtino karalius, kuri politiškai buvo atsakinga parlamentui ir turėjo turėti jo pasitikėjimą, tačiau ministrai buvo atsakingi ir karaliui, aukščiausia teisminė institucija taip pat buvo karalius, jis skyrė teisėjus, kurie vykdė teisingumą karaliaus vardu, taip pat iki gyvos galvos skyrė Senato narius⁵⁸, 1849 m. Danijos Konstitucija nustatė, kad monarchas galėjo vetuoti parlamento priimtus aktus, skyrė vykdomosios valdžios pareigūnus, atstovavo danų tautai užsienyje, skyrė teisėjus⁵⁹, pagal 1864 m. Graikijos Konstituciją parlamento nariai negalėjo dirbti samdomais darbuotojais viešosiose institucijose arba būti merais, tačiau parlamento nariais galėjo būti neišėję į atsargą karininkai, karaliui liko teisė skirti ir atleisti ministrus, ministrai buvo tiesiogiai pavaldūs ir atsakingi karaliui, tačiau parlamentas galėjo sudaryti komisijas jų veiklai tirti, karalius turėjo teisę šaukti eilines ir neeilines sesijas, teisę pritarus Ministrų kabinetui paleisti parlamentą⁶⁰, 1871 m. priimta Vokietijos Reicho Konstitucija kaizeriui suteikė daugiausia formalaus pobūdžio įgaliojimus, o Bundesratas pagal savo įgaliojimus buvo svarbiausia Reicho institucija, Reichstago – visuotiniuose tiesioginiuose rinkimuose suformuotos Tautos atstovybės – teisinė padėtis, palyginti su Bundesratu, nebuvo tokia stipri, nes jo sprendimai įsigaliodavo tik Bundesratui juos patvirtinus, kaizeris turėjo teisę skirti reichskanclerį, vienintelį Reicho ministrą, vadovauti atskiroms valdymo sritims buvo skiriami valstybės sekretoriai, kuris kartu buvo ir Bundesrato pirmininkas, kaizeris taip pat buvo vyriausiasis kariuomenės ir jūrų laivyno vadas, bundesratas veikė įstatymų leidybos srityje, dalyvavo sprendžiant svarbiausius valstybės klausimus, netgi buvo įgaliotas spręsti tam tikrus konstitucinius ginčus, Konstitucijoje taip pat buvo įtvirtinta Reichskanclerio atsakomybė už kaizerio priimamus ir reichskanclerio kontrasignuojamus teisės aktus, tačiau jo parlamentinė atsakomybė nebuvo numatyta⁶¹, pagal 1869 m. Ispanijos Konstituciją monarcho teisės turėjo būti panašios į Didžiosios Britanijos karaliaus pagal principą „valdo, bet nevadovauja“, karaliui suteikta suspensyvinio veto teisė, jis galėjo paleisti parlamentą⁶². Taigi vertinant pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose

⁵⁷ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 141-143.

⁵⁸ Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 137.

⁵⁹ Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 121.

⁶⁰ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 144 -145.

⁶¹ Vainiutė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 83.

⁶² Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 231.

įtvirtintus valstybės valdžių tarpusavio santykius, matyti, kad šio etapo konstitucijoms būdingas balanso tarp atskirų valstybės valdžių ieškojimas, atskirais atvejais vienai jų suteikiant daugiau įgaliojimų tikslu užkirsti kelią kitos valdžios galios sustiprėjimui.

Svarbus ir suvereniteto klausimo sprendimas pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose. Principas, kad visa valdžia kyla iš tautos, buvo įtvirtintas 1812 m. Ispanijos Konstitucijoje⁶³, 1827 m. Graikijos Konstitucijoje⁶⁴, 1831 m. Belgijos Konstitucijoje⁶⁵. Kita vertus, nors 1837 ir 1869 m. Ispanijos konstitucijos taip pat nustatė, kad suverenitetas priklauso Ispanijos tautai, tačiau 1845 ir 1876 m. Ispanijos konstitucijos suverenitetą skyrė karaliui ir kortesams⁶⁶. Taigi akivaizdu, nuostatų dėl tautos suvereniteto principo įtvirtinimo pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose atsiradavo skirtingu laiku. Kita vertus, tautos suvereniteto principo įtvirtinimas pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose nebuvo vienareikšmis; atskirais atvejais galėjo būti paneigiamas.

Minėta, kad Prancūzijos konstitucionalizmo istorija paprastai apibūdinama tokiomis sąvokomis kaip „konstitucijų laboratorija“, „konstitucijų dirbtuvės“. Aptartų pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų, priimtų iki XIX a. pabaigos, gausa leidžia daryti išvadą, kad šiam etapui būdinga didžiulė konstitucinė patirtis, o laikotarpis nuo pirmosios rašytinės konstitucijos atsiradimo iki XIX a. pabaigos galėtų būti taip pat vadinamas „konstitucijų dirbtuvėmis“. Kita vertus, teisinėje literatūroje teigiama, kad XIX a. konstitucija neturėjo ypatingos teisinės svarbos, nes tuo laiku teisė dažniausiai buvo suvokiama kaip civilinė teisė, kurios pagrindinis šaltinis buvo civilinis kodeksas⁶⁷.

Šiame skyriuje aptarta šiuolaikinės konstitucijos samprata ir išskirti pagrindiniai jos bruožai. Analizuojama 1787 m. JAV konstitucija, įvertinant tai, kad šios konstitucijos priėmimas yra pirmasis konstitucionalizmo įtvirtinimo valstybės gyvenime sėkmingas bandymas bei tai, kad ši konstitucija tapo sektinu pavyzdžiu kitų šalių konstitucijų kūrėjams.

Pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms, reikšminga laikytina jų įtaka tolesnei žmogaus teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo plėtrai. Taigi vertinant pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose įtvirtintą teisių ir laisvių katalogą, matyti, didžiausias dėmesys buvo skiriamas pilietinių ir iš dalies politinių teisių ir laisvių įtvirtinimui, tačiau pradėta konstituciškai reguliuoti ir pirmąsias socialines - ekonomines teises. Kita vertus, analizuojant pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijas klaidinga būtų daryti prielaidą, kad šio

⁶³ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 229.

⁶⁴ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 141.

⁶⁵ Jarašiūnas E. Belgijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 37.

⁶⁶ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 232.

⁶⁷ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 233.

laikotarpio konstitucijose reguliuojamų žmogaus teisių bei laisvių katalogo apimtis nuolat plėtėsi; atskirais atvejais konstitucinis šių teisių ir laisvių reguliavimas siaurėjo, o retais atvejais ir visai nyko.

2. EUROPOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJŲ RAIDOS YPATUMAI XX AMŽIAUS PIRMOJE PUSĖJE

2.1. Konstitucijų raida iki Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos

Minėta, kad teisinėje literatūroje skiriamas pirmasis konstitucinio reguliavimo raidos etapas apima laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Taigi XX a. pradžia, t.y. laikotarpis iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, žymi pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo pabaigą. Šio etapo konstitucijomis laikytinos 1911 m. Graikijos (priimtos tuo metu galiojusios 1864 m. Graikijos konstitucijos pataisos dėl savo svarbos ir skaičiaus vertinamos kaip naujoji konstitucija), 1911 m. Portugalijos, 1915 m. Danijos ir kitos konstitucijos.

Svarbu pažymėti, kad 1911 m. Graikijos Konstitucija, skirtingai nuo 1787 m. JAV Konstitucijos, tačiau sekant 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos pavyzdžiu, buvo priimta Nacionalinės Asamblėjos vardu.

1911 m. Graikijos Konstitucija, reguliuodama teises ir laisves, įtvirtino visų graikų lygybę prieš įstatymą, asmens teisę į vienodus mokesčius, asmeninės laisvės neliečiamybę, draudimą žmogų persekioti, suimti, įkalinti ar kitaip apriboti jo laisvę kitaip nei pagal įstatymus, suimti ar įkalinti be orderio, įtvirtinančio priežastį, kuri privalėjo būti suėmimo ar įkalinimo metu, teisę per dvidešimt keturias valandas būti pristatytam teisėjui, skyrimą tik įstatymų nustatytų bausmių, draudimą pasišalinti be teisėjo leidimo, individualios ir kolektyvinės peticijos teisę, taip pat garantavo graikams teisę ramiai ir taikiai rinktis, asociacijų teisę, religijos išpažinimo laisvę, būsto neliečiamybę, nustatant, kad kratos gali būti daromos tik įstatymų numatytais atvejais ir tvarka, teisę laisvai reikšti savo įsitikinimus, spaudos laisvę, nuosavybės apsaugą, nustatant galimybę ją paimti visuomenės reikmėms prieš tai atlyginus, teisę į susirašinėjimo slaptumą⁶⁸. Taigi 1911 m. Graikijos Konstitucijoje buvo įtvirtintas pirmajam konstituciniam reguliavimui etapui būdingos pilietinių ir politinių teisių katalogas. Kita vertus, ypač reikšmingos konstitucinio pilietinių teisių ir laisvių turinio reguliavimo plėtrai laikytinos komentuojamoje Graikijos Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos, draudžiančios cenzūrą, konfiskuoti laikraščius ir kitą spaudą tiek prieš, tiek po publikavimo, nustatant, kad konfiskavimas po publikavimo galimas dėl krikščionių religijos ar Karaliaus asmens įžeidimo, pažeidžiant viešąją tvarką, taip pat smerkiančios tiek leidėją, tiek autorių už publikacijas, susijusias su asmeniniu gyvenimu, įtvirtinančios leidybos teisę, tačiau tik

⁶⁸ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html?20075>

Graikijos piliečiams⁶⁹. Taigi, akivaizdu, 1911 m. Graikijos Konstitucijoje įtvirtintų tokių pilietinių teisių ir laisvių, kaip žodžio, spaudos, saviraiškos laisvės, teisės į privataus gyvenimo ir būsto neliečiamybę, turinys buvo papildytas, detalizuojant papildomas garantijas šių teisių ir laisvių įgyvendinimui.

Svarbu pažymėti, kad 1911 m. Graikijos Konstitucija, 1787 m. JAV Konstitucijos pavyzdžiu, taip pat įtvirtino draudimą prekiauti žmonėmis, papildomai nustatant, kad bet kokios rasės ar religijos vergas yra laisvas nuo to laiko, kai įžengė į Graikijos žemę, taip pat uždraudė kankinimus ir visuotinę konfiskaciją, įtvirtino draudimą panaikinti civilines teises („civil death“), panaikino mirties bausmę už politinius nusikaltimus, išskyrus sudėtinius nusikaltimus⁷⁰. Taigi konstitucinis pilietinių teisių reguliavimas buvo papildytas tokiomis naujomis teisėmis, kaip teisė į gyvybę (ji nebuvo absoliuti), kankinimų ir nežmoniško elgesio ir baudimo draudimas, taip pat matyti pirmieji bandymai konstituciškai sureguliuoti mirties bausmės panaikinimo teisinius pagrindus. Be to, Konstitucijoje įtvirtinta vergijos draudimo teisė reikšminga dar ir tuo, kad vergijos draudimas buvo formuojamas per asmenų diskriminacijos rasės ar religijos pagrindu principą. Be to, pilietinių teisių konstitucinio reguliavimo raidai reikšminga ir 1911 m. Graikijos Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, draudžianti panaikinti asmens civilines teises. Tokios nuostatos įtvirtinimas ypač laikytinas svarbiu Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumu.

Analizuojant politinių, ekonominių - socialinių ir kultūrinių teisių konstitucinį reguliavimą, 1911 m. Graikijos Konstitucijoje buvo įtvirtinta pasyvioji Graikijos piliečių (piliečiais laikyti asmenys, atitinkantys specialių įstatymų reikalavimus) rinkimų teisė, Graikijos piliečių teisė dirbti viešojoje tarnyboje, taip pat įtvirtinta teisė į nemokamą valstybinį mokslą, kartu garantuojant visiems privalomą pradinį mokymą, taip pat įtvirtinant teisę privatiems asmenims ir korporacijoms steigti privačias mokyklas⁷¹. Taigi įtvirtintas politinių ir kultūrinių teisių katalogas nebuvo itin išsamus, tuo tarpu ekonominių – socialinių teisių komentuojamoje Graikijos Konstitucijoje įtvirtinta nebuvo. Be to, svarbu pažymėti, kad komentuojamoje Graikijos Konstitucijoje, garantuojant teises ir laisves, buvo vartojami terminai „graikai“, „piliečiai“, „žmogus“, „asmuo“. Terminų gausa rodo, kad jų vartojimas Graikijos Konstitucijoje dar nebuvo galutinai susiformavęs.

Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1911 m. Graikijos Konstitucija valdžių šaltiniu skelbė tautą, taip pat nustatė, kad įstatymų leidžiamoji valdžia įgyvendinama Karaliaus ir Atstovų rūmų, vykdomoji valdžia priklauso Karaliui ir yra įgyvendinama jo skiriamų atsakingų ministrų, o teisminę valdžią įgyvendina teismai (Courts of Law)⁷². Taigi Graikijos Konstitucija įtvirtino monarchinę valdymo formą, aiškiai įtvirtino valdžių

⁶⁹ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html?20075>

⁷⁰ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html?20075>

⁷¹ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html?20075>

⁷² The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com>

padalijimo principą, vienerių rūmų parlamentą, taip pat suvereniteto šaltiniu paskelbė tautą. Pagal Konstituciją įstatymų iniciatyvos teisė priklausė Atstovų rūmams ir Karaliui, tačiau pasiūlymų dėl biudžetinių išlaidų formavimo teisė priklausė tik Karaliui, taip pat nustatė teisę Karaliui skirti ir atleisti jam atsakingus ministrus, tačiau draudė Karaliui skirti ministrus iš karališkosios šeimos atstovų, numatė jam teisę skirti į postus ir atleisti valdžios pareigūnus, tačiau neturėjo tokios teisės skirti į dar neįsteigtus postus, skirti teisėjus, tačiau ši teisė buvo ribojama įstatymais, tvirtinti ir skelbti įstatymus, tačiau per du mėnesius nepaskelbtas įstatymas buvo negaliojantis, nustatė Karaliui teisę kaldinti pinigus, sušvelninti ir sumažinti bausmę, taip pat amnestijos teisę politinių nusikaltimų atvejais, taip pat numatė, kad Karalius neturi jokių kitų teisių nei tų, kurios suteiktos jam Konstitucijoje ir kituose specialiuose įstatymuose⁷³. Taigi Konstitucijoje įtvirtintas valstybės valdžių tarpusavio santykių balansas, ir nors Karalius turėjo plačius įgaliojimus, tačiau jo galios taip pat buvo ribojamos. Tokia konstitucinio reguliavimo kryptis buvo nulemta siekio išvengti vykdomosios valdžios galios stiprinimo.

Teisminę valdžią, 1911 m. Graikijos Konstitucija nustatė, kad teisingumą vykdo teisėjai, įtvirtino teisėjų darbo nesuderinamumo su kitomis pareigomis, išskyrus profesoriaus darbą universitete, teismo proceso viešumo principus, įtvirtino prisiekusiųjų teismą, taip pat numatė specializuotų teismų, tokių kaip karo, karinio jūrų laivyno ir kitų, steigimo galimybę, nustatant, kad tokių teismų veiklą reguliuoja specialūs įstatymai, atkūrė Valstybės tarybą (ši institucija buvo įtvirtinta 1827 m. konstitucijoje), įsteigė naują instituciją – specialųjį tribunolą, kuris nagrinėjo ginčus dėl parlamento rinkimų, taip pat nustatė, kad oficiali valstybės kalba yra ta, kuria skelbiama Graikijos konstitucija ir įstatymai⁷⁴. Taigi naujoji Graikijos Konstitucija papildė konstitucinę valstybės valdžios institucijų sistemą, įtvirtino reikšmingus teismų veiklos konstitucinius principus.

Pirmojo konstitucinio reguliavimo etapui priklausanti 1911 m. Portugalijos Konstitucija įtvirtini platų teisių ir laisvių katalogą, Portugaliją pirmą kartą paskelbė respublika, nustatė parlamentui teisę ketveriems metams rinkti prezidentą, įtvirtino dviejų rūmų pralamentą⁷⁵. Taigi komentuojama Portugalijos Konstitucija žymi valstybės perėjimą prie respublikinės valdymo formos, parlamentinės valdymo formos įtvirtinimą, taip pat įtvirtino pirmajam konstitucinio reguliavimo etapui būdingą bikameralizmą.

Reikšminga pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo pabaigoje, o tiksliau 1919 m., priimta 1787 m. JAV Konstitucijos pataisa, kuria uždrausta panaikinti ar riboti piliečių teisę balsuoti lyties pagrindu⁷⁶. Šio draudimo įtvirtinimas žymi svarbias pasaulinės demokratijos plėtros tendencijas, kurių pasėkoje 1915 m. Danijos Konstitucijoje įtvirtinta visuotinė rinkimų teisė (iki tol rinkimų

⁷³ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com>

⁷⁴ The Greek Constitution of 1 (14) June 1911//<http://www.geocities.com>

⁷⁵ Kasatkina N.M. Portugalija// Konstitucii gosudarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001. S.736-737.

⁷⁶ The Constitution of the United States //<http://www.constitutioncenter.org/explore/TheU.S.Constitution/index.shtml#8>

teisės neturėjo moterys ir samdomi darbuotojai)⁷⁷. Visuotinės rinkimų teisės konstitucinis suregulavimas parodo šios reikšmingos demokratijai politinės teisės turinio plėtrą.

Akivaizdu, pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų turinį ir reguliavimo ypatumus nulėmė nacionalinės istorinės raidos tradicijos ir patirtis, vidaus ir išorės politiniai veiksniai, politinės kovos specifika ir aplinkybės, taip pat konstitucijų kūrėjų požiūris į konstitucinio reguliavimo apimtį, valstybės valdymo formą, valdžių galias, jų padalijimą bei bendradarbiavimą, žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių užtikrinimo svarbą, taip pat visuomenės požiūris į konstituciją.

E. Jarašiūno požiūriu, pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucija yra iš esmės tik valstybės valdžios organizaciją apibrėžiantis aktas; konstitucijomis siekta kuo labiau apsaugoti asmenį nuo valstybės kišimosi į asmens, visuomenės gyvenimą⁷⁸. Taigi pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijomis siekta nustatyti valstybės valdžios ribas, turint tikslą apsaugoti asmenį nuo valdžios kišimosi, bei įtvirtinti iš esmės tik pilietinių teisių ir laisvių katalogą, o šio laikotarpio konstitucinis reguliavimas daugiau apėmė valstybės valdžios organizaciją, geriausios valstybės valdymo formos bei geriausio valstybės valdžios organizavimo modelio ieškojimą. Be to, analizuojant šio laikotarpio konstitucijų raidą, matyti, kad pirmojo etapo konstitucingumo raida buvo ne tik sudėtinga, bet ir prieštaringa. Kita vertus, neabejotina tai, kad pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijos padarė didžiulę įtaką tolesnei konstitucinio reguliavimo plėtrai, ir atskirais atvejais tapo reikšmingu pagrindu antrojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijų raidai.

2.2. Konstitucijų raidos ypatumai tarpukario laikotarpiu

Konstitucijų istorinėje kaitoje atkreipiamas dėmesys į antrąjį raidos etapą, susijusį su Pirmuoju pasauliniu karu. Dėl karo žlugo imperijos, Vidurio ir Rytų Europoje atsirado ar buvo atkurtos nacionalinės valstybės. Greta 1919 m. Veimaro Konstitucijos, buvo priimtos 1920 m. Austrijos ir Čekoslovakijos konstitucijos. Visų Baltijos kraštų laisvės lūkesčius išreiškė 1920 m. liepos 15 d. Estijos Respublikos Konstitucija, 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucija ir 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija.⁷⁹ Laikotarpis iki Antrojo pasaulinio karo daugeliui Europos tautų buvo dramatiškas – įsitvirtino autoritariniai nacistiniai ir

⁷⁷ Lafitskij V.I. *Danija/Konstitucii gosydarstv Evropy*. T.1. Moskva, 2001. S. 755.

⁷⁸ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimą.-V., 2005. P.20.

⁷⁹ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2005, p. 392; Andriulis, V., Maksimaitis, M., Pakalniškis, V., Pečkaitis, J.S., Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 542.

fašistinis režimai, komunistinis totalitarizmas. Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir jam prasidėjus valstybingumo neteko nemaža dalis Europos tautų, taip pat Lietuva, Latvija ir Estija. Mykolas Romeris rašė: „Lietuvos sovietizacija – tai buvo ne pačios Lietuvos evoliucijos padarinys, bet svetimų, nuslopinusių Lietuvos valstybę, pajėgų darbas, kuriam buvo paruošta tam tikra neva pačios Lietuvos aktų inscenizacija, o kuris iš tikrųjų rėmėsi brutalia, į Lietuvos teritoriją įvesta ginkluota jėga, kurios veikimas buvo dengiamas sovietinės qasi demokratijos ir qasi federacijos metu ir klasta“.⁸⁰

2.2.1. Fašistinių šalių konstitucijos ir jų raidos ypatumai

Teisinėje literatūroje tarpukario laikotarpis, t.y. laikotarpis tarp Pirmojo Pasaulinio iki Antrojo Pasaulinio karų, įvardijamas antruoju konstitucinio reguliavimo raidos etapu. Pažymėtina tai, kad šis konstitucinio reguliavimo raidos etapas nebuvo vienalytis; jam būdingos kelios raidos kryptys, viena kurių susijusi su pokarinės socialinės suirutės pasėkoje subrendusių prielaidų fašistiniam režimui Europoje plėtotis ir jam išigalėti bei tuo sąlygotais konstitucinio reguliavimo raidos ypatumais. Šios konstitucinio reguliavimo raidos krypties konstitucijomis priskirtinos 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija, kuri dėl to, kad naujas Tautos susirinkimas dėl įtemptos padėties posėdžiavo ne Berlyne, o Veimare, dar vadinama Veimaro Konstitucija, 1931 m. Ispanijos Konstitucija, 1933 m. priimta naujoji Portugalijos Konstitucija ir kitos. Mokslininkų vertinimu, 1919 m. Veimaro Konstitucija laikytina tarp antrojo konstitucijų raidos etapo konstitucijų didžiausią įtaką tolesnei konstitucionalizmo raidai pasaulyje padariusia konstitucija⁸¹.

Analizuojant 1919 m. Vokietijos Reicho Konstituciją, pirmiausia pažymėtina tai, kad Konstitucijos preambulėje skelbta, kad Konstituciją priima vokiečių tauta⁸². Taigi antrajam konstitucijų raidos etapui priklausančioje Veimaro Konstitucijoje buvo tęsiama pirmojo konstitucinio reguliavimo etape susiformavusi tradicija, kad konstituciją skelbia tauta.

Pažymėtina tai, kad naujoji Konstitucija, skirtingai nuo 1871 m. Vokietijos Konstitucijos, teisių ir laisvių konstituciniam reguliavimui skyrė ypatingą dėmesį. Tai rodo pasikeitusį konstitucijos kūrėjų požiūrį į šios grupės konstitucinius santykius. Kita vertus, konstitucinis šios grupės santykių reglamentavimas išreiškė jau XX a. pradžioje susiformavusią tradiciją šios grupės santykius reguliuoti konstituciniu lygmeniu. 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje buvo įtvirtinta visų vokiečių lygybė prieš įstatymą, moterų ir vyrų teisių ir išipareigojimų lygybė,

⁸⁰ Rėmeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis įvertinimas*. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 67.

⁸¹ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.25.

⁸² Weimar Constitution//http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

vokiečių judėjimo ir įsikūrimo teisė ir laisvė, susirašinėjimo, nuomonės raiškos neliečiamybė, religijos išpažinimo laisvė, asmens teisių neliečiamybė, garantija, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu veikos padarymo metu iš jo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio, drausta cenzūra, tačiau numatyta galimybė imtis teisinių priemonių Konstitucijoje nustatytais atvejais, įtvirtino visų vokiečių teisę jungtis į asociacijas bei individualios ir kolektyvinės peticijos teisę, teismo nešališkumą ir nepriklausomumą, nustatė, kad visos teisinės privilegijos ir kliūtys, paremtos gimimu ar socialine padėtimi, yra panaikinamos, taip pat visų vokiečių teisę į diplomatinę gynybą šalies viduje ir už jos ribų, vokiečių teisę stoti į valstybės tarnybą, uždraudė vokiečių ekstradiciją, nustatė, kad kiekvienos žemės pilietis tuo pačiu metu yra ir Reicho pilietis⁸³. Akivaizdu, 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje pirmojo konstitucinio reguliavimo raidos etape susiformavęs pilietinių ir politinių teisių ir laisvių katalogas buvo papildytas naujomis teisėmis ir laisvėmis. Be to, 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija taip pat įtvirtino draudimą riboti tautinių mažumų teisės, o taip pat įtvirtino savivaldos teisę⁸⁴. Šių teisių įtvirtinimas laikytinas svarbiu Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumu.

Svarbu pažymėti, kad 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija įtvirtino rinkimų teisę vyrams ir moterims nuo 20 metų amžiaus⁸⁵. Taigi buvo tęsiama tradicija įtvirtinti visuotinę rinkimų teisę. Be to, pagal anksčiau galiojusią 1871 m. Vokietijos Konstituciją rinkimų teisę turėjo tik vyrai ir tik nuo 25 metų amžiaus. Taigi 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija taip pat sumažino rinkimų teisės cenzas, todėl buvo sudarytos sąlygos šia konstitucine teise pasinaudoti didesniai skaičiui asmenų.

Taip pat reikšmingos 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje įtvirtintos socialinės – ekonominės ir kultūrinės teisės. Pažymėtina tai, kad 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija įtvirtino ypatingą santuokos, motinystės, darbo apsaugą, taip pat sutuoktinių lygybę, sulygino santuokoje ir ne santuokoje gimusių vaikų teises, įtvirtino jaunimo teisę į apsaugą nuo išnaudojimo, nustatė ūkinio gyvenimo tvarkymo atitiktį teisingumo pagrindams ir jo tikslą – užtikrinti kiekvieno orų gyvenimą, nustatyta, kad prekybos ir pramonės laisvė bus realizuojama remiantis Reicho įstatymais, taip pat garantavo tokias kultūrinės teises, kaip tėvų teisė į fizinį, socialinį, dorovinį vaikų auklėjimą, teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė į socialinį aprūpinimą, autorių teisių apsauga, mokslo, meno ir mokymo laisvė, nustatė valstybinio švietimo prioritetą, taip pat įtvirtino tokius švietimo principus, kaip vokiečių tautos dvasia, tarptautinė tolerancija ir pagarba disidentų jausmams, taip pat nustatė, kad sekmadieniai ir valstybinės šventės yra nedarbo dienos bei garantavo kareiviams galimybę atlikti savo religines priedermes, draudė lupikavimą, įtvirtino, kad

⁸³ Weimar Constitution//http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

⁸⁴ Weimar Constitution// http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

⁸⁵ Weimar Constitution//http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

nuosavybė įpareigoja ir kad jos naudojimas tuo pačiu metu turi būti tarnauti bendrai gerovei, kad kiekvienas nekilnojamojo turto vertės padidėjimas, kuris nėra darbo ar kapitalo investicijų rezultatas, privalėjo būti atiduotas bendruomenės naudojimui, aiškiai atskyrė valstybę ir bažnyčią⁸⁶. Taigi skirtingai nuo 1911 m. Graikijos Konstitucijos, kuri socialinių – ekonominių teisių nereglementavo, 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje, priimta po Pirmojo pasaulinio karo ir įtakota ekonominių, socialinių, kultūrinių sunkumų, kilusių po karo, ir kuri jau priklauso antrajam konstitucinio reguliavimo etapui, buvo įtvirtintas platus socialinių – ekonominių ir kultūrinių teisių katalogas. Kita vertus, nors 1919 m. Vokietijos Konstitucija įtvirtino privačios nuosavybės nusavinimo galimybę, tačiau kartu įtvirtino reikšmingas socialines – ekonomines garantijas bei naujoves, kurios, E. Jarašiūno teigimu, buvo socialinės valstybės raiškos požymiai⁸⁷. Be to, svarbu pažymėti, kad komentuojamoje Veimaro Konstitucijoje, garantuojant teises ir laisves, skirtingai nuo 1919 m. Graikijos Konstitucijoje vartojamų terminų gausos, dažniausiai buvo vartotas terminas „vokiečiai“, taip pat „piliėtis“, „Reicho gyventojas“. Tai rodo, kad terminų vartojimas 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje buvo susiformavęs, o tai, kad dažniausiai vartotas terminas, žymintis tautinę priklausomybę, rodo Konstitucijos nacionalistinį pobūdį.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius – 1919 m. Vokietijos Konstitucija Reichą paskelbė respublika, taip pat nurodė, kad valstybės valdžia kyla iš žmonių⁸⁸. Taigi naujojoje Vokietijos Konstitucijoje išlaikyta 1871 m. Konstitucijoje įtvirtinta tradicija nustatyti respublikinę valstybės valdymo formą, o suvereniteto šaltiniu, jau aptartų didžiosios dalies pirmojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų pavyzdžiu, paskelbė tautą.

Analizuojant 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijoje įtvirtintą valstybės valdžios organizavimo modelį, pažymėtina tai, kad Konstitucija aukščiausiomis valdžios institucijomis įvardijo Reichstagą, Reichsratą, Reicho prezidentą ir Reicho vyriausybę (skirtingai nei pagal 1871 m. Vokietijos Reicho Konstituciją, pagal kurią valstybės valdžią vykdė kancleris, Bundesratas, Reichstagas ir reichskancleris), nustatė, kad Reichstagas yra tautos atstovybė, renkama visuotiniuose, lygiuose, tiesioginiuose ir slaptuose rinkimuose ketverių metų kadencijai, įtvirtino Reicho prezidento, kuris buvo renkamas tautos septyneriems metams su neribojama perrinkimo teise, Reicho vyriausybės, sudarytos iš Reichskanclerio ir Reicho ministrų, institutus, numatė, kad Reichsratas yra federalines žemes atstovaujamoji institucija, garantuojanti federalinių žemių dalyvavimą įstatymų leidybos procese ir valstybės valdyme, tačiau skirtingai nei pagal 1871 m. Konstituciją, paskelbė, kad įstatymų leidybos teisė priklauso tik Reichstagui, kita vertus,

⁸⁶ Weimar Constitution/http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

⁸⁷ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.25.

⁸⁸ Weimar Constitution/http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

Reichsratui suteikė prieštaravimo teisę, įtvirtino prezidento nušalinimo galimybę, nustatė bendrosios kompetencijos teismų sistemą, taip pat įteisino Rinkimų tyrimo teismą, turintį teisę nuspręsti atstovo mandato klausimą, be to, draudė kurti specializuotus teismus, išskyrus karo, taip pat panaikino karo garbės teismus⁸⁹. Taigi 1919 m. Vokietijos Konstitucija įtvirtino valdžių padalinimo principą, valstybės valdžios organizavimo modelį, nustatytą 1871 m. Konstitucija, papildė naujomis institucijomis, apibrėžė Reichsrato vietą valstybės valdžios organizavimo sistemoje, taip pat įtvirtino bendrosios kompetencijos teismų sistemą, o Konstitucijoje įtvirtinta septynerių metų Reicho prezidento kadencijos trukmė bei neribojamo skaičiaus perrinkimo galimybė laikytina svarbiu vykdomosios valdžios stiprėjimo požymiu ir reikšmingu 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijos ypatumu, turėjusiu įtakos vėlesnių konstitucijų raidai. Kita vertus, Konstitucija draudė Reicho prezidentui tuo pačiu metu būti Reichstago nariu, taip pat jam suteikė teisę paleisti Reichstagą, tačiau tik vieną kartą ir dėl tos pačios priežasties, skirti ir atleisti Reichkanclerį ir, pastarojo pageidavimu, Reicho ministrus, taip pat teisę priimti nepaprastosios padėties nutarimus, tačiau jo leidžiami teisės aktai turėjo būti kontrასignuojami⁹⁰. Akivaizdu, nors Konstitucija nustatė neginčijamą teisę prezidentui skirti ir atleisti tik Reichkanclerį, tačiau jo teisę priimti nepaprastosios padėties nutarimus bei teisę paleisti parlamentą tik patvirtina stiprėjančios vykdomosios valdžios tendenciją, todėl neatsitiktinai Reicho prezidentas buvo vadinamas „atsarginiu kaizeriu“⁹¹.

Svarbu pažymėti, kad nors 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija nebuvo oficialiai panaikinta, tačiau faktiškai ji nustojo galioti jau 1933 m., kai buvo priimtas įstatymas, suteikiantis ypatingus įgaliojimus vyriausybei, o valstybė toliau buvo valdoma 1919 m. Veimaro Konstitucijoje garantuojamos Prezidento teisės priimti nepaprastosios padėties nutarimus pasėkoje priimamais teisės aktais. Kita vertus, M. Vainiutės teigimu, 1919 m. Veimaro Konstitucijos tekstas neatitiko to meto konstitucinės tikrovės: joje buvo įtvirtintas toks valstybės valdymo modelis, kurį įgyvendinti visuomenė dar nebuvo pasirengusi⁹². Taigi 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija neabejotinai gali būti vertinama kaip pažangi, tačiau Vokietija yra pavyzdys tokios konstitucinės padėties, kai dėl išsigalėjusių fašistinių jėgų šalyje konstitucijos vaidmuo buvo tik fiktyvus.

Analizuojant fašistinių jėgų išsigalėjimą Europoje pažymėtina tai, kad Italija buvo pirmoji šalis, kurioje įsitvirtino fašistinis režimas, tačiau svarbu tai, kad fašistinė politinė sistema Italijoje išgalėjo nepanaikinus 1848 m. Italijos Konstitucijos, kuri nors ir formaliai, tačiau veikė iki 1947 m. Italijos Konstitucijos išgaliojimo. Taigi Italija, J.Žilio požiūriu, yra pavyzdys tokios konstitucinės

⁸⁹ Weimar Constitution/http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

⁹⁰ Weimar Constitution/http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

⁹¹ Vainiutė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 85.

⁹² Vainiutė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 87.

padėties, kai politinis režimas iš esmės pakeičia konstitucijoje įtvirtintos politinės sistemos turinį, o konstitucija tampa fiktyviu politiniu teisiniu reiškiniu⁹³. Atsižvelgiant į tai, kad 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija taip pat faktiškai nustojo galioti jau 1933 m., tai įgalina teigti, kad fiktyvus konstitucijų galiojimas laikytinas būdingu antrojo konstitucinio reguliavimo etapo Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumu. Kita vertus, esant tokiai konstitucinei padėčiai šalyje, kuomet formaliai galioja, bet neveikia konstitucija, svarbūs valstybei egzistenciniai klausimai Italijoje buvo sureguliuoti įstatymais, pavyzdžiui, 1926 m. priėmus įstatymą „Dėl vykdomosios valdžios leisti teisės normas“, kuriuo teisė leisti įstatymus nustatyta ne tik parlamentui, bet ir vykdomajai valdžiai, 1928 m. priimtas įstatymas „Dėl politinės atstovybės reformos“, kuriuo paneigtas tautos suvereniteto principas, o rinkimų teisė pripažinta tik vyrams. Taigi Italija taip pat yra ne tik pavyzdys tokios konstitucinės padėties, kai konstitucijos vaidmuo šalyje buvo tik fiktyvus, tačiau kartu ir pavyzdys padėties, kad konstitucinės svarbos klausimai reguliuoti atskirais įstatymais.

2.2.2. Socialistinės konstitucijos ir jų raidos ypatumai

Kitą antrojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijų raidos kryptį lėmė socialistinių jėgų įsigalėjimas Europoje.

Analizuojant Europos valstybių konstitucijų raidą socialistinių jėgų įsigalėjimo Europoje kontekste, pirmiausia aptartina 1918 m. Rusijos Konstitucija. Šios konstitucijos preambulėje skelbta, kad Konstitucija yra priimta Penktojo Kongreso⁹⁴. Taigi sekant 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos ir 1911 m. Graikijos Konstitucijos pavyzdžiu, 1918 m. Rusijos Konstitucija buvo priimta ne tautos, o Kongreso vardu.

Pažymėtina tai, kad 1918 m. Rusijos Konstitucija, pagrindine problema laikydama žmonių išnaudojimą, jų skirstymą į klases, turėdama tikslą sukurti socialistinę visuomenę ir pažymėdama socializmo pergalę šalyje, pirmiausia įtvirtino naują požiūrį į nuosavybę. 1918 m. Rusijos Konstitucijoje skelbta, kad siekiant krašto socializacijos panaikinama visa privatinė nuosavybė šalyje, visa žemė paskelbta valstybine nuosavybe ir turėjo būti paskirstyta tarp žemdirbių be kompensacijos ankstesniems savininkams, taip pat nustatė, kad visi miškai, žemės turtai, komunaliniai vandenys, gyvas ir negyvas inventorių, pavyzdiniai ūkiai ir žemės ūkio bendrovės yra valstybinė nuosavybė⁹⁵. Taigi 1918 m. Rusijos Konstitucija, įtvirtindama tik valstybinės nuosavybės sampratą, paneigė vieną svarbiausių žmogaus pilietinių teisių – teisę į nuosavybės

⁹³ Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 139.

⁹⁴ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

⁹⁵ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

neliečiamumą. Kita vertus, skirtingai nuo po metų priimtos 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijos, kuri taip pat įtvirtino privačios nuosavybės nusavinimo galimybę, 1918 m. Rusijos Konstitucija panaikino buvusių turto savininkų teisę gauti kompensaciją. Taigi privačios nuosavybės nusavinimo teisinių pagrindų įtvirtinimas konstitucijose gali būti laikomas būdingu antrojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijų bruožu. Kita vertus, to meto Rusijos Konstitucija kartu pažymi svarbų Europos konstitucinio reguliavimo posūkį.

Analizuojant 1918 m. Rusijos Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, pažymėtina tai, kad Konstitucija įtvirtino susirinkimų laisvę, tačiau skyrė valstybei pareigą tokiu atveju pasirūpinti salėmis, šildymu ir apšvietimu, tikslu apsaugoti saviraiškos laisvę panaikino spaudos priklausomybę nuo kapitalo ir garantavo laisvą jos judėjimą šalyje, o tikslu užtikrinti susivienijimų laisvę įtvirtino valstybei pareigą paremti dirbančiųjų ir valstiečių pastangas vienyti ir organizuoti⁹⁶. Taigi, nors Konstitucijoje buvo garantuojamos susirinkimų laisvė, spaudos bei susivienijimų laisvė, tačiau jų realus įgyvendinimas buvo formuojamas valstybės priežiūros kontekste.

1918 m. Konstitucija taip pat įtvirtino kiekvieno piliečio teisę išpažinti religiją, nustatė visų piliečių teisių lygybę, nepriklausomai nuo rasinės ar nacionalinės priklausomybės, tačiau taip pat nurodė, kad vadovaujantis darbininkų klasės interesais panaikinamos visos teisės, galinčios kelti žalą socialinei revoliucijai⁹⁷. Pažymėtina tai, kad daugiau pilietinių teisių 1918 m. Rusijos Konstitucijoje įtvirtinta nebuvo. Taigi 1918 m. Konstitucijoje garantuota tokia svarbi žmogaus teisė, kaip lygiateisiškumas, tačiau svarbu tai, kad 1918 m. Rusijos Konstitucija, skirtingai nuo aptartos, pavyzdžiui, 1911 m. Graikijos Konstitucijos, lygiateisiškumą siejo su pilietybės institutu. Be to, Konstitucija negaliojančiomis paskelbė visas teises, kurios galėjo kelti grėsmę socialinei revoliucijai. Taigi skirtingai nuo 1787 m. JAV Konstitucijos 1918 m. Rusijos Konstitucija nustatė sąlygas panaikinti teises, motyvuojant jų galimai keliamą žalą socialinei revoliucijai.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintas socialines – ekonomines ir kultūrinės teises, 1918 m. Rusijos Konstitucija įtvirtino valstybei pareigą užtikrinti nemokamą mokslą darbininkams ir valstiečiams, nustatė, kad darbas laikomas kiekvieno piliečio pareiga⁹⁸. Taigi 1918 m. Konstitucija įtvirtino teisę į mokslą, tačiau ši teisė buvo garantuojama per valstybės pareigą užtikrinti nemokamą mokslą. Be to, konstitucinė teisė į darbą 1918 m. Rusijos Konstitucijoje transformuota į visuotinę pareigą dirbti. Reikšminga ir tai, kad ši pareiga, kaip ir garantuotas lygiateisiškumas, taip pat buvo siejama su pilietybės institutu.

⁹⁶ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

⁹⁷ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

⁹⁸ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

1918 m. Konstitucijoje buvo įtvirtinta visuotinė rinkimų teisė, t.y. Konstitucija garantavo teisę rinkti ir būti renkamu abiejų lyčių piliečiams, nepriklausomai nuo religijos, tautybės, nuolatinės gyvenamosios vietos ir t.t., rinkimų dieną sulaukusiems 18 metų amžiaus (Konstitucija taip pat leido šį amžiaus cenzą dar sumažinti) bei dirbantiems, kariams ir jūreiviams arba anksčiau minėtiems piliečiams, kurie parado pajėgumus dirbti, taip pat įtvirtino baigtinį sąrašą asmenų, neturinčių nei teisės balsuoti, nei būti renkama, taip pat garantavo Rusijos piliečių politinės teisės užsieniečiams, tačiau tik tiems, kurie gyveno Rusijos Respublikoje, dirbo ir priklausė dirbančiųjų klasei⁹⁹. Taigi 1918 m. Rusijos Konstitucijoje buvo tęsiama visuotinės rinkimų teisės įtvirtinimo konstitucijose tradicija. Kita vertus, teisė rinkti ir būti renkamu buvo sąlyginė, o 1918 m. Rusijos Konstitucijoje įtvirtintos sąlygos nebuvo siejamos tik su amžiumi ar pilietybe. Konstitucinio reguliavimo naujove laikytinas reikalavimas dirbti arba užsiimti Konstitucijoje numatyta veikla. Ši sąlyga, vertinant ją analizuotų konstitucijų kontekste, laikytina svarbiu 1918 m. Rusijos Konstitucijos ypatumu.

Svarbiu aptariamos Rusijos Konstitucijos ypatumu taip pat laikytinas joje įtvirtintas ne tik bažnyčios ir valstybės, o taip pat bažnyčios ir mokyklos atskyrimas¹⁰⁰. Kaip žinia, bažnyčios ir valstybės atskyrimas taip pat buvo įtvirtintas 1919 m. Vokietijos Konstitucijoje, tačiau minėtoje Vokietijos Konstitucijoje nebuvo kalbama apie bažnyčios ir mokyklos santykį. Taigi 1918 m. Rusijos Konstitucija įtvirtino naują konstitucinį reguliavimą mokyklos ir bažnyčios atskyrimo kontekste.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1918 m. Rusijos Konstitucija Rusiją paskelbė respublika, taip pat nustatė, kad Rusijos Respublika yra laisva socialistinė visų dirbančių Rusijos žmonių sąjunga bei nurodė, kad visa valdžia priklauso visiems dirbantiems Rusijos žmonėms, suvienytiems miesto ir kaimo tarybose¹⁰¹. Taigi Konstitucija įtvirtino respublikinę valstybės valdymo formą, o suvereniteto šaltiniu paskelbė liaudį. 1918 m. Konstitucija skelbė, kad aukščiausioji valdžia priklauso Tarybų Suvažiavimui, sudarytam iš miesto ir provincijų (gubernijų) Tarybų Suvažiavimų atstovų, o laikotarpyje tarp Tarybų Suvažiavimo susirinkimų – Centriniam Vykdomajam, taip pat numatė, kad Centrinis Vykdomasis Komitetas šaukė Tarybų Suvažiavimą ir buvo jam visiškai atsakingas, o Tarybų Suvažiavimas formavo Centrinį Vykdomąjį Komitetą, kuris vienu metu buvo aukščiausiasis įstatymų leidžiamasis, vykdomasis ir kontrolės organas, taip pat turintis teisę formuoti Komisarų Tarybą, kuriai patikėtas bendrasis vadovavimas valstybės reikalams, bei departamentus (komisariatus) (jų buvo septyniolika), kuriems vadovavo Komisarų Tarybos nariai, taip pat įtvirtino

⁹⁹ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

¹⁰⁰ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

¹⁰¹ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

komisarų visišką atsakomybę Komisarų Tarybai ir Centriniam Vykdomajam Komitetui, o aukščiausiaja valdžia rinkimų klausimais paskelbė Centrinį Vykdomąjį Komitetą¹⁰². Akivaizdu, remiantis Konstitucija, Rusijos įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios buvo sutelktos Centrinio Vykdomojo Komiteto kompetencijoje. Be to, Konstitucija atskirai neįtvirtino teisminės valdžios, tačiau numatė Teisingumo komisaro institutą, kuris, remiantis Konstitucija, turėjo teisę vienasmeniškai spręsti visus jo Komisarjato kompetencijai priskirtus klausimus, tačiau apie savo sprendimus turėjo informuoti kolegiją, kuri turėjo teisę jo sprendimus skųsti Komisarų Tarybai arba Centriniam Vykdomajam Komitetui¹⁰³. Taigi 1918 m. Rusijos Konstitucijoje buvo įtvirtintas savitas valstybės valdžios organizavimo modelis.

1924 m. buvo priimta Sovietų Sąjungos Konstitucija. Pažymėtina tai, kad joje ne tik buvo tęsiamos 1918 m. Rusijos Konstitucijos tradicijos, bet ir toliau plėtojama socializmo koncepcija. Pažymėtina tai, kad skirtingai nuo 1918 m. Rusijos Konstitucijos 1924 m. Sovietų Sąjungos Konstitucijoje dėmesio teisių ir laisvių konstituciniam reguliavimui neskyrė. Ši 1924 m. Konstitucijos ypatumą galima būtų paaiškinti tuo, kad 1924 m. Sovietų Sąjungos Konstitucija, akcentuodama pasaulio valstybių pasidalijimą į dvi stovyklas, sovietinę ir kapitalistinę, ir pabrėždama sovietinės stovyklos privalumus bei deklaruodama siekį suvienyti visus dirbančiuosius į pasaulinę socialistinę respubliką¹⁰⁴, konstitucinio reguliavimo prioritetu laikė valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1924 m. Konstitucija numatė, kad respublikos susivienija į vieną sąjunginę valstybę – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą¹⁰⁵. Kita vertus, skirtingai nuo 1918 m. Rusijos Konstitucijos, naujoji Konstitucija atskirai nedetalizavo naujosios valstybės valdymo formos; Konstitucijoje šis klausimas buvo išspėstas netiesiogiai. Be to, naujoji 1924 m. Konstitucija 1918 m. Rusijos Konstitucija įtvirtintą valstybės valdžios organizavimo modelį papildė naujomis institucijomis. Konstitucija numatė, kad Centrinį Vykdomąjį Komitetą sudaro Sąjungos Taryba, kurios narius renka Tarybų Suvažiavimas, ir Tautų Taryba, kuri formuojama iš sąjunginių ir autonominių respublikų atstovų ir tvirtinama Tarybų Suvažiavimo, taip pat kad laikotarpyje tarp Centrinio Vykdomojo Komiteto sesijų aukščiausiu valdžios organu buvo Centrinio Vykdomojo Komiteto Prezidiumas, kurį formavo Centrinis Vykdomasis Komitetas ir kuris šiuo laikotarpiu buvo laikomas aukščiausiu įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios organu, Komisarjatu skaičius buvo sumažintas iki dešimties, jie buvo suskirstyti į dvi rūšis, visasąjunginius ir jungtinius liaudies komisariatus, tikslu suvienyti revoliucines jėgas kovoje su politine ir ekonomine kontrrevoliucija

¹⁰² 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

¹⁰³ 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR// <http://en.wikisource.org>

¹⁰⁴ 1924 Constitution of the USSR//http://en.wikisource.org/wiki/1924_Constitution_of_the_USSR

¹⁰⁵ 1924 Constitution of the USSR//http://en.wikisource.org/wiki/1924_Constitution_of_the_USSR

prie Komisarų Tarybos įtvirtino Jungtinės Valstybinės Politinės Valdybos institutą, o prie Centrinio Vykdomojo Komiteto įkūrė Aukščiausiąjį teismą¹⁰⁶. Taigi 1924 m. Konstitucija toliau stiprino atskirų valstybės valdžios institucijų galią ir jų administracinius gebėjimus. Reikšmingu konstitucinio reguliavimo raidai laikytinas Aukščiausiojo Teismo instituto įtvirtinimas. Šio teismo kompetencijai buvo patikėta teikti išaiškinimus respublikų Aukščiausiems Teismams visasąjunginės įstatymų leidybos klausimais, taip pat nagrinėjimas ir apskundimas Centriniam Vykdomajam Komitetui pagal Aukščiausiojo teismo prokuroro skundą respublikų Aukščiausiųjų teismų priimtų nutarimų, nuosprendžių ir sprendimų, Centrinio Vykdomojo Komiteto reikalavimu teikimas išvadų dėl sąjunginių respublikų priimtų nutarimų konstitucingumo, ginčų tarp Sąjungos respublikų ir aukščiausiųjų valstybės pareigūnų tarnybinių nusikaltimų nagrinėjimas¹⁰⁷. Taigi Aukščiausiasis Teismas atliko ne tik bendrosios kompetencijos ir administracinio teismo, tačiau ir konstitucinio teismo funkcijas. Kita vertus, teisminės valdžios savarankiškumo vertinimo aspektu reikšmingas Aukščiausiojo Teismo įkūrimas prie Centrinio Vykdomojo Komiteto. Taigi darytina išvada, kad 1924 m. Sovietų Sąjungos Konstitucija neįtvirtino valdžių padalijimo principo.

1936 m. buvo priimta nauja Sovietų Sąjungos Konstitucija. Joje buvo deklaruojama, kad Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga yra socialistinė darbininkų ir valstiečių valstybė¹⁰⁸. Taigi 1936 m. Konstitucija, skirtingai nuo 1918 m. Konstitucijos, kuri deklaravo siekį sukurti socialistinę visuomenę, deklaravo socialistinės valstybės sukūrimą. Tai svarbus ypatumas socialistinių konstitucijų raidos kontekste. Be to, naujoji Sovietų Sąjungos Konstitucija, skirtingai nuo 1924 m. Konstitucijos, kuri praktiškai nereguliavo teisių ir laisvių, 1918 m. Sovietų Rusijos Konstitucijos įtvirtintą teisių ir laisvių katalogą papildė tokiomis teisėmis, kaip teisė į poilsį ir laisvalaikį, teisė gauti socialinę paramą senatvės, ligos ar darbingumo netekimo atveju, teisė į teisingą darbo užmokestį ir lygų apmokėjimą už lygiavertį darbą, teisė į asmens laisvės neliečiamumą, teisė į būsto neliečiamumą, priešingai nei 1918 m. Konstitucija, naujoji 1936 m. Konstitucija vėl įtvirtino teisę į darbą, taip pat teisę į mokslą, garantuodama visuotinį privalomą nemokamą pradinį mokymą bei nemokamą aukštesnįjį mokslą, didžiosios daugumos universitetų ir kolegijų studentų finansavimą, mokant stipendijas, taip pat, skirtingai nuo 1918 m. Rusijos Konstitucijos, garantavo ribotos asmens nuosavybės teisę¹⁰⁹. Pastarosios teisės bei teisės į darbą įtvirtinimas Konstitucijoje laikytinas reikšmingu sovietinių konstitucijų raidos ypatumu.

Be to, 1936 m. Konstitucija didelį dėmesį skyrė moterų teisių reglamentavimui. Skirtingai nuo 1918 m. ir 1924 m. Konstitucijų, kurios įtvirtino moterims tik teisę balsuoti ir būti renkamomis, naujoji 1936 m. Sovietų Sąjungos Konstitucija taip pat garantavo lygias moterų teises

¹⁰⁶ 1924 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1924_Constitution_of_the_USSR

¹⁰⁷ 1924 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1924_Constitution_of_the_USSR

¹⁰⁸ 1936 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1936_Constitution_of_the_USSR

¹⁰⁹ 1936 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1936_Constitution_of_the_USSR

ekonominiame, valstybiniame, kultūriniame, socialiniame ir politiniame šalies gyvenime, valstybės apsaugą saugant moters ir vaiko interesus, teisę į mokamas motinystės atostogas, valstybės pareigą pasirūpinti gimdymo namais, vaikų lopšeliais ir darželiais¹¹⁰. Taigi akivaizdu, 1936 m. Konstitucija didžiausią dėmesį skyrė socialinių – ekonominių teisių reguliavimui.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintą valstybės valdžios organizavimo modelį, pažymėtina 1936 m. Konstitucija, lyginant su 1924 m. Konstitucija, įtvirtino naują valstybės valdžios organizavimo modelį. Konstitucija įstatymų leidžiamąją valdžią paskelbė Aukščiausiąją Tarybą, renkama ketveriems metams bei susidedančią iš dviejų rūmų, taip pat Aukščiausiąją Tarybą paskelbė aukščiausiuoju valstybės valdžios organu, be to, numatė lygias abiejų parlamento rūmų teises inicijuoti įstatymų leidybą, įtvirtino renkamo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, susidedančio iš Prezidiumo Prezidento, 16 Viceprezidentų, Prezidiumo Sekretoriaus ir 24 Prezidiumo narių, institutą, mandatų komisijas, turinčias teisę patarti Parlamentui deputatų mandatų klausimais, be to, Komisarų Tarybą paskelbė šalies Vyriausybė bei nustatė, kad Komisarų Taryba yra aukščiausiasis vykdomasis ir administracinis valstybės valdžios organas, komisariatų skaičių padidino iki 25, taip pat įtvirtino naują Sovietų Sąjungos teismų sistemą, kurią sudarė Sovietų Sąjungos Aukščiausiasis teismas, respublikų Aukščiausieji teismai, Apygardų ir Rajonų teismai, autonominių respublikų ir autonominių regionų teismai, specialūs Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu įsteigti teismai ir Liaudies teismai, įtvirtinta Aukščiausiosios Tarybos paleidimo galimybė bei sąlygos (ši teisė suteikta Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui). Sovietų Sąjungos Aukščiausiasis teismas yra aukščiausiasis teisminis organas, kuriam patikėta visų Sovietų Sąjungos ir respublikinių teisminių organų teisminės veiklos priežiūra, taip pat nustatė, kad Sovietų Sąjungos Aukščiausiasis teismas ir specialūs Sovietų Sąjungos teismai renkami Aukščiausiosios Tarybos penkeriems metams, o respublikų Aukščiausieji teismai tam pačiam laikotarpiui yra renkami respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, o Liaudies teismai renkami piliečių trejiems metams, o taip pat įtvirtinti teisėjų nepriklausomumo, proceso viešumo principai¹¹¹. Taigi 1936 m. Konstitucija, lyginant ją su anksčiau galiojusia 1924 m. Konstitucija, suformavo naują valstybės valdžios institucijų sistemą, taip pat įtvirtino valstybės valdžių padalinimo principą, teisminės valdžios hierarchinius santykius.

Priėmus 1940 m. Lietuvos Konstituciją, Lietuvos konstitucingumo raida, anksčiau grįsta demokratinėmis vertybėmis ir standartais, pasuko kita raidos kryptimi, pagrįsta svetimos valstybės politine ideologija ir plėtojama socializmo koncepcija. Prof. B. Strašun teigimu, visas sovietinės

¹¹⁰ 1936 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1936_Constitution_of_the_USSR

¹¹¹ 1936 Constitution of the USSR/http://en.wikisource.org/wiki/1936_Constitution_of_the_USSR

santvarkos konstitucijas reikia laikyti „pseudokonstitucijomis“, nes jos atspindėjo tik tam tikrus šūkius ir realiai jokių visuomeninių santykių nereguliavo¹¹².

2.2.3. Lietuvos ir kitų demokratinių Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumai

Trečiąją konstitucinio reguliavimo raidos etapo kryptį nulėmė demokratinių idėjų plėtra Europoje, taip pat visuotinai skelbtas Amerikos tautų apsisprendimo principas.

Svarbus Lietuvos konstitucinio reguliavimo raidai buvo 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos aktas, kuriuo buvo skelbiama apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą, tačiau Vokietija šio akto nepripažino ir tai paskatino Lietuvos Tarybą 1918 m. vasario 16 d. priimti nutarimą, kuriuo paskelbta apie nepriklausomos, demokratiniiais pamatais sutvarkytos Lietuvos valstybės atstatymą bei valstybės atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis, numatantis, kad Lietuvos valstybės pagrindus ir santykius su kitomis valstybėmis nustatysiąs visų jos gyventojų demokratiškai išrinktas Steigiamasis seimas¹¹³. Įvertinusi savo teisinį statusą, Lietuvos Taryba, nors ir paskelbusi save vienintele lietuvių tautos atstovybe, suvokė negalinti atstovauti bendrajai tautos valiai, todėl ketinimas sušaukti Steigiamąjį Seimą rodo, kad Lietuvos Taryba pasirinko klasikinę liberalią doktriną, pasak kurios aukščiausioji valdžia priklauso tautai – piliečiams, o šie ją deleguoja jų pačių išrinktai atstovybei¹¹⁴. Šis aktas laikomas svarbiausiu Lietuvos konstitucinio reguliavimo raidai aktu; juo vėliau rėmėsi kiti vėlesnieji konstituciniai dokumentai.

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Tarybos priimtas kitas konstitucinės svarbos dokumentas - Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai, dar kartą paskelbė, kad Lietuvos Taryba nesiima Steigiamojo Seimo teisės spręsti dėl Lietuvos valstybės valdymo formos ir konstitucijos, taip pat, reikšdama suverenią Lietuvos galią, skelbė, kad steigia laikinąją Lietuvos valstybės Vyriausybę, nustatė, kad laikinuosius valstybės valdžios organus sudaro Valstybės Taryba, Valstybės Tarybos Prezidiumas ir Ministrų kabinetas, taip pat numatė, kad Valstybės Taryba leidžia laikinuosius įstatymus, o vykdomoji valdžia priklauso Valstybės tarybos Prezidiumui, kurį sudarė Prezidentas ir du viceprezidentai, įtvirtino, kad Prezidiumo parašą sudaro visų trijų jo narių pasirašymas, taip pat įtvirtino visų piliečių lygybę prieš įstatymą, laidavo asmens,

¹¹² Strašun B. *Novaja rol Rosijskoj Konstituciji*. Moskva, 2001. S. 163.

¹¹³ Valančius K. L. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. – V., 2001. P.15.

¹¹⁴ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J. *Lietuvos konstitucinė teisė*. – V., 2002. P. 137.

būsto ir nuosavybės neliečiamybė, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvės¹¹⁵. Taigi Pamatiniai Dėsniai įtvirtino pagrindines pilietines teises bei laisves, tačiau jas garantavo pilietybės kontekste, taip pat, skirtingai nuo 1918 m. Rusijos ir 1919 m. Vokietijos konstitucijų, įtvirtino teisę į nuosavybės neliečiamumą, o vykdomąją valdžią - Valstybės Tarybos Prezidiumą - laikė kolegialiu valstybės vadovu, kurio parašą sudarė visų trijų jo narių pasirašymas. Pastarasis Konstitucijos ypatumas laikytinas svarbiu Lietuvos antrojo konstitucinio reguliavimo etapo ypatumu. Kita vertus, 1918 m. gruodžio 18 d. priimtas Valstybės Tarybos Prezidiumo nutarimas šį kolegialų Prezidiumo parašą panaikino paskelbdamas, kad bet kurio bent vieno Prezidiumo nario pasirašytas aktas prilyginamas trijų pasirašymui¹¹⁶. Be to, 1919 m. sausio 24 d. Valstybės Tarybos priimta Pamatinių Dėsnų pataisa suteikė galimybę Ministrų kabinetui teisę laikotarpiams tarp Valstybės Tarybos sesijų pačiam leisti laikinuosius įstatymus, kurie turėjo būti pateikti artimiausiajai Valstybės Tarybos sesijai ir galiojo tol, kol Valstybės Taryba juos pakeis¹¹⁷. Taigi toks teisinis reguliavimas rodo vykdomosios valdžios galios stiprinimo tendencijas, o ilgainiui buvo vykdomajai valdžiai buvo suteikta įstatymų leidybos teisė, taip panaikinant Pamatiniuose Dėsnuose įtvirtintą įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios atskyrimą. Vykdomosios valdžios galios stiprinimo tendenciją dar labiau išreiškia 1919 m. balandžio 4 d. priimta nauja Pamatinių Dėsnų redakcija, pagal kurią kolegialų Valstybės Tarybos Prezidiumą pakeitė Valstybės prezidentas, be to, numatyta, kad Prezidentas yra renkamas Valstybės Tarybos, taip pat paskelbta, kad vykdomoji valdžia priklauso Prezidentui, kuris ją vykdo per Ministrų kabinetą, nustatyta, kad laikotarpiams tarp Valstybės Tarybos sesijų Prezidentas turi teisę leisti įstatymus, priimtus Ministrų kabineto, taip pat įtvirtinta, kad Ministrų kabineto priimtieji ir Prezidento pasirašytieji įstatymai nepateikiami Valstybės Tarybai, Prezidentui suteikta galia tvirtinti Ministrų kabineto sudėtį, o Valstybės Tarybai nustatyta interpelacijos ir paklausimų teisė, Valstybės tarybos nariams leista vienu metu būti Ministrų kabineto nariais, taip pat įsteigta Valstybės kontrolės institucija¹¹⁸. Taigi naujoji Pamatinių Dėsnų redakcija įtvirtino Prezidento institutą, dar labiau sustiprino vykdomosios valdžios galias santykiyje su įstatymų leidžiamąja valdžia bei pakeitė anksčiau įtvirtintą valstybės institucijų sistemą. Pagal prof. Römerio nuomonę 1922 m. Konstitucijoje atsispindėjo Seimokratijos doktrina.

1920 m. birželio 10 d. buvo priimta Laikinoji Lietuvos valstybės Konstitucija. Lyginant ją su 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnų redakcija, naujoji Konstitucija Steigiamąjį Seimą paskelbė suverenios Lietuvos galios reiškėju,

¹¹⁵ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P.17.

¹¹⁶ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J. Lietuvos konstitucinė teisė. – V., 2002. P. 137.

¹¹⁷ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 19.

¹¹⁸ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 19-22.

leidžiančiu įstatymus, prižiūrinčiu įstatymų vykdymą, renkančiu Prezidentą, taip pat nustatė, kad vykdomoji valdžia priklauso Respublikos Prezidentui ir Ministrų Kabinetai¹¹⁹. Taigi Laikinoji Konstitucija įtvirtino parlamentinės respublikos modelį, Steigiamojo Seimo institutą, o vykdomąją valdžią pavedė ne tik Prezidentui, bet ir Ministrų kabinetui. Analizuojant 1920 m. Laikinojoje Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, pažymėtina tai, kad joje, skirtingai nuo 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnų redakcijos, nepasisakyta dėl į nuosavybės neliečiamybės, tačiau garantuota sąžinės ir streikų laisvė bei, svarbiausia, įtvirtintas mirties bausmės panaikinimas¹²⁰. Taigi 1920 m. Konstitucijoje buvo įtvirtinta konstitucinio teisių bei laisvių katalogo raidai reikšmingos teisės - teisė į gyvybę ir teisė streikuoti, o ypač reikšmingu 1920 m. Konstitucijos ypatumu laikytinas mirties bausmės panaikinimas.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamasis Seimas priėmė pirmąją nuolatinę Lietuvos valstybės Konstituciją. Pažymėtina tai, kad ši Konstitucija, lyginant ją su 1920 m. Laikinoja Konstitucija, suverenią valstybės valdžią skyrė Tautai, taip pat nustatė, kad valstybės valdžią vykdo Seimas, renkamas trejiems metams ir leidžiantis įstatymus bei prižiūrintis Vyriausybės darbus, Vyriausybė, kurią sudaro Prezidentas, renkamas Seimo trejiems metams ne daugiau kaip dviem kadencijoms iš eilės ir skelbiantis įstatymus, ir Ministrų kabinetas, susidedantis iš Ministro Pirmininko ir ministrų, skiriamų ir atleidžiamų Prezidento, ir vykdamas Konstituciją bei įstatymus, ir Teismas, taip pat numatė ypatingų teismų steigimo galimybę, įtvirtino Aukščiausiojo teismo institutą, taip pat Konstitucijos viršenybės, dvigubos pilietybės draudimo, „laisvo mandato“ principus, garantavo piliečiams peticijos ir įstatymų iniciatyvos teises, taip pat teisę į nuosavybės neliečiamybę, tuo pačiu numatant jos nusavinimo remiantis viešuoju reikalu galimybę, visuotinę aktyviąją rinkimų teisę nuo 21 m. amžiaus (pasyvioji rinkimų teisė garantuota vyrams ir moterims nuo 24 m. amžiaus), be to, savivaldos bei tautinių mažumų teisę savarankiškai tvarkyti savo kultūrinius reikalus, tėvų teisę į vaikų auklėjimą, teisę pasirinkti vaikų religinį auklėjimą, teisę į mokslą nustatant privalomą pradinį mokymą, tačiau jį garantuojant nemokamą tik valstybės ar savivaldybių išlaikomose mokyklose, teisę laisvai pasirinkti darbą ir iniciatyvos laisvę, teisę į socialinę apsaugą ligos, senatvės, nelaimingų atsitikimų, nedarbo atvejais, teisę į sveikatą, be to, neskyrė jokios religijos, o įtvirtino visų religijų lygybę įstatymui, tačiau skirtingai nei 1920 m. Laikinoji Konstitucija, nepasisakė dėl mirties bausmės panaikinimo¹²¹. Taigi 1922 m. Konstitucijoje suvereniteto šaltiniu paskelbta tauta, įtvirtintas valdžių padalijimo principas, vienerių rūmų parlamento modelis, parlamentinės respublikos modelis, taip pat daug dėmesio skirta parlamentinės demokratijos įtvirtinimui, o konstitucinis teisių ir laisvių katalogas, įtvirtintas 1920 m. Laikinojoje

¹¹⁹ Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 20.

¹²⁰ Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 23.

¹²¹ Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 25-33.

Konstitucijoje, buvo papildytas tokiomis politinėmis teisėmis, kaip peticijos ir įstatymų iniciatyvos ir visuotinė rinkimų teisės, garantuojant aktyviają rinkimų teisę nuo 21, o pasyviają – nuo 24 m. amžiaus, skirtingai nuo 1920 m. Estijos Konstitucijos, kuri Estijos piliečiams tiek aktyviają, tiek pasyviają rinkimų teisę suteikė nuo 20 metų¹²², be to, pirmą kartą garantuotos savivaldos ir tautinių mažumų teisės bei reikšmingos socialinės – ekonominės ir kultūrinės teisės, taigi Konstitucija savo pagrindiniais bruožais atitiko bendrus demokratinių valstybių konstitucijų reikalavimus, jai įtaką darė didelis demokratinių jėgų pakilimas šalyje, kurį skatino Europoje išplitęs tautų demokratinis judėjimas. Kita vertus, kaip ir minėtoje 1920 m. Laikinojoje Konstitucijoje, 1922 m. Konstitucijoje garantuotos teisės buvo siejamos su pilietybės institutu. Pažymėtina tai, kad šiuo parlamentarizmo vertybių plėtojimo ir įtvirtinimo keliu taip pat pasuko ir 1922 m. Latvijos Konstitucijos rengėjai¹²³.

1926 m. gruodžio 17 d. įvykdžius perversmą, Seimas buvo paleistas, o nauji rinkimai nepaskirti, nors to reikalavo 1922 m. Konstitucija. 1928 m. gegužės 15 d., Prezidentas, pritariant Ministrų Kabinetai, nesilaikant 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintos konstitucijos keitimo procedūros, išleido naują konstituciją. Tai buvo pirmoji Lietuvos oktrojuotoji konstitucija. Pažymėtina, kad 1928 m. Lietuvos valstybės Konstitucija, skirtingai nuo 1922 m. Konstitucijos, kuri įtvirtino besąlyginį dvigubos pilietybės draudimo principą, nors ir numatė, kad niekas negali tuo pačiu metu būti Lietuvos ir kitos valstybės pilietis, tačiau darė išlygą dėl Lietuvos piliečių, emigravusių į Ameriką, todėl nustatė, kad Lietuvos pilietis, tapęs Amerikos piliečiu, savo pilietybės nepraranda, be to, aktyviosios rinkimų teisės cenzą padidino iki 24 m., o pasyviosios – iki 30 m. amžiaus, Seimo kadenciją pailgino iki 5 metų, nustatė, kad Prezidentą renka ne Seimas, o ypatingi tautos atstovai, Prezidento kadenciją prailgino iki 7 metų, taip pat neribojo Prezidento kadencijų skaičiaus, įtvirtino Prezidento teisę Seimo nesant arba Seimo sesijų tarpe leisti įstatymus, turinčius galios tol, kol Seimas juos pakeis, įsteigtas Valstybės Tarybos, skirtos įstatymams tvarkyti ir jų sumanymams ruošti ir svarstyti, institutas¹²⁴. Taigi, naujoji 1928 m. Lietuvos Konstitucija dar labiau sustiprino vykdomosios valdžios galias, ypač Prezidento, o suteikus Prezidentui teisę leisti įstatymus, panaikino valdžių padalijimo principą, taip pat papildė 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintą valstybės valdžios institucijų sistemą, padidino tiek aktyviosios, tiek pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzą bei įtvirtino sąlyginį dvigubos pilietybės principą, kuris akivaizdžiai buvo nulemtas tuo metu aktualios padidėjusios emigracijos problemos. Ši Konstitucija, nors formaliai nenutraukė ryšių su demokratija, viena pirmųjų Europoje pasuko autoritarizmo link. Tam, be abejo, įtakos turėjo 1926 m. gruodžio mėnesį įvykdytas valstybės perversmas ir visoje Europoje stiprėjančios komunistinės ir fašistinės idėjos. Naujos konstitucijos paskelbimą A. Smetona argumentavo kaip poreikį teisiškai

¹²² Butvilavičius D. Estijos Respublikos 1922 m. Konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. – V., 2006. P. 274-275.

¹²³ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. – V., 2006. P. 213.

¹²⁴ Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 34-38.

įtvirtinti pastovesnę ir tvirtesnę valdžią, galinčią išsaugoti tautos vienybę ir garantuoti efektyvesnį, krašto būdą ir tradicijas atitinkantį valdymą¹²⁵. Lietuvai parlamentarizmas, anot A. Smetonos, buvo svetimas, nes tai svetur sukurta sistema, todėl, kaip ir kiekvienas svetimas reiškinys, Lietuvai nepritaikomas¹²⁶. Taigi Lietuvos konstitucionalizmas vienas iš pirmųjų Europoje pasuko į autoritarizmą, tačiau pažymėtina tai, kad griežtos autoritarinės sistemos nesukūrė. Be to, 1928 m. Konstitucija nebuvo originali. Naujoji Konstitucija kartojo daugelį 1922 m. Konstitucijos nuostatų, išlaikė pagrindinius ankstesnėje Konstitucijoje įtvirtintus politinės valdžios organus, tačiau esminį skirtumą suponavo vykdomosios valdžios galių išplėtimas ir teisinis autoritarinių elementų įdiegimas. Kita vertus, 1928 m. Konstitucijos įtvirtintas režimas akivaizdžiai kryo diktatūrinio valdymo link, taip atmesdamas 1922 m. Konstitucijos parlamentinės valdymo formos įteisinimo schemą. Akcentuojama, kad Seimas yra įstatymų leidžiamoji institucija, tačiau jo iki 1936 m. nebuvo, todėl visos galios buvo sutelktos prezidento rankose.

1938 m. vasario 11 d. Seimas, be tautos atsiklausimo, priėmė naująją Lietuvos Konstituciją. Joje buvo nustatyta, kad valstybės valdžią vykdo Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas, taip pat atkurta Ministrų Taryba, kuriai pavesta svarstyti ir spręsti valstybės reikalus, Aukščiausiasis Teismas pervadintas Vyriausiuoju Tribunolu, kuriam suteikta teisė spręsti bylas, iškeltas Ministrui Pirmininkui ir ministrui dėl tarnybinių nusikaltimų, įtvirtinta Valstybės Taryba įstatymų ir taisyklių projektams ruošti ir svarstyti, nuomonėms dėl įstatymų ir taisyklių projektų reikšti, įstatymams kodifikuoti ir kitiems dalykams svarstyti, taip pat palikta 1928 m. Konstitucija suteikta teisė Prezidentui leisti įstatymus¹²⁷. Pažymėtina tai, kad 1938 m. Lietuvos Konstitucija neminėjo demokratijos, dar labiau sustiprino vykdomosios valdžios galais, o vykdomosios valdžios galių stiprinimą išreiškia 1938 m. Konstitucijoje įtvirtinta Prezidento teisė leisti įstatymus, įtvirtino autoritarinio prezidentinio valdymo modelį. Be to, skirtingai, pavyzdžiui, nuo 1933 m. Estijos Konstitucijos, kuri įtvirtino tiesiogiai renkamo valstybės vadovo pareigybę¹²⁸, naujoji 1938 m. Lietuvos Konstitucija, taip pat kaip ir anksčiau galiojusi 1928 m. Konstitucija, tiesioginių Prezidento rinkimų nenumatė.

Analizuojant 1938 m. Konstitucijoje įtvirtintą teisių ir laisvių katalogą, matyti, kad naujoji Konstitucija pirmą kartą įtvirtino piliečių kilnojimosi ir apsigyvenimo bet kurioje valstybės teritorijoje teisę, garantavo visuomeninio veikimo laisvę, įtvirtino teisę į poilsį, teisę į pakankamą gyvenimo lygį, nustatė galimybę turtą nusavinti, tačiau reikalavo už tokį nusavinimą atlyginti, aktyviają ir pasyviają rinkimų teisę, tačiau, skirtingai nuo 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijų, 1938 m.

¹²⁵ Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. - Vilnius, 1990. P. 227.

¹²⁶ Eidintas A. Antanas Smetona. - Vilnius, 1990. P. 121.

¹²⁷ Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 48-53.

¹²⁸ Butvilavičius D. Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. – V., 2006 P. 275.

Konstitucija neįtvirtino piliečių įstatymų iniciatyvos teisės¹²⁹. Taigi naujojoje Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas teisių ir laisvių katalogas rodo, kad didelis dėmesys buvo kreipiamas socialinių - ekonominių teisių įtvirtinimui.

Tai pačiai antrojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo kryptčiai, nulemtai demokratiškos vertybių išsivystymo Europoje, priskirtina ir 1920 m. Čekoslovakijos Konstitucija, kuri, anot G. Mesonio, buvo reikšminga ne tik Čekoslovakijos teisės istorijoje, bet tapo sektinu pavyzdžiu Vidurio ir Rytų valstybėms¹³⁰. Reikšmingu konstitucinio reguliavimo ypatumu laikytinas joje įtvirtintas Konstitucinio Teismo institutas¹³¹. Kita vertus, rengiant 1922 m. Lietuvos Konstituciją, joje Konstitucinio teismo instituto nebuvo numatytas. Visgi, Čekoslovakijos Konstitucijos įtaka 1922 m. Lietuvos Konstitucijai jaučiama. Pavyzdžiui, Čekoslovakijos Konstitucijos, kuri įtvirtino pareigą paklusti šaukimui ginti savo valstybę, įtakoje analogiška Lietuvos piliečių pareiga dalyvauti teritorijos gynime tvirtinta ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje¹³².

Tarpukario konstitucionalizmo raidos laikotarpiu įdomi ir 1931 m. Ispanijos Konstitucija, kuri, skirtingai nuo anksčiau galiojusios 1876 m. Ispanijos Konstitucijos, įtvirtinusios monarchinę valdymo formą, Ispaniją, 1873 m. Konstitucijos pavyzdžiu, paskelbė demokratine respublika¹³³. Taigi šis posūkis žymėjo konstitucingumo istorijos Ispanijoje radikalų lūžį, be to, matyti, kad šiame konstitucinio reguliavimo etape Ispanijos konstitucionalizmo raidai vis dar būdingas geriausios valstybės valdymo formos ieškojimas, o respublikinės valstybės valdymo formos įtvirtinimas 1931 m. Konstitucijoje išreiškia konstitucijos kūrėjų teiktą prioritetą šiai valstybės valdymo formai.

1931 m. Ispanijos Konstitucija, sekdamas 1919 m. Vokietijos konstitucijos pavyzdžiu, įtvirtino privačios nuosavybės nusavinimą ir suteikė rinkimų teisę moterims¹³⁴, taip pat įtvirtino teisę nutraukti santuoką bei panaikino valstybinę religiją¹³⁵. Taigi 1931 m. Ispanijos Konstitucija konstitucinį socialinių teisių katalogą papildė nauja teise – teise nutraukti santuoką, o valstybinės religijos panaikinimas bei įteisintas priverstinio privačios nuosavybės nusavinimas ir nacionalizavimas laikytinas būdingu antrojo konstitucionalizmo raidos etapo konstitucijų ypatumu.

1931 m. Ispanijos Konstitucija nustatė, kad suverenitetas priklauso liaudžiai, nors pagal iki tol galiojusią 1876 m. Konstituciją, suverenitetas priklausė karaliui ir kortesams, o pagal 1812 m., 1837 ir 1869 m. Ispanijos Konstitucijas suverenitetas priklausė Ispanijos tautai¹³⁶. Taigi akivaizdu, Ispanijos konstitucijų kūrėjų požiūris į suvereniteto klausimą nuolat kito, tačiau 1931 m.

¹²⁹ Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 44-47.

¹³⁰ Mesonis G. Čekoslovakijos konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 185.

¹³¹ Mesonis G. Čekoslovakijos konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 185.

¹³² Lietuvos Valstybės Konstitucija // Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001. P. 31.

¹³³ Tretčetenkova N.J. Ispanija// Konstitucii gosudarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001. S. 38.

¹³⁴ Tretčetenkova N.J. Ispanija// Konstitucii gosudarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001. S. 38.

¹³⁵ 1931 Constitution//http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Spanish_Republic

¹³⁶ Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 232.

Konstitucija, sprendama suvereniteto šaltinio klausimą, skirtingai nuo 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijos šį klausimą išsprendė kitu būdu.

Tarpukario konstitucionalizmo raidos laikotarpiu taip pat įdomi ir 1933 m. Portugalijos Konstitucija, kuri, tęsdama 1911 m. Portugalijos Konstitucijos tradiciją, Portugaliją paskelbė respublika, taip pat įtvirtino stiprią prezidento valdžią, nustatė septynerių metų prezidento kadenciją, tačiau dviejų rūmų parlamentui taip pat suteikė plačius įgaliojimus, bet, kaip pažymi N. M. Kasatkina, iš principo tik vienos partijos institucionalizacija lėmė valdžios galių persiskirstymą vykdomosios valdžios naudai, o skyrius, įtvirtinantis pagrindines žmogaus teises ir laisves, kėlė susižavėjimą, tačiau pilna apimtimi niekada neveikė¹³⁷. Taigi naujoji Portugalijos Konstitucija, tęsdama 1919 m. Vokietijos Konstitucijos tradiciją ir skirtingai nei iki tol galiojusi 1911 m. Konstitucija, kuri prezidento kadenciją nustatė ketveriems metams, pailgino Portugalijos prezidento kadencijos laikotarpį. Tai išreiškia antrojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms būdingą vykdomosios valdžios stiprinimo tendenciją.

Taigi antrasis konstitucijų raidos etapas yra laikotarpis, kai konstitucijų leidėjai, perindami pirmosios konstitucijų bangos patirtį, toliau tobulino valstybės valdžios organizavimo sistemą, o valdžių tarpusavio santykius modeliavo vykdomosios valdžios naudai. Kita vertus, pasak E. Jarašiūno, nors šiuo laikotarpiu konstitucinio reguliavimo turinys keitėsi pakankamai mažai, tačiau šiuo laikotarpiu konstitucijomis imta reguliuoti ekonominius ir socialinius santykius, taip pat plėtėsi galimo valstybės kišimosi į visuomenės ir asmenų gyvenimą ribos, to meto konstitucijoje nemaža dėmesio skiriama valstybės socialiniam vaidmeniui¹³⁸. Taigi šiuo konstitucijų raidos laikotarpiu išryškėjo naujos konstitucinio reguliavimo tendencijos, pasireiškiančios svarbių ekonominių ir socialinių santykių reguliavimu. Konstitucijos idėjos įtvirtinamos vis plačiau. Net autoritarinėje Rusijoje, po 1917 m. perversmo naujasis režimas dangstosi „socialinės konstitucijos“ (tiesa, tokia tik fasadinė konstitucija, iš tikro reiškianti konstitucionalizmo, kaip valdžią ribojančios doktrinos, paneigimą). Šiuo laikotarpiu pirmajame konstitucijų raidos etape susiformavęs konstitucinio reguliavimo modelis pakito mažai. Toliau tobulinti valstybės valdžios organizacijos modeliai. Asmens teisinės padėties apibrėžimas įgauna ir naujų bruožų. Pripažįstamos universalios pobūdžio žmogiškosios vertybės; ryškėja naujos konstitucinio reguliavimo tendencijos: konstitucija ima reguliuoti naujas santykių sritis (ekonominius ir socialinius santykius), plečiasi galimo valstybės kišimosi į visuomenės ir asmenų gyvenimą ribos(pripažįstamas valstybės ekonominis ir socialinis vaidmuo).

---

¹³⁷ Kasatkina N.M. Portugalija// Konstitucii gosudarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001. S. 737.

¹³⁸ Jarašiūnas E. Daugybė šiuolaikinės konstitucijų veidų: bendri ir individualūs bruožai // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. – V., 2006. P. 23-25.

3. EUROPOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJŲ RAIDOS YPATUMAI XX AMŽIAUS ANTROJE PUSĖJE

Pastaraisiais metais Europos valstybėse, ypač Vidurio ir Rytų Europos šalyse, konstituciniams klausimams yra skiriama labai daug dėmesio. Nekyla abejonų dėl veiksnių. Šioms šalims, einančioms demokratijos ir ekonominių reformų keliu, būtina kaip galima greičiau įtvirtinti institucijas, kurias šalių piliečiai laikytų teisėtomis ir galinčiomis garantuoti stabilumą ateityje. Per pastarąjį dešimtmetį įvairios apimties ir intensyvumo konstitucinė polemika pasireiškia praktiškai visoje Europoje. Jos reikšmingumas visuotinai auga ir dėl glaudesnės ekonominės ir politinės integracijos siekių.

Žvelgiant į Europos konstitucinę aplinką iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad susiduriame su paradoksu. Devintajame dešimtmetyje daugelis Vakarų valstybių išreiškė tvirtą politinę valią, siekusių „nuridenti valstybių sienas“, tuo pat metu buvo rodomas vis didesnis susidomėjimas „sugrąžinti valstybę“ kaip naudingą, kai kas sakytų – nepakeičiamą, politinės, socialinės ir ekonominės plėtros prielaidą. Reikia pripažinti, jog buvo praktiškai susirūpinta valstybės kišimosi į ūkio ir visuomenės reikalus mažinimu ir kad valstybė buvo iš naujo atrasta kaip pagrindinė šiuolaikinę visuomenę apibūdinanti kategorija.¹³⁹ Egzistuoja dar nemažai praktinių problemų, kurios prisidėjo prie padidėjusio politinio ir akademinio susidomėjimo valstybe, jos prigimtimi ir funkcijomis.

Kokie gi yra tie praktiniai rūpesčiai, paskatinę iš naujo apmąstyti konstitucinį valstybės vaidmenį? Pirmiausia tai ekonominiai iššūkiai, kurie reikalauja naujų ekonominės politikos formų kūrimo ir vyriausybinių dalyvavimo plėtojant ekonomiką, antra, atsiradę naujos socialinių problemų ir konfliktų, kurių negalima spręsti naudojant klasikinius gerovės valstybės elementus, rūšys, ir trečia – nauji politiniai ir netgi kultūriniai reikalavimai, keliami valstybei ir jos pagrindinėms institucijoms. Pateikti politinius ir konstitucinius atsakymus į šiuos naujus iššūkius yra sunku todėl, kad jie neapsiriboja pasirinkimu tarp „daugiau“ ir „mažiau“. Veikiau jau vertėtų sakyti, kad daugelis keliamų klausimų yra kokybinės prigimties, ir jie nelabai paklūsta įprastinėms konstitucinėms formuluotėms.¹⁴⁰

Daug dėmesio sulaukta ieškant atsakymo į klausimą, kaip padaryti, kad konstitucija būtų lanksti ir tuo pat metu kokybiškai patikima, tarnautų kaip nuolatinis politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo reguliavimo pagrindas. Regis, kad politinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių ir ne paskutinėje vietoje – technologinių pokyčių sparta reikalauja naujų konstitucionalizavimo

¹³⁹ Constitutional Policy and Change in Europe. – Oxford, 1995., p. 62-84

¹⁴⁰ Whear K. C. Modern Constitutions. – Oxford, 1980., p. 29-30

formų, leidžiančių greitai adaptuotis, jei nenorime, kad konstituciją imtų laikyti atgyvenusia ar ji prarastų savo lemiamą vaidmenį viešajame visuomenės gyvenime.

Daugumoje Europos šalių matomas susidomėjimas šiais klausimais: konstitucinio reguliavimo plėtra (kokias naujas problemas reikia ir reikėtų spręsti konstituciniu lygmeniu?), konstitucijos turiniu (kokia turėtų būti konstitucinės sandaros forma?), konstitucine prakseologija (kaip ir kokiomis sąlygomis esant galima pasiekti, kad konstitucijos galiotų?).¹⁴¹

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Europoje vykusiuose konstitucinės pertvarkos procesuose kelios šalys norėjo skirti daugiau dėmesio socialinio solidarumo ir paramos komponentui, einančiam greta asmens laisvės ir riboto valdymo siekių. 1946 m. Italijos Konstitucija detaliai nurodė, kokie „socialiniai- etiniai“ santykiai ginami ir kokiais pagrindais valstybė gali kištis į šalies ekonomiką. Vakarų Vokietijos Pagrindinis įstatymas, nors ir ne taip ryžtingai, tačiau buvo nukreiptas ta pačia linkme. Kartu su valdžių padalijimo siekiu ir klasikiniu liberaliuoju požiūriu, laikančiu, kad teisėms turi būti suteikta apsauga nuo išorinio kišimosi, Pagrindiniame įstatyme buvo pasiryžta siekti to, kas vėliau tapo žinoma kaip Socialstaat.¹⁴² Nors Vakarų Vokietijos ekonomika turėjo būti paremta rinkos ekonomikos principais, tačiau buvo gana daug ir socialinės rinkos ekonomikos požymių. Tai savo ruožtu buvo normatyvinis pagrindas, pačioje konstitucijoje išplėtęs socialinių reikalų sritį.

Apskritai šeštajame dešimtmetyje ir vėliau daugelyje Vakarų Europos valstybių vykusi sėkminga ekonominė pertvarka leido tinkamai įgyvendinti nemažai socialinės politikos krypčių, siekusių suteikti aukštą socialinių paslaugų lygį sveikatos, darbo saugos, švietimo, senatvės ir invalidumo pensijų, socialinio gyvenimo, aplinkosaugos ir kitose srityse. Pamažu šios paslaugos pradėtos laikyti „teisėmis“ netgi tose šalyse, kurių konstitucijose vargu ar buvo galima aptikti tiesioginį tokios išvados pagrindą. Individai dėl daugelio tikslų užsidarė tokių valstybės teikiamų paslaugų ir valstybės reguliuojamos veikos tinkluose, taigi neišvengiamai senoji teisinės valstybės samprata pasitraukė į šalį.

Nuo 1960 m. apie du dešimtmečius buvo labai palankiai žiūrima į perspektyvą plėsti gerovę ir tenkinti kuo daugiau piliečių norų. Atrodo, jog Vakarų Europa patikėjo, kad ekonomika daugiau ar mažiau gali nuolatos augti. Esant tokioms palankioms sąlygoms, rodėsi būsiant galima suderinti „socialinio komponento“ stiprinimą konstitucionalizmo atžvilgiu ir toliau gerbti asmens laisvės ir atsakomybės komponentus. Didžiojoje Britanijoje ir kai kuriose kitose šalyse augimo tempai nebuvo stabilūs, todėl labiau nei bet kada anksčiau imta abejoti dėl daugelio gerovės valstybės ir išipareigojimo teikti socialines paslaugas aspektų. Devintojo, vėliau ir paskutinio

---

¹⁴¹ Comperative Constitutions. – London, 1992., p.17-18

¹⁴² Constitutional Policy and Change in Europe. – Oxford, 1995., p.90

dešimtmečio pradžioje labiau nei bet kada buvo susidurta su tuo, ką vadintume „augimo ribomis“. Tai pasireiškė sulėtėjusia Vakarų Europos šalių piliečiams teikiamų paslaugų sferos plėtra.

Nors ekonominė situacija suprastėjo ir jos poveikis globaliai ekonomikai nusilpo, socialinis konstitucinės sanklodos komponentas ir toliau užima svarbią vietą Europoje. Esant tokioms sąlygoms nestebina tai, kad kol kas tik nedaugelis naujosios demokratijos valstybių sugebėjo aiškiai apibrėžti konstitucinės sandaros sistemą.

Vakaruose ir netgi tokiose šalyse kaip Didžioji Britanija, kur procesinė liberaliojo konstitucionalizmo samprata giliai suleidusi šaknis, taip pat yra sustiprėjusios viešosios valdžios pavyzdžių. Šioje šalyje nuo 1979 m. pastangos atkurti veiksmingus rinkos ekonomikos principus ir teoriškai sumažinti valstybės vaidmenį baigėsi paradoksu – daugelyje sričių centrinės valdžios galios išsiplėtė, o vietinės valdžios galios susilpnėjo. Savaimė suprantama, galima teigti, jog visa tai tik priemonės siekiant tikslo, o galutinis tikslas yra pamatyti, kokios yra valstybės veiklos jurisdikcijos ribos. Daugelyje Europos šalių konstitucinė realybė ne visiškai atitinka formalųjį jos modelį. Paplitęs plačių socialinio gyvenimo ir paslaugų reguliavimo priemonių taikymas, valstybės pasiryžimas visokeriopai kištis į ūkio sritį per daugelį metų nepaprastai padidino vyriausybių galias ir akivaizdžiai sumažino asmeninės veiklos ir atsakomybės ribas. Kol tokio tipo politika laikoma atvira modifikavimui ir peržiūrai, turi likti galimybė išlaikyti bent jau pagrindinius negatyvios teisinės valstybės elementus: situacija bei visuomenė gali keistis, o tada atsiranda galimybė keisti valstybinės valdžios ir asmeninės atsakomybės, valstybės kišimosi ir rinkos jėgų ribas. Tačiau tokia galimybė mažėja ar tampa sunkiau įgyvendinama, kai tai įrašoma į konstituciją ir valstybė įsipareigoja siekti vis platesnio vienaarūšio tikslų diapazono.

Konstitucinės justicijos instituto pripažinimas ir įsitvirtinimas siejamas su konstitucionalizmo raida ir modernios substantyvines konstitucijos modelio įsitvirtinimu. Būtent dėl to prasminga kalbant apie Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo veiklą apžvelgti platesnį konstitucionalizmo raidos kontekstą. Tiek 1992 m. spalio 25 d. tautos referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, tiek Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstitucionalizmo sugrįžimo į šią Europos dalį konkretus pasireiškimas. Veiksmingas konstitucinis reguliavimas neįsivaizduojamas be Konstitucinio Teismo apsaugos. Todėl Konstitucinio Teismo pareiga – apsaugoti visas šio reguliavimo sritis, taip pat ir nustatančią valstybės valdžios institucijų organizacijos ir veiklos pagrindus, bei šių institucijų tarpusavio santykius.

3.1. Fašistinių režimų žlugimas ir Europos valstybių konstitucijų raida

Teisinėje literatūroje laikotarpis nuo Antrojo Pasaulinio karo iki XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos įvardijamas trečiuoju konstitucijų raidos etapu. Fašistinio režimo žlugimas lėmė naujų konstitucijų priėmimą. Šio laikotarpio demokratinių konstitucionalizmo idėjų įtvirtinimo pavyzdžiais tapo 1947 m. Italijos Respublikos, 1949 m. Vokietijos ir kitos konstitucijos, tačiau teisinėje literatūroje pripažįstama, kad tarp šio laikotarpio konstitucijų tolesnei konstitucionalizmo raidai pasaulyje ypač reikšmingas buvo 1949 m. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas.

Pažymėtina tai, kad 1949 m. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas buvo priimtas po Antrojo Pasaulinio karo, Vokietijos padalinimo laikotarpiu, o tai sąlygojo savitą konstitucinio reguliavimo turinį. Pasak M. Vainiutės, Pagrindinio Įstatymo preambulės turinį sudaro ne tik deklaratyvios, o pirmiausia politiniu ir teisiniu požiūriu reikšmingos nuostatos, kurios yra svarbios konstitucinio reguliavimo sistemai suprasti¹⁴³. Pagrindinio Įstatymo preambulėje skelbta, kad vokiečių tauta, kaip lygiateisė suvienytos Europos narė, remdamasi konstitucijos leidžiamąja valdžia, priėmė Pagrindinį Įstatymą¹⁴⁴. Taigi buvo deklaruota vokiečių tautos vienybė ir jos priklausomybė Europos tautų bendruomenei, o kartu ir Pagrindinio Įstatymo privalomumas visai vokiečių tautai. Toks konstitucinio reguliavimo turinys, žinoma, buvo nulemtas politinės situacijos šalyje, kuomet teisiniais instrumentais, t.y. Pagrindiniu Įstatymu, buvo siekiama spręsti padalintos Vokietijos problemas ir dėti pamatus tolesnei vieningos Vokietijos konstitucinei raidai.

1949 m. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas, lyginant jį su anksčiau formaliai galiojusia 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija, įtvirtino žmogaus orumo neliečiamybę, asmens teisę į gyvybę ir fizinę neliečiamybę, kartu detalizuojant, kad kėsintis į šias teises galima tik remiantis įstatymu, panaikino mirties bausmę, įtvirtino visų žmonių lygybę įstatymui, teisę į teismą, draudimą bausti už tą patį nusikaltimą keletą kartų, praplėtė diskriminacijos draudimo pagrindų sąrašą, papildomai numatydamas, kad niekas negali būti varžomas ar privilegijuodamas dėl lyties, rasės, kalbos, tėvynės ar tikėjimo, religinių ar politinių pažiūrų, įtvirtino teisę į informaciją bei meno, mokslo, tyrinėjimų ir mokymo, susivienijimų ir koalicijų laisves, taip pat motinų teisę į visuomenės apsaugą ir globą, vokiečių teisę laisvai pasirinkti profesiją, darbo vietą ir mokymosi įstaigas, vokiečių teisę rinktis į taikius susirinkimus, vokiečių teisę laisvai kilnotis, priverstinio darbo draudimą, konkretizavo tėvų teisę parinkti savo vaikams religinį auklėjimą, asmens teisės į pilietybę atėmimo sąlygas, asmens teisės į būsto neliečiamumą ribojimus, pagrindinių teisių ribojimo atvejus, be to,

¹⁴³ Vainiūtė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 92.

¹⁴⁴ Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas // Užsienio šalių konstitucijos. – V., 2004. P. 40.

įtvirtino nuostatas, reglamentuojančias pagrindinių asmens teisių netekimą, garantavo aktyviają rinkimų teisę kiekvienam sulaukusiam 21 metų, o pasyviają – 25 metų amžiaus¹⁴⁵. Taigi Pagrindinis Įstatymas, garantuodamas pilietines, socialines – ekonomines, kultūrines teises ir laisves, įtvirtino platų asmens teisių ir laisvių katalogą, kuris pripažįstamas kaip itin išsamus¹⁴⁶. Kita vertus, Pagrindiniu Įstatymu buvo padidintas aktyviosios rinkimų teisės cenzas, kas lėmė šios politinės teisės turėtojų skaičiaus sumažėjimą. Reikšmingu Pagrindinio Įstatymo ypatumu taip pat laikytini jame įtvirtinti teisių netekimo atvejai, kurie 1956 m. Pagrindinio Įstatymo pataisa buvo iš dalies pakeisti, nustačius pagrindinių teisių ribojimo ypatingais atvejais galimybę¹⁴⁷. E. Jarašiūno teigimu, 1949 m. Vokietijos Pagrindiniame Įstatyme bandyta įdiegti teisinės ir socialinės valstybės idėjas¹⁴⁸. Ypač reikšmingu Pagrindinio Įstatymo ypatumu taip pat laikytina tai, kad skirtingai nuo 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijos, kuri įtvirtino visų vokiečių lygybę įstatymui, Pagrindinis Įstatymas įtvirtino visų žmonių lygybę įstatymui¹⁴⁹. Taigi Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintas teisių ir laisvių katalogas buvo formuojamas per asmens, žmogaus, vokiečio ir piliečio sąvokas.

Analizuojant 1949 m. Vokietijos Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija įtvirtinta valstybės valdžios institucijų sistema buvo papildyta, įtvirtinus federalinio kanclerio pavaduotojo institutą, taip pat Federalinio banko, Federalinio Konstitucinio teismo, Aukščiausiojo Federalinio teismo institutus, tačiau taip pat įtvirtino naujus institucijų pavadinimus: vietoj Reichsrato - federalines žemes atstovaujančios institucijos - įtvirtino Bundesrato, o vietoj Reichstago - tautos atstovybės - Bundestago institutus, vietoj 1919 m. Konstitucijoje įtvirtintų Reichkanclerio ir Reicho ministrų institutų įtvirtino federalinio kanclerio ir federalinių ministrų institutus, taip pat sumažino Federacijos Prezidento kadencijos laiką nustatydamas, kad Federalinis Prezidentas renkamas Federalinio susirinkimo penkeriems metams su teise perrinkti vieną kartą, taip pat apribojo Prezidento kadencijų skaičių, taip pat Prezidento apkaltos teisę suteikė Bundesratui (ankstesnė Konstitucija šią teisę suteikė tik Reichstagui), teisę rinkti federalinį kanclerį Bundestagui, tačiau paliko 1919 m. Konstitucijoje įtvirtintą Prezidento teisę jį skirti, taip pat skirtingai nuo 1919 m. Konstitucijos, kuri nustatė Prezidentui sąlyginę teisę skirti Reicho ministrus (esant Reichkanclerio prašymui), nustatė jam teisę federalinio kanclerio siūlymu skirti ir atleisti federalinius ministrus, įtvirtino kompetencijos tarp Federacijos ir federalinių žemių padalijimą, detalizavo Federalinio Konstitucinio Teismo kompetenciją bei jo sudėtį, be to nustatė, kad 1919 m. Konstitucijos

¹⁴⁵ BASIC LAW for the Federal Republic of Germany//<http://www.psr.keele.ac.uk/docs/german.htm>

¹⁴⁶ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 26.

¹⁴⁷ BASIC LAW for the Federal Republic of Germany//<http://www.psr.keele.ac.uk/docs/german.htm>

¹⁴⁸ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 26.

¹⁴⁹ BASIC LAW for the Federal Republic of Germany//<http://www.psr.keele.ac.uk/docs/german.htm>

straipsniai, liečiantys religiją ir religines bendruomenes, yra Pagrindinio Įstatymo sudėtinė dalis¹⁵⁰. Taigi 1949 m. Vokietijos Pagrindiniu Įstatymu buvo apribotos vykdomosios valdžios galios, daugiau galių suteikta įstatymų leidžiamajai valdžiai, tokiu būdu Vokietijos Pagrindiniu Įstatymu buvo įtvirtintas naujas valstybės valdžių tarpusavio santykių modelis.

Socialinės valstybės idėja taip pat akivaizdi 1947 m. Italijos Konstitucijoje. Konstitucija nustatė, kad Italija yra demokratinė respublika, besiremianti darbu, garantavo visų darbo formų ir jų naudojimo apsaugą, deklaravo rūpinimąsi darbuotojų rengimu ir jų profesinės kvalifikacijos kėlimu, įtvirtino darbuotojų teisę į atlyginimą, atitinkantį darbo krūvį ir kokybę, garantavo kiekvienos savaitės poilsį, taip pat kasmetines atostogas, kurių darbuotojas negalėjo atsisakyti, įtvirtino socialines garantijas nedarbo atveju ir pan.¹⁵¹. Be to, socialinės valstybės idėjos įtvirtinimas Konstitucijoje įtakojo tolesnę socialinės valstybės idėjos raidą, kadangi 1970 m. Italijoje buvo priimti keli reikšmingi socialinės krypties teisės aktai – Dirbančiųjų laisvės ir orumo, profesinių sąjungų laisvės ir veiklos gamyboje nuostatai ir Įdarbinimo nuostatai. Taigi socialinės valstybės idėją išreiškiančios konstitucijų nuostatos laikytinos svarbiu trečiojo konstitucijų raidos etapo bruožu. Be to, 1947 m. Italijos Konstitucija uždraudė bet kokia forma atkurti fašistų partiją, nustatė, kad Tautos suverenitetas įgyvendinamas Konstitucijoje numatytais būdais ir neperžengiant nustatytų ribų ir pan.¹⁵². Pažymėtina tai, kad aptariama Italijos Konstitucija, kaip ir minėtas Vokietijos Pagrindinis Įstatymas, taip pat buvo priimta iškart po karo, kas nulėmė jos turinio ypatumus, kadangi pasibaigus karui buvo atkurtos karo metu uždraustos tradicinės politinės partijos, o „šių partijų įkurtas antifašistinis blokas nukreipė savo pastangas demokratizuoti politinius institutus ir iš esmės pertvarkyti valstybės valdymo sistemą“¹⁵³. Taigi siekis demokratizuoti valstybių valdymo sistemas įtakojo pokarinių konstitucijų reguliavimo turinį, tuo nulemdamas šio laikotarpio konstitucijų reguliavimo ypatumus.

3.2. „Senujų“ Europos valstybių konstitucijų raidos bruožai

Po Antrojo Pasaulinio karo „senosios“ Europos valstybės taip pat neišvengiamai susidūrė su socialine ir politine krize. Siekdama spręsti iškilusias pokarines problemas, naujas konstitucijas priėmė Prancūzija.

¹⁵⁰ BASIC LAW for the Federal Republic of Germany//<http://www.psr.keele.ac.uk/docs/german.htm>

¹⁵¹ Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 149.

¹⁵² Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 144.

¹⁵³ Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 144.

1946 m. Prancūzijoje buvo priimta Konstitucija, įtvirtinusi IV Respubliką. Tačiau šios Respublikos valstybės valdžiai buvo būdingas politinis nestabilumas ir nuosmukis, kuris dar labiau paaštrėjo griūnant Prancūzijos kolonijų sistemai. Bandymai spręsti susiklosčiusią padėtį lėmė naujos 1958 m. Konstitucijos priėmimą. Taip Prancūzijos konstitucinės raidos istorijoje prasidėjo laikotarpis, kuris įvardijamas V Respublika. Pažymėtina, kad 1958 m. Prancūzijos Konstitucija, kuri teisinėje literatūroje dažniausiai įvardijama kaip V respublikos Konstitucija arba kaip 1958 m. spalio 4 d. Konstitucija, taip pat laikytina trečiojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucija.

Analizuojant 1958 m. Prancūzijos Konstituciją, pirmiausia pažymėtinas jos sudėtinis pobūdis. Konstitucijos preambulėje skelbta, kad prancūzų liaudis iškilmingai skelbia savo ištikimybę žmogaus teisėms ir nacionalinio suvereniteto principams, tokiems, kokie išdėstyti 1789 metų Deklaracijoje, patvirtinti ir papildyti 1946 m. Konstitucijos preambulėje¹⁵⁴. Taigi *de jure* 1958 m. Konstituciją sudarė trys aktai: pati 1958 m. Konstitucija, 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija ir 1946 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulė.

Konstitucijoje skelbta, kad Prancūzija yra nedaloma, pasaulietinė, demokratinė ir socialinė respublika, taip pat nurodyta, kad respublikinė valdymo forma negali būti keičiama¹⁵⁵. Taigi šiomis Konstitucijos nuostatomis buvo patvirtintas valstybės unitarinis pobūdis, kartu užkirstas kelias federalizmui, pripažinta sąžinės laisvė ir įtvirtintas draudimas diskriminuoti religijos pagrindu, taip pat pripažintos socialinės – ekonominės teisės.

1958 m. taip pat Konstitucija nustatė, kad nacionalinis suverenitetas priklauso liaudžiai¹⁵⁶. Taigi valdžios šaltiniu Konstitucija paskelbė ne tautą, kaip tai padarė 1949 m. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas, o prancūzų liaudį. Toks konstitucinio reguliavimo ypatumas laikytinas 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos bruožu.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, svarbu pažymėti, kad 1958 m. Prancūzijos Konstitucijoje tebuvo įtvirtinta keletas teisių: lygybė prieš įstatymą, rinkimų teisė, politinių partijų steigimo laisvė ir asmens laisvė¹⁵⁷. Tai neabejotinai galima būtų paaiškinti tuo, kad sudedamąja Konstitucijos dalimi, kaip jau minėta, buvo 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija bei 1946 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulė, kurioje buvo įtvirtinusi pareiga dirbti ir teisė į darbą, teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė streikuoti¹⁵⁸ ir kiti naujiesiems laikams reikalingi politiniai, socialiniai ir ekonominiai principai.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, pažymėtina tai, kad 1958 m. Prancūzijos Konstitucijoje prezidento institutui buvo skirtas

¹⁵⁴ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 7.

¹⁵⁵ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 7-8.

¹⁵⁶ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 7-8.

¹⁵⁷ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 7-8, 24.

¹⁵⁸ 1946 metų spalio 27 dienos Konstitucijos preambulė // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 37.

ypatingas dėmesys. Konstitucija nustatė, kad Respublikos prezidentas prižiūri, kaip laikomasi Konstitucijos, savo arbitravimu užtikrina normalų valstybės valdžių funkcionavimą ir valstybės tęstinumą, jis yra nacionalinės nepriklausomybės, teritorijos vientisumo ir sutarčių laikymosi garantas, taip pat teisminės valdžios nepriklausomumo garantas¹⁵⁹. Taigi 1958 m. Prancūzijos Konstitucija prezidentui suteikė reikšmingus įgaliojimus. Be to, Konstitucijoje taip pat buvo apribotos parlamento įstatymų leidybos galios, kadangi Konstitucija numatė, kad įstatymas gali būti priimamas ir referendumu¹⁶⁰. Taip pat akivaizdus Konstitucijos kūrėjų siekis racionalizuoti parlamento veiklą: pagal Konstituciją Parlamentas turėjo teisę priimti įstatymus tik Konstitucijoje nustatytais klausimais, tuo tarpu Vyriausybė gavo galimybes reikšmingai įtakoti įstatymų leidybą¹⁶¹. Svarbu pažymėti, kad 1958 m. Prancūzijos Konstitucijoje taip pat įtvirtintas savitas valstybės valdžių padalinimo modelis. „V Respublikos valdymo sistemą vieni vadina pusiau prezidentiniu režimu (šį terminą „nukalė: M. Duverger), kiti – „pusiau parlamentiniu“, „racionalizuotu parlamentiniu“ modeliu“¹⁶²

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintą valstybės institucijų sistemą, pažymėtina, kad 1958 m. Konstitucija taip pat papildė valstybės institucijų sistemą. Viena iš Prancūzijos Konstitucijos naujovių – Konstitucinės Tarybos, įgalios prižiūrėti Prezidento rinkimus, nagrinėti skundus, skelbti balsavimo rezultatus, prižiūrėti referendumo procedūras, įstatymų atitikimą Konstitucijai¹⁶³, įsteigimas. Taigi 1958 m. Konstitucija ne tik papildė valstybės institucijų sistemą, tačiau taip pat suteikė šiai institucijai reikšmingus konstitucinius įgaliojimus.

Trečiojo konstitucinio reguliavimo etapo „senųjų“ Europos valstybių konstitucijoms priskirtina ir 1951 m. Graikijos Konstitucija. Teisinėje literatūroje pripažįstama, kad ši Konstitucija nebuvo originali, kadangi jos tekstas didžia dalimi atkartoją 1911 m. ir 1927 m. Konstitucijų nuostatas. Kita vertus, būta ir naujovių. Pavyzdžiui, Konstitucija įtvirtino dispozicinę normą, leidžiančią parlamentui įstatymu suteikti rinkimų teisę moterims ir nustatyti piliečiams pareigą dalyvauti rinkimuose¹⁶⁴. Taigi buvo tęsiama visuotinės rinkimų teisės įtvirtinimo tradicija, kuri 1951 m. Konstitucijoje buvo įtvirtinta netiesiogiai.

1967 m. įvykdžius karinį perversmą, karinės diktatūros laikotarpiu Graikijoje buvo priimtos dar dvi konstitucijos: 1968 ir 1973 metais, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad konstitucijoms būdingas nedemokratinis pobūdis, jas galima būtų vertinti kaip „pseudokonstitucijas“.

¹⁵⁹ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 8, 23.

¹⁶⁰ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 10.

¹⁶¹ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 15-21.

¹⁶² Jarašiūnas E. V Respublikos Konstitucija (Prancūzijos 1958 m. Konstitucija) // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 69.

¹⁶³ 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P.22-23.

¹⁶⁴ Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006. P. 149.

Nutraukus karinės diktatūros režimą, 1975 m. buvo priimta nauja Graikijos Konstitucija. Pažymėtina tai, kad ši Konstitucija paskelbė Graikiją parlamentine respublika, nustatė, kad visa valdžia kyla iš žmonių, nurodė, kad pagarba žmogaus teisėms ir jų apsauga yra pagrindinė valstybės pareiga, nustatė, kad pagrindinė Graikijos religija yra stačiatikybė, įtvirtino nuostatą, kad Konstitucijos apsaugos garantas yra graikų patriotizmas ir kiekvieno graiko teisė ir pareiga yra priešintis tam, kas kėsina nutraukti Konstitucijos galiojimą¹⁶⁵. Taigi naujoji Graikijos Konstitucija įtvirtino respublikinę valdymo formą bei valstybinę religiją, taip pat imperatyviai pasisakė dėl Konstitucijos apsaugos. Pastaroji Konstitucijos nuostata gali būti laikytina 1975 m. Graikijos Konstitucijos ypatumu.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, pažymėtina tai, kad 1975 m. Graikijos Konstitucijai taip pat būdingas savitas reguliavimo stilius. Pavyzdžiui, Konstitucija 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucijos pavyzdžiu įtvirtino graikų lygybę įstatymui, draudė atsivertimą į kitą religiją, garantavo kiekvieno teisę laisvai ugdyti savo asmenybę ir dalyvauti šalies socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime, įtvirtino teisę į mokslą, o privalomojo mokslo trukmę nustatė ne mažesnę kaip devyneri metai, laisvą mokymą, kūrybos ir mokslinių tyrinėjimų laisvę, taip pat draudimą konfiskuoti laikraščius ir kitus spaudos leidinius, išskyrus Konstitucijoje nustatytus atvejus¹⁶⁶.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, pažymėtina tai, kad Konstitucija nustatė, kad prezidentas reguliuoja visą valstybės institucijų veiklą, kartu su parlamentu vykdo įstatymų leidžiamąją, kartu su vyriausybe – vykdomąją valdžią, turi teisę priimti deleguotus įstatymus, taip pat Konstitucijoje numatytais atvejais – įstatymus-dekretus, turėjo teisę riboti Konstitucijoje įtvirtintas teises, steigti ypatingus teismus, pasitaręs su Valstybės Taryba atstatydinti vyriausybę, esant ypatingoms aplinkybėms šaukti vyriausybės posėdžius ir jiems pirmininkauti, paleisti parlamentą, taip pat skelbti referendumą, nepaisydamas vyriausybės valios¹⁶⁷. Taigi Konstitucija prezidentui suteikė didelių įgaliojimų, todėl konstitucinėje valstybės valdžios institucijų sistemoje prezidentui buvo skirtas ypatingas vaidmuo.

Taigi trečiojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijose įtvirtinus socialinės ir teisinės valstybės idėjas ir siekį demokratizuoti valstybės valdymą, svarią reikšmę įgavo žmogaus teisių ir laisvių apsaugos klausimų reguliavimas plačiu konstituciniu lygmeniu, konstitucijose vis plačiau įtvirtintos socialinės ir ekonominės teisės, kartu plėtėsi konstitucinio reguliavimo turinys.

¹⁶⁵ The Constitution of Greece // <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html#A120>

¹⁶⁶ The Constitution of Greece // <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html#A120>

¹⁶⁷ The Constitution of Greece // <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html#A120>

3.3. Socialistinio režimo žlugimas, naujų valstybių atsiradimas ir jų konstitucinė raida

XX amžiaus devintojo dešimtmečio pabaiga – naujo konstitucijų raidos etapo pradžia. Teisinėje literatūroje laikotarpis nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigos įvardijamas ketvirtuoju konstitucinės raidos etapu. Totalitarinio sovietinio režimo žlugimas Vidurio ir Rytų Europoje, šaltojo karo pabaiga buvo prielaidos naujoms konstitucijoms priimti. Tuo laikotarpiu, kai žlugo Sovietų Sąjunga, jos vietoje susikūrė eilė nepriklausomų valstybių: Lietuva, Latvija, Estija, Rusija, Ukraina ir kt. Taip pat buvusi Čekoslovakijos valstybė: Čekija, Slovakija; buvusi Jugoslavijos valstybė: Serbija, Juodkalnija, Kroatija, Makedonija, Slovėnija, Bosnija ir Hercegovina. „Jaunosios demokratijos“ savo ateitį įsivaizdavo kaip konstitucinę demokratiją“¹⁶⁸. Taigi šio laikotarpio konstitucijoms priskirtinos 1992 m. Lietuvos, 1992 m. Estijos, 1993 m. Rusijos, 1997 Lenkijos ir kitos konstitucijos, atspindinčios ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo ypatumus.

Laisvės kaip bendrinės sąvokos vartojimas analizuojant konstitucionalizmo procesus, negali būti atribojamas nuo teisingumo ir moralės kategorijų. Laisvė, teisingumas, moralė yra neatskiriama visumos, apibūdinamos kaip demokratija, dalis, ji išreiškia žmonių, tautų nenutrūkstamą siekimą gyventi teisingesniame pasaulyje. Būtent šie lūkesčiai ir yra ta varomoji jėga, kuri skatina veržlius socialinius pokyčius. Lietuvos tautos siekiai XX a. pabaigoje atkurti savo valstybę būtent ir buvo susiję su lūkesčiais atkurti istorinį teisingumą, teisinės moralės vertybes, atmesti teisinę (konstitucinę) konstrukciją, kuri buvo svetima Lietuvos teisei politinei kultūrai. Lietuvos valstybės aneksija ir okupacija vertintina kaip neteisė, iš kurios teisė, teisingumas neatsiranda. Teisinės konstrukcijos, kurios buvo sukurtos neteisingumo ir neteisinės moralės pagrindais, buvo ir visada bus neteisėtomis. Taigi šiuo atveju galima kalbėti apie neteisingą teisę, neteisingą teisinę tvarką, kurios genezė – neteisė.¹⁶⁹

Laisvė kaip konstitucinių lūkesčių įgyvendinimo veiksnys Rytų Europos revoliucijos, be abejonės, atvertė naują istorijos puslapį. Sovietinės imperijos žlugimas ir komunizmo atsitraukimas visoje Europoje buvo svarbiausi ne tik XX a., bet, ko gero, ir visos moderniosios istorijos įvykiai. Permainos nuvilnijo per politines institucijas ir visame pasaulyje keitėsi įprastiniai įsitikinimai.¹⁷⁰ Lietuva buvo viena aktyviausių šio proceso dalyvių. Šios revoliucijos metu konstitucijos revizija, naujos konstitucijos rengimo idėja vienijo visus kitus politinius moralinius lūkesčius, ženklino kovos už laisvę konstitucines gaires. Tiesiog negalima nepritarti samprotavimui, kad konstitucijos,

¹⁶⁸ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 28.

¹⁶⁹ Hart, H.L.A. *Teisės samprata*. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Vilnius: Pradai, 1997, p. 322–337.

¹⁷⁰ Held, D. *Demokratijos modeliai*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 331

darydamos poveikį mūsų pačių interesų suvokimui ir duodamos tarsi schemą ar kelių žemėlapi, sistemintą konkretų socialinį landšaftą, prasiskverbia į mūsų sielų gilumą. Jos padeda mums suformuluoti ketinimus ir veikti.¹⁷¹

Pagrindinė visuomenės jėga, 1988–1990 m. akumuliuojusi tautos lūkesčius atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę ir pakeisti politinę sistemą, buvo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Būtent Sąjūdis buvo tas politinis moralinis veiksnys, kuris skatino diskusiją ne tik dėl bendrųjų demokratijos, istorinio teisingumo klausimų, bet ir dėl kitų konkrečių klausimų, kurie darėsi vis aktualesni 1988–1990 m.¹⁷²

1988 m. spalio 22–23 d. vykusiame Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime patvirtintoje Bendrojoje programoje buvo deklaruoti pagrindiniai Sąjūdžio siekiai. Programoje paskelbta, kad Ribentropo-Molotovo 1939 m. paktas su papildomais protokolais ir visi jų padariniai Lietuvos suverenitetui yra neteisėti. Suformuluota, kad pagrindinis Sąjūdžio tikslas – viešumas, demokratija, Lietuvos TSR valstybinis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas. Lietuvos TSR turi savarankiškai dalyvauti tarptautinėse organizacijose, palaikyti su užsienio šalimis diplomatinius ir kitus ryšius. Sąjūdis teigė, kad jokia politinė organizacija neturi teisės uzurpuoti politinės valdžios. Apibrėžiant žmogaus teises ir laisves buvo skelbiama, kad piliečio statusas turi remtis Visuotine žmogaus teisių deklaracija, Pilietinių ir politinių teisių paktu ir kitais tarptautiniais žmogaus teisių aktais.¹⁷³

Bendrosios programos politinės nuostatos buvo sukonkretintos ir išplėtos Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijose. Rezoliucijoje „Dėl Lietuvos visuomenės vienybės“ buvo rašoma, kad „būtina atkurti visišką Lietuvos TSR nacionalinį valstybinį suverenitetą, garantuoti gyventojų demokratines teises ir laisves, visiems pilietybę turintiems gyventojams, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties, partiškumo, tautybės, pažiūrų skirtumo, sudaryti vienodas galimybes dalyvauti valstybės valdyme“.¹⁷⁴ Rezoliucijose „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“, „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo“ bei daugelyje kitų suformuluoti pagrindiniai politiniai laisvės siekiai, kurie tuo metu dar buvo įrėminti Lietuvos politinėje tikrovėje.

Apibūdindamas Lietuvos kelią į laisvę, Vytautas Landsbergis teigia, kad pirmasis Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpis turėjo tris etapus. Sąjūdis ligi 1990 m. kovo 11-osios ir atkurtoji Lietuvos Respublika ligi pakartotinio tarptautinio jos pripažinimo 1991 m. rugsėjo mėnesį

¹⁷¹ Siedentop, L. *Europos demokratija*. Iš anglų kalbos vertė Leonas Tamas. Vilnius: Vaga, 2003, p. 118.

¹⁷² Žilys, J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai. *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2004, p. 56; Anušauskas, A., Bagušauskas, J.R., Bauža, Č., Blažytė, D., Ilgevičiūtė, V., Kašauskienė, V., Liekis, A. *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000. – 488 p.; *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Sudarė Danutė Blažytė, Vanda Kašauskienė, red. Česlovas Bauža. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. – 368 p.

¹⁷³ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22–23 d.* Vilnius: Mintis, 1990, p. 203–216.

¹⁷⁴ *Ten pat*, p. 218.

– tai du pirmieji etapai. Trečiasis etapas – tai Lietuvos politinio diplomatinio įsitvirtinimo pasaulyje ir, galų gale, pastangų susitarti dėl Rusijos kariuomenės išvedimo tarpšnis.¹⁷⁵

Vertindamas 1988–1990 m. politinių teisinių procesą kaip išskirtinį etapą konstitucionalizmo atžvilgiu, E. Šileikis atkreipia dėmesį į tai, kad, vertinant Lietuvos valstybės funkcionavimo atkūrimo genezę 1988–1990 m. tuometinių Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio politinių reikalavimų atitinkama konstitucine kūryba (LTSR Konstitucijos pataisomis), galima laikyti savita konstitucionalizmo išraiška.¹⁷⁶ Jo nuomone, 1990 m. kovo 11-oji – tai kalnagūbris, skiriantis LTSR ir Lietuvos Respublikos konstitucijas ir konstitucinę teisę, bet ne konstitucionalizmą, kuris LTSR iš esmės prasidėjo nuo 1988 m. viešai deklaruotų Sąjūdžio konstitucinių iniciatyvų.¹⁷⁷

Pritariant pastarajai pozicijai dėl 1988–1990 m. politinio teisinio proceso, reikėtų pastebėti, kad šio turinio esminiais reiškiniais laikytini ne tik Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo, bet ir vėlesni Sąjūdžio Seimo dokumentai, galiojusios Konstitucijos pataisos bei kiti politiniai dokumentai (pvz., 1989 m. gegužės 18 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, 1990 m. vasario 7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos – TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“). Analizuojant 1988–1990 m. konstitucionalizmo turinį, reikėtų atsižvelgti ir į kitus teisinės kūrybos aspektus, liudijančius apie siekį sukurti autonomišką, nuo TSRS atskiriamą teisinę sistemą. Visa tai ir buvo tie faktai, kurie charakterizavo esminius pokyčius, vykusius 1988–1990 metais Lietuvoje.

Reikšmingiausias 1990 m. kovo 11-osios konstitucinis dokumentas buvo Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“.¹⁷⁸ Atskirai pažymėtini pagrindiniai akcentai, kurie buvo formuluojami šiame Akte: 1940 m. svetimos jėgos panaikintų Lietuvos Valstybės suvereninių galių atkūrimas; paskelbimas, kad Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė; konstatavimas, kad Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atkurto Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas; paskelbimas, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma; deklaravimas, jog Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija; konstatavimas, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo Aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą; išsprendžiamas esminis klausimas – nuo kada valstybės valdžia pradeda veikti nauju politiniu teisiniu pagrindu.

Nepriklausomos valstybės atkūrimas lėmė logišką vėlesnių veiksmų seką nustatant valstybės konstitucinius parametrus, konstitucinio proceso atskaitos faktus ir orientyrus konstitucinėje

¹⁷⁵ Landsbergis, V. *Sunki laisvė: 1991 m. ruduo – 1992 m. ruduo: statom valstybę*. 1 knyga. Vilnius: Vaga, 2000, p. 5.

¹⁷⁶ Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: VĮ „Teisinės informacijos centras“, 2003, p. 39.

¹⁷⁷ *Ten pat*, p. 40.

¹⁷⁸ *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9–222.

raidoje.¹⁷⁹ Šiuo atžvilgiu labai svarbus Įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“.¹⁸⁰ Reikšmingiausi akcentai buvo šie: 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) galiojimo nutraukimas; 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje nutraukimas; 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimo visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje atnaujinimas, sustabdant skyrių ir straipsnių, reglamentuojančių Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą. Šiomis politinėmis teisinėmis išraiškomis buvo deklaruojamas Lietuvos konstitucionalizmo tęstinumas, bet ne visavertis konstitucinės sistemos atkūrimas. Ši politinį teisinį siekinį iliustruoja įstatymo nuostata, kad 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atnaujinimas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų.

Kitas žingsnis buvo Įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.¹⁸¹ priėmimas, kuriuo atsižvelgta į būtinybę suderinti atnaujintos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais.

Nors Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme ir nebuvo nustatytas apibrėžtas jo galiojimo terminas, tačiau jis priskirtinas tai konstitucijų grupei, kuri lyginamojoje konstitucinėje teisėje pripažįstama kaip laikina konstitucinio reguliavimo situacija. Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje taip pat buvo laikotarpis, kurių metu galiojo laikinieji konstituciniai aktai: 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai,¹⁸² 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai,¹⁸³ 1920 m. birželio 10 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija.¹⁸⁴ Laikinosioms konstitucijoms priskirtina ir 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucija¹⁸⁵, nes buvo nustatyta, kad ji turi būti „tikrinama ne vėliau kaip per dešimt metų tautos atsiklausimo keliu“.

Rengiant Konstituciją pirmasis žingsnis turėjo būti pagrindinio klausimo – valstybės formos apibrėžimas. Šiuo atžvilgiu samprotaujant apie apklausą (plebiscitą) ir apie priimtą konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“ yra prielaidų pažymėti, kad teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ apibendrino ir suvienijo iki tol vartojamus Lietuvos valstybės apibrėžimus. Ir šiuo požiūriu Tautos valios ir suverenių jos galių išreiškimas buvo neabejotinai svarbus ir prasmingas.

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos Seimo antroji sesija. 1993 m. kovo 11 d. iškilmingasis posėdis. *Stenogramos*. Nr. 34, p. 7–11.

¹⁸⁰ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9–223.

¹⁸¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9–224.

¹⁸² Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas. 1918, Nr. 1/1a.

¹⁸³ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. Kaunas [1919].

¹⁸⁴ Laikinosios Vyriausybės žinios. 1920, Nr. 37–407.

¹⁸⁵ Vyriausybės žinios. 1928, Nr. 275–778.

Lietuvos žmonių valia, pareikšta per apklausą (plebiscitą), ir konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ turėjo istorinę reikšmę grindžiant Lietuvos valstybės konstitucinius pagrindus ir tolesnę konstitucionalizmo raidą. Demokratinės valstybės modelis, už kurį pasisakė Tauta, buvo reikšmingas formuluojant bendruosius Lietuvos politinius ir teisinius pagrindus, valstybės institucijų sistemą ir jų įgaliojimus.

Apklausa (plebiscitas) naujausių laikų Lietuvos konstitucionalizmui reikšminga ir tuo, kad po 1991 m. kovo 11-ąją paskelbto Lietuvos valstybės atkūrimo toliau tęsiama demokratinė konstitucinės valstybės tradicija, kai visus svarbiausius visuomenės ir valstybės gyvenimo klausimus Tauta sprendžia tiesiogiai ir taip įgyvendina suverenias savo galias. 1992 m. gegužės 23 d. įvyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo, 1992 m. birželio 14 d. – referendumas dėl Rusijos armijos išvedimo ir okupacijos padarytos žalos atlyginimo, 1992 m. spalio 25 d. – referendumas dėl Konstitucijos.

Nagrinėjant 1992 m. Lietuvos Konstituciją, pirmiausia pažymėtina, kad ji yra viena XX amžiaus pabaigoje priimtų konstitucijų, įtvirtinanti istorinės epochos nulemtus ir to paties regiono šalims, atsidūrusioms panašioje politinėje, socialinėje, teisinėje padėtyje, būdingus ypatumus. 1992 m. priimta Lietuvos Konstitucija skelbė Lietuvos valstybę esant nepriklausoma demokratine respublika, suvereniteto šaltiniu paskelbė tautą, taip pat įtvirtino nuostatą, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių, numatė tautos ir kiekvieno piliečio teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką, nuostatą, kad valstybės valdžios ar jos institucijos užgrobimas smurtu laikomi antikonstituciniais veiksmais, yra neteisėti ir negalioja¹⁸⁶. Akivaizdu, šias Konstitucijos nuostatas lėmė istorinė patirtis ir siekis užkirsti kelią galimai agresijai prieš valstybę ateityje. Panašaus pobūdžio nuostatų buvo įtvirtinta ir 1992 m. Estijos Konstitucijoje. Konstitucija numatė, kad Estija yra nepriklausoma ir suvereni demokratine respublika, jos aukščiausia galia priklauso tautai, Estijos nepriklausomybė ir suverenitetas yra amžini ir neatimami¹⁸⁷. Taigi siekis konstitucijose įtvirtinti nuostatas, užkertančias kelią galima agresijai prieš valstybę ateityje, akivaizdu, buvo nulemtas istorinės patirties ir gali būti laikomas ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo ypatumu.

Šio etapo konstitucijoms taip pat būdingas išsamaus teisių ir laisvių katalogo įtvirtinimas. Analizuojant Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, 1992 m. Lietuvos Konstitucija įtvirtino žmogaus teisę į gyvybę, į laisvę, orumą, privataus gyvenimo, būsto, nuosavybės neliečiamybę, žmogaus teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, informacijos, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę; asmenų lygybę ne tik įstatymui ir teismui, bet ir valstybės institucijoms ir

¹⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-1014).

¹⁸⁷ Estijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 161.

įstaigoms, asmens teisę kreiptis į teismą, piliečių teisę laisvai kilnotis, dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai arba per demokratiškai išrinktus savo atstovus, teisę jungtis į asociacijas, nustatė privalomą mokslą asmenims iki 16 metų, teisę streikuoti, įtvirtintos lygios sutuoktinių teisės šeimoje, numatyta dirbančioms motinoms teisė į mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas, vartotojų interesų gynyba, išimtinė valstybės nuosavybės teisė, įtvirtintas ne tik priverčiamojo darbo draudimas, bet ir nurodytos išimtys, koks darbas nelaikomas priverstiniu, lygios visų profesinių sąjungų teisės¹⁸⁸ ir kitas svarbias prigimtinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės. Kita vertus, pavyzdžiui, 1992 m. Estijos Konstitucija be kita ko nustatė asmens apsaugą nuo valstybinės valdžios savivalės, įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios ir savivaldos institucijų pareigą garantuoti asmens teises ir laisves, detalizavo, kad ne tik asmens garbė, bet ir geras vardas negali būti žeminami, įtvirtino draudimą prieš asmens valią perkelti jį iš įstatymų nustatytos jurisdikcijos į kito teismo jurisdikciją, taip pat asmens teisę į sveikatos apsaugą, piliečių teisę pasirinkti profesiją, užsiimti verslu, autoriaus teisę į savo kūrybą, teisę išsaugoti savo nacionalinį identitetą, piliečiui pareigą būti ištikimam Estijos konstitucinei santvarkai ir ginti Estijos nepriklausomybę¹⁸⁹. Taigi, akivaizdu, ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijose įtvirtintas teisių ir laisvių katalogas gali būti vertinamas kaip ištis išsamus.

1992 m. Estijos Respublikos Konstitucijoje, konstitucinės priežiūros pagrindai yra įtvirtinti 152 straipsnyje, kuris skelbia, jog “Teismas, sprendamas byla, netaiko įstatymų, prieštaraujančių Konstitucijai. Aukščiausias teismas, įstatymus, prieštaraujančius Konstitucijai, skelbia negaliojančiais.”¹⁹⁰ Ši Konstitucijos nuostata įgyvendinama pagal kelis atskirus teisės aktus: Teismų įstatymas, Teisėjų statuso įstatymas, Aukščiausiojo teismo taisyklės ir kt. Taigi konstitucinę priežiūrą atlieka Aukščiausias Teismas, o tiksliau - Konstitucinės priežiūros rūmai.

Analizuojant 1992 m. Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo santykius, pažymėtina tai, kad Konstitucija taip pat įtvirtino valstybės valdžių padalinimo principą tiesiogiai nurodydama, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas, taip pat nurodė, kad valstybės valdžias riboja Konstitucija¹⁹¹, taip pat įtvirtino politinį pliuralizmą, nustatė valstybės valdžios institucijų įgaliojimus ir tarpusavio santykius, įtvirtino pusiau prezidentinę valdymo sistemą, apibrėžė valstybės kontrolės sistemą ir paskirtį, Konstitucinio Teismo institutą.

1994 metais, vadovaujantis daugelio Europos bei pasaulio šalių praktika, realizuojant Lietuvos Konstitucijos 73 str., buvo įsteigta Seimo kontrolierių įstaiga, arba ombudsmeno, t.y.

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-1014).

¹⁸⁹ Estijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 162-171.

¹⁹⁰ LTU Užsienio šalių konstitucijos. Mokomasis leidinys. Vilnius, 2004. p.193.Vilnius, 2004. p.193.

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-1014).

žmogaus teisių gynėjo, institucija. Seimo kontrolierių veiklos tikslas – ginti žmogaus teisei į gerą viešąjį administravimą, užtikrinantį žmogaus teises ir laisves, prižiūrėti, ar valdžios įstaigos vykdo pareigą tinkamai tarnauti žmonėms.

Pažymėtina, kad sovietinio režimo žlugimą žymi taip pat svarbūs politiniai procesai, vykę Sovietų Sąjungoje nuo „perestroikos“ laikų iki 1991 m. pabaigos. Nors formaliai Sovietų Sąjunga iširo 1991 m. gruodžio mėnesį, tačiau, kaip teigia O. Buišienė, šio proceso konstitucinių atspindžių galime aptikti jau Sovietų Sąjungos Konstitucijos pakeitimuose¹⁹². Kaip žinia, tuo metu galiojusi 1978 m. SSRS konstitucija buvo paremta sovietinio režimo ideologija. Taigi pamatu svarbiems demokratinams pokyčiams tapo galiojusios sovietinės konstitucijos pataisos, kuriomis buvo įtvirtinta daugiapartinė sistema, reformuota valstybės institucijų sistema, įsteigtas visos tautos renkamo RSFSR Prezidento institutas, papildytas konstitucijos straipsnis, įtvirtinantis privačios nuosavybės teisę į žemę, taip pat atsisakyta straipsnio, kuriuo buvo propaguojama sovietinė politinė sistema ir sovietinės demokratijos raida, bei straipsnio, deklaruojančio, kad švietimo sistema turi užtikrinti komunistinį auklėjimą, įtvirtintas draudimas riboti žmogaus ir piliečio teises ir laisves, išskyrus laikiną šių teisių apribojimą nepaprastosios padėties atveju, draudimas versti piliečius atlikti įstatymais nenumatytas pareigas ir pan.¹⁹³. Taigi 1978 m. Konstitucijos pataisomis buvo padėti demokratinės politinės santvarkos pagrindai.

1993 m. priimta Rusijos Federacijos Konstitucija yra kertinis akmuo Rusijos valstybės istorijoje, kadangi „naujoji konstitucija nutraukė pirmosios ir vėlesnių sovietinių konstitucijų (1918 m., 1925 m., 1937 m., 1978 m.) idėjų ir principų pereinamumą ir įtvirtino naujosios socialinės, ekonominės ir konstitucinės santvarkos pradžia“¹⁹⁴.

Pažymėtina tai, kad Konstitucijos preambulėje buvo deklaruota valstybės tęstinumo idėja, taip pat pasisakyta dėl žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimo, įtvirtinta rusų tautos priklausomybė pasaulio bendruomenei, visuotinai pripažįstama tautų lygybė ir laisvo apsisprendimo teisė bei pagarba protėvių atminčiai¹⁹⁵. Taigi, analizuojant Konstitucijos preambulėje įtvirtintas nuostatas matyti, kad ši Konstitucija įtvirtino vertybes, kurios ankstesnėse Sovietų Sąjungos konstitucijose buvo neigiamos arba dėl jų nebuvo pasisakyta. Šios nuomonės laikosi ir O. Buišienė¹⁹⁶. Taigi 1993 m. Konstitucija įtvirtino savo esme naujas Rusijos konstituciniam reguliavimui nuostatas, pavyzdžiui, įtvirtino svarbią konstitucinę nuostatą, kad įgyvendinant žmogaus ir piliečio teises ir

¹⁹² Buišienė O. Rusijos Federacijos 1993 m. Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 327.

¹⁹³ Buišienė O. Rusijos Federacijos 1993 m. Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 328.

¹⁹⁴ Buišienė O. Rusijos Federacijos 1993 m. Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 334.

¹⁹⁵ Rusijos Federacijos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 288.

¹⁹⁶ Buišienė O. Rusijos Federacijos 1993 m. Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005. P. 334.

laisves neturi būti varžomos kitų asmenų teisės ir laisvės, taip pat nustatė, kad žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės Rusijos Federacijoje pripažįstamos ir garantuojamos remiantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, įtvirtino žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių tiesioginio veikimo principą¹⁹⁷. Toks konstitucinio reguliavimo turinys žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių reguliavimo kontekste laikytinas svarbiu 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucijos ypatumu. Be to, 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucija tapo pirmąja konstitucija Rusijos konstitucionalizmo istorijoje, žmogų, jo teises ir laisves įvardijusi aukščiausiaja vertybe¹⁹⁸. Konstitucijoje taip pat buvo įtvirtintas pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių nedalomumas ir jų prigimtinis pobūdis, teisė į gyvybę, tačiau numatyta mirties bausmės galimybė, draudimą be žmogaus sutikimo atlikti su juo medicininius, mokslinius ar kitokius bandymus, teisę ne tik į privataus gyvenimo neliečiamybę, bet ir į asmeninę ir šeimos gyvenimo paslaptį, taip pat teisę ginti savo gerą vardą, draudimą be asmens sutikimo rinkti, laikyti, naudoti ir platinti informaciją apie jo privatų gyvenimą, teisę pasirinkti savo tautybę, draudimą propaguoti ar kurstyti socialinę, rasinę, tautinę, religinę neapykantą ar nesantaiką, piliečių teisę dalyvauti vykdant teisingumą, žemės privačios nuosavybės teisę, teisę gauti teisingą atlyginimą už darbą ir nemažesnę negu federaliniu įstatymu nustatytą minimalų darbo užmokestį, asmens teisę į būstą, į sveiką gamtinę aplinką, teisę į išsilavinimą, taip pat nustatė 18 m. sulaukusių darbingų vaikų pareigą rūpintis savo nedarbingais tėvais, taip pat tokias pareigas, kaip kiekvieno pareiga mokėti mokesčius ir rinkliavas, ginti Tėvynę, gamtos turtų tausojimą¹⁹⁹ ir kitas pilietines, socialines, ekonomines ir kultūrinis teises. Taigi, analizuojant 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucijoje įtvirtintą žmogaus teisių ir laisvių katalogą matyti, kad Rusijos Federacijos konstituciniam reguliavimui būdingas savitas konstitucinio žmogaus ir piliečio teisių ir pareigų turinio reguliavimo turinys. Joje įtvirtintų nuostatų analizė leidžia daryti išvadą dėl Rusijos Federacijos valstybės socialinio pobūdžio. Kita vertus, tiesioginė nuoroda į socialinį valstybės pobūdį taip pat įtvirtinta ir pačioje Konstitucijoje nurodant, kad Rusijos Federacija yra socialinė valstybė²⁰⁰.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo santykius, 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucija nustatė, kad valstybės valdžia Rusijos Federacijoje padalinta į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę, taip pat nuostatą, kad valdžios institucijos yra savarankiškos, valstybės vadžią Rusijos Federacijoje vykdo Rusijos Federacijos prezidentas, Federacinis susirinkimas (Federacijos Taryba ir Valstybės Dūma), Rusijos Federacijos Vyriausybė, Rusijos Federacijos teismai, nustatė, kad teisingumą Rusijos Federacijoje vykdo tik teismai, teisminė valdžia įgyvendinama konstitucine, civiline, administracine ir baudžiamąja teise, taip pat

¹⁹⁷ Конституция Российской Федерации //http://www.constitution.ru/index.htm

¹⁹⁸ Конституция Российской Федерации //http://www.constitution.ru/index.htm

¹⁹⁹ Конституция Российской Федерации //http://www.constitution.ru/index.htm

²⁰⁰ Конституция Российской Федерации //http://www.constitution.ru/index.htm

nustatė Konstitucinio Teismo kompetenciją, įtvirtino draudimą steigti teismus, turinčius ypatingus įgaliojimus²⁰¹. Taigi 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucijoje įtvirtintas valstybės valdžių padalijimo principas, taip pat imperatyviai įtvirtintas valstybės valdžių savarankiškumo principas. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Rusijos Federacijos prezidentas priima sprendimą atstatydinti Rusijos Federacijos Vyriausybę, paleidžia Valstybės Dūmą Rusijos Federacijos Konstitucijoje numatytais atvejais ir tvarka, taip pat gali panaudoti derinimo procedūras spręsti nesutarimus Rusijos Federacijos valstybinės valdžios institucijų ir Rusijos Federacijos subjektų valstybinės valdžios institucijų, taip pat tarp Rusijos Federacijos subjektų valstybės valdžios institucijų, o tais atvejais, jeigu nepavyksta pasiekti bendro sprendimo, ginčą perduoti spręsti atitinkamam teismui, teisę sustabdyti, iki bus priimtas atitinkamo teismo sprendimas, Rusijos Federacijos subjektų vykdomosios valdžios institucijų priimtų aktų galiojimą, jeigu šie aktai prieštarauja Rusijos Federacijos Konstitucijai ir federaliniams įstatymams, Rusijos Federacijos tarptautiniams įsipareigojimams arba pažeidžia žmogaus ir piliečio teises ir laisves²⁰². Taigi Konstitucijoje įtvirtintų Prezidento įgaliojimų turinys rodo 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucijoje įtvirtintos prezidentinės valstybės pobūdį.

Ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms priskirtina ir 1997 m. Lenkijos Konstitucija. V. Staugaitytės teigimu, Lenkijos 1997 m. Konstitucija daugeliu atžvilgiu yra tipiška Vidurio ir Rytų Europos regiono posocialistinės valstybės Konstitucija – su kitų šio regiono valstybių konstitucijomis ją sieja daug bendrų bruožų tiek turinio, tiek reguliavimo stiliaus požiūriu²⁰³. Kita vertus, Lenkijos Konstitucijai taip pat būdingas ir savitas konstitucinio reguliavimo stilius. Pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijoje nustatyta, kad Lenkijos Respublika yra visų piliečių gėris, įtvirtinta nuostata, kad Lenkijos Respublika yra demokratinė teisinė valstybė, įgyvendinanti socialinio teisingumo principus, kad Lenkijos Respublika sudaro sąlygas skleisti kultūrai, kuri yra lenkų tautos identiteto, jos išlikimo ir vystymosi šaltinis, ir tam, kad kultūros vertybės būtų visiems vienodai prieinamos, nustatė, kad valstybės agrarinės santvarkos pagrindas yra šeimos ūkis, draudė politines partijas ir kitas organizacijas, savo programose besivadovaujančias totalitariniais nacizmo, fašizmo ir komunizmo veiklos metodais ir praktika²⁰⁴. Taip pat originaliu konstitucinio reguliavimo stiliaus pavyzdžiu laikytinas Konstitucijos skyrius „Teisės šaltiniai“, skirtas norminių aktų hierarchijos ir priėmimo procedūrų reglamentavimui.

Analizuojant 1997 m. Lenkijos Konstitucijoje įtvirtintas teises ir laisves, pažymėtina tai, kad Konstitucijoje įtvirtinta, kad Lenkijos Respublika saugo paveldėjimo teisę, darbą, rūpinasi kovų už

²⁰¹ Конституция Российской Федерации // <http://www.constitution.ru/index.htm>

²⁰² Конституция Российской Федерации // <http://www.constitution.ru/index.htm>

²⁰³ Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.293.

²⁰⁴ Lenkijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 212-213.

nepriklausomybę veteranais, ypač karo invalidais, saugo ir globoja santuoką, kaip moters ir vyro sąjungą, Lenkijos piliečio teisę į valstybės globą esant užsienyje, asmens teisę spręsti dėl savo asmeninio gyvenimo, reikalavimą su kiekvienu, kuriam atimta laisvė, elgtis humaniškai, principą, kad karo nusikaltimams ir nusikaltimams žmoniškumui netaikoma senatis, nustatė galimybę riboti naudojimąsi konstitucinėmis teisėmis ir laisvėmis, draudė ekstradiciją, taip pat draudė priimti į nuolatinį darbą vaikus iki 16 metų, imperatyviai nustatė, kad Lenkijos Respublika užtikrina vaiko teisių apsaugą, reikalavimą išklausti vaiko nuomonę ir pagal galimybes į ją atsižvelgti²⁰⁵. Taigi 1997 m. Lenkijos Konstitucija, vertinant ją įtvirtintų teisių ir laisvių aspektu, gali būti apibūdinama kaip itin detali.

Analizuojant Konstitucijoje įtvirtintus valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykius, pažymėtina tai, kad Konstitucija nustatė, kad Lenkijos santvarka grindžiama įstatymų leidžiamosios valdžios, vykdomosios valdžios ir teisminės valdžios atskyrimu ir pusiausvyra, detalizavo, kad įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina Seimas ir Senatas, vykdomąją valdžią – Lenkijos prezidentas ir Ministrų Taryba, teisminę valdžią – teismai ir tribunolai²⁰⁶, taip pat įtvirtino parlamentinę valdymo formą.

Pažymėtina, kad „lenkų teisinėje literatūroje 1997 m. Konstitucija neretai kritikuojama dėl deklaracijų ir ketinimų gausos, taip pat dėl smulkmeniškumo reguliuojant kai kuriuos klausimus, kai užtektų nukreipimo į paprastus įstatymus“²⁰⁷. Kita vertus, akivaizdu, tokį konstitucinio reguliavimo stilių neabejotinai lėmė istorinės, socialinės, ekonominės, teisinės patirtys. Taigi atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, 1997 m. Lenkijos Konstituciją galima vertinti kaip atitinkančią šiuolaikinio Europos konstitucionalizmo standartus.

Taigi ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms būdinga pagarba žmogaus teisės ir laisvėms bei išsamaus jų katalogo bei teisinės valstybės, politinio pliuralizmo, valdžių padalijimo ir kitų demokratinėmis vertybėmis grįstų idėjų įtvirtinimas. Ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms taip pat būdingas dėmesys naujiems šiuolaikinio gyvenimo prioritetams²⁰⁸. Kita vertus, „XX a. antrosios pusės konstitucinių procesų tyrinėtojai pabrėžia naujas konstitucionalizmo tendencijas. Tai pačių konstitucijų, kaip pamatinių aktų, konsolidacija, vis didėjanti konstitucinės teisės socializacija, konstitucinio reguliavimo demokratizacija, taip pat nacionalinės teisės konstitucionalizacija“²⁰⁹.

²⁰⁵ Lenkijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 215-226.

²⁰⁶ Lenkijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004. P. 213-214.

²⁰⁷ Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P.294.

²⁰⁸ Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005. P. 28.

²⁰⁹ Kūris E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija //Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis jos taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. Vilnius, 2002. P.9-10.

Šioje dalyje aptariama trečiasis konstitucijų raidos etapas, kuris prasideda po Antrojo pasaulinio. Jo pabaigą žymi besibaigiantis XX a. dešimtas dešimtmetis. Konstitucinis procesas tampa pasaulinis. Demokratinių šalių konstitucijose vis didesnę reikšmę įgyja konstitucinės asmens teisės ir laisvės, pailgėja į konstitucinį teisių katalogą įrašytų socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių sąrašas.

Šio laikotarpio konstitucionalizmo idėjų įtvirtinimo pavyzdžiais tampa 1947 m. Italijos Respublikos Konstitucija, 1948 m. VFR Pagrindinis įstatymas, 1946 m. ir 1958 m. Prancūzijos konstitucijos, taip pat vėlesnės 1975 m. Graikijos, 1976 m. Portugalijos, 1978 m. Ispanijos konstitucijos.

XX a. devintojo dešimtmečio pabaiga – naujo konstitucijų raidos etapo pradžia. Iširus totalitarinei sistemai, Vidurio ir Rytų Europos šalys po ilgos pertraukos vėl su viltimi ėmė žvelgti į konstitucionalizmą. Tai metas, kai buvo specialiai priimamos naujos demokratinės konstitucijos: 1992 m. Estijos, 1992 m. Lietuvos, 1997 m. Lenkijos konstitucijos, kurios atspindi ketvirtojo konstitucijų raidos etapo konstitucinio reguliavimo ypatumus. Tai dėmesys žmogiškosioms vertybėms, demokratiškam visuomenės reikalų tvarkymui, konstitucinei kontrolei, naujiems šiuolaikinio gyvenimo prioritetams.

IŠVADOS

1. Teisinėje literatūroje vyrauja konstitucijos – pagrindinio įstatymo samprata. Minėjome, kad konstitucija dažniausiai apibūdinama kaip aukščiausios teisinės galios įstatymas, reguliuojantis svarbiausius socialinius santykius (t. y. nustatantis valstybės valdžios organizacijos bei veiklos, taip pat asmens teisinės padėties pagrindus), kuris priimamas ir keičiamas ypatinga tvarka. Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucija – svarbiausia konstituciocentrinės teisės sistemos sritis, pirminė aukščiausiosios galios teisė, nustatanti teisinio reguliavimo pagrindus. Jos normoms ir principams būdingas didžiausias normiškumo potencialas. Tai vienintelis aktas, kurio teisėtumas teisės sistemoje negali būti ginčijamas.
2. Konstitucijos lyginamojoje konstitucinėje teisėje vertinamos įvairiais aspektais. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad egzistuoja formaliosios ir materialiosios konstitucijos. Konstitucijos analizuojamos remiantis ir kitais kriterijais. Konstitucijos gali būti ne tik įrankis, kurio tikslas – nustatyti pagrindines visuomenės ir valstybės valdymo taisykles, įtvirtinti žmogaus teises ir laisves, nustatyti politines ir teisines garantijas, tačiau gali išreikšti atitinkamas teisines ir politines idėjas. Jeigu į konstitucijas žvelgsime turėdami omenyje tokių kriterijų, akivaizdu, kad konstitucijose deklaruojami tautų ir valstybių idealieji siekiniai, kurie simbolizuoja žmonių, tautų ir valstybių laisvės lūkesčius.
3. Pasaulio valstybių konstitucionalizmo istorija byloja, kad konstitucijos, išreiškdamos steigiamosios valdžios galias, visada priimamos arba kardinaliai keičiamos tada ir ten, kai ir kur vyksta esminės socialinio gyvenimo reformos, politinių ir teisinių sistemų lūžiai. Iš esmės visose šalyse naujosios konstitucijos buvo priimtos tuomet, kai tautos pareikalavo demokratinių pertvarkų. Žmogaus, tautos laisvės motyvas buvo vienas iš tų, kurie skatino konstitucinę raidą.
4. Asmens, tautos laisvės požiūriu, tai yra šiuolaikinės konstitucijos ideologijos kontekste nekvestionuojamai reikšmingas JAV konstitucionalizmo patyrimas. 1776 m. liepos 4 d. Deklaracijos idėjomis paremta 1787 m. JAV Konstitucija. Tiek Deklaracija, tiek Konstitucija, atspindėdamos kolonijų siekį nepriklausomai nuo Karūnos kurti demokratinę valstybę ir visuomenę, pirmiausia simbolizuoja kovą už žmogaus, tautos laisvę, žymi pasaulinio konstitucionalizmo raidos pradžią.
5. Analizuojant 1787 m. JAV Konstituciją, reikšmingu jos bruožu ir kartu neabejotinu jos trūkumu laikytina tai, kad pirmojoje rašytinėje pasaulio konstitucijoje nebuvo reguliuojamos žmogaus teisės ir laisvės.

6. Antrasis konstitucijų raidos etapas yra laikotarpis, kai konstitucijų leidėjai, perindami pirmosios konstitucijų bangos patirtį, toliau tobulino valstybės valdžios organizavimo sistemą, o valdžių tarpusavio santykius modeliavo vykdomosios valdžios naudai. Nors šiuo laikotarpiu konstitucinio reguliavimo turinys keitėsi pakankamai mažai, tačiau šiuo laikotarpiu konstitucijomis imta reguliuoti ekonominius ir socialinius santykius, taip pat plėtėsi galimo valstybės kišimosi į visuomenės ir asmenų gyvenimą ribos, to meto konstitucijoje nemaža dėmesio skiriama valstybės socialiniam vaidmeniui. Taigi šiuo konstitucijų raidos laikotarpiu išryškėjo naujos konstitucinio reguliavimo tendencijos, pasireiškiančios svarbių ekonominių ir socialinių santykių reguliavimu.
7. Trečiojo konstitucinio reguliavimo raidos etapo konstitucijose įtvirtinus socialinės ir teisinės valstybės idėjas ir siekį demokratizuoti valstybės valdymą, svarią reikšmę įgavo žmogaus teisių ir laisvių apsaugos klausimų reguliavimas plačiu konstituciniu lygmeniu, konstitucijose vis plačiau įtvirtintos socialinės ir ekonominės teisės, kartu plėtėsi konstitucinio reguliavimo turinys.
8. Ketvirtojo konstitucinio reguliavimo etapo konstitucijoms būdinga pagarba žmogaus teisės ir laisvėms bei išsamaus jų katalogo bei teisinės valstybės, politinio pliuralizmo, valdžių padalijimo ir kitų demokratinėmis vertybėmis grįstų idėjų įtvirtinimas. Šio etapo konstitucijoms taip pat būdingas dėmesys naujiems šiuolaikinio gyvenimo prioritetams.
9. Lietuvos konstitucionalizmas XX a. pradžioje taip pat besąlygiškai buvo susijęs su tarptautiniu mastu pripažinta tautų apsisprendimo teise, tai yra su laisve kurti savo valstybę, nustatyti jos organizavimo sistemą, valstybės valdžios ir žmogaus sąveikos principus. Tai buvo išreikšta ne tik 1918 m. vasario 16 d. Akte, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucijoje dėl atkurtos Lietuvos demokratinės valstybės, tačiau ir 1922 m. Konstitucijoje. XX a. pabaigoje Tautos siekiai atkurti valstybę politiškai ir teisiškai buvo deklaruojami įvairiuose Atgimimo laikotarpio konstitucijų projektuose, Sąjūdžio dokumentuose, kai kuriuose valdžios aktuose. Laisvės siekinys buvo ta fundamentalioji nuostata, kuria grindžiama 1990 m. kovo 11-osios aktų dvasia, Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo turinys, 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) ir pagaliau – 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimas ir priėmimas.

SANTRAUKA

Šiame darbe skiriami ir nagrinėjami keturi konstitucinio reguliavimo raidos etapai arba konstitucijų raidos bangos. Pirmasis konstitucinio reguliavimo etapas apima laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos, antroji – laikotarpį tarp dviejų pasaulinių karų, trečioji – laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos, ketvirtoji – laikotarpį nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigos iki šių dienų.

Tyrimas aktualus konstitucinio reguliavimo raidos aspektu. Europos valstybių konstitucijų analizė istoriniu požiūriu sudaro sąlygas išskirti esminius Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumus bei nustatyti pagrindinius jų raidos dėsningumus. Tik atsižvelgiant į istorines - politines konstitucijų priėmimo aplinkybes ir jose įtvirtintą teisinį reguliavimą, lyginant jas tarpusavyje, galima išsamiau suprasti, kodėl būtent viena ar kita nuostata įtvirtinta konstitucijose. Tai taip pat leidžia pažvelgti į Lietuvos valstybės konstitucijų raidą kitų Europos valstybių konstitucijų raidos kontekste. Tyrimo originalumas tas, kad tyrimo metu pateikiama lyginamoji įvairių Europos valstybių konstitucijų lyginamoji analizė, žvelgiant į konstitucijas per žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių bei valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykių istorinės raidos perspektyvą.

Šio tyrimo pagrindinis tikslas yra aptarti pagrindines šiuolaikines Europos valstybių konstitucijas Europos konstitucinio reguliavimo raidos etapų kontekste, išskirti esminius Europos valstybių konstitucijų raidos ypatumus, nustatyti pagrindinius jų raidos dėsningumus, aptarti Lietuvos valstybės konstitucijų raidos ypatumus kitų Europos valstybių konstitucijų raidos kontekste.

Atliekant tyrimą naudotas sisteminis, loginis-analitinis, lyginamasis ir istorinis tyrimo metodai. Atliekant tyrimą, esminiais tyrimo šaltiniais laikytos Europos valstybių konstitucijos, taip pat plačiai naudotasi Lietuvos ir kitų valstybių mokslininkų darbais, taip pat konferencijų, pristatymų medžiaga, taip pat medžiaga, pateikta interneto tinklapiuose. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, santrauka lietuvių ir anglų kalba, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei interneto svetainių adresai.

SUMMARY

Specific features of the development of the constitutions of the European countries in 20th century

This thesis determines and analyzes four stages of constitutional regulation or waves of constitutional development. The first stage of constitutional regulation covers period from the end of 18th century to the end of World War I, second stage – period between the two world wars, the third stage – period from the end of World War II to the end of nineties in the 20th century and the fourth stage – period from the end of 20th century to nowadays.

The research is relevant in respect of development of constitutional regulation. Historical analysis of the constitutions of European states allows to determine essential attributes of development of constitutions of European states and identify the main tendencies of the development. Only by taking into account historical-political circumstances of adoption of the constitutions and legal regulation established in them, by comparing them with each other it is possible to clearly understand why certain provisions are provided in the constitutions. It also allows to examine development of Lithuanian state constitutions in the context of development of constitutions of other European states. Analysis is original because the research provides comparative analysis of constitutions of different European states by analyzing constitutions through perspective of historical development of individual and civil rights and freedoms and relations of state government organization and operation.

The main objective of this research is to discuss the main modern constitutions of the European states in the context of stages of development of European constitutional regulation, identify the main characteristics of the development of constitutions of European states, determine the main tendencies of their development, discuss characteristics of the development of Lithuanian state constitutions in the context of development of constitutions of other European states.

Systemic, logical-analytical, comparative and historical methods of analysis were employed in conducting research. Constitutions of European states served as the main sources of analysis, also works of Lithuanian and foreign scientists were used as well as material from conferences and presentations and internet material. Conclusions, summary in Lithuanian and English, list of sources and literature and internet websites are presented at the end of the thesis.

PANAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-1014).
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų 1¹ į straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Valstybės žinios.2004. Nr. 85-3094).
3. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9–222.
4. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9–223.
5. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9–224
6. Lietuvos Respublikos Seimo antroji sesija. 1993 m. kovo 11 d. iškilmingasis posėdis. Stenogramos. Nr. 34, p
7. Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas. 1918, Nr. 1/1a.
8. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. Kaunas [1919].
9. Laikinosios Vyriausybės žinios. 1920, Nr. 37–407.
10. Vyriausybės žinios. 1928, Nr. 275–778
11. Andriulis, V., Maksimaitis, M., Pakalniškis, V., Pečkaitis, J.S., Šenavičius, A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002, p. 542.
12. Anušauskas, A., Bagušauskas, J.R., Bauža, Č., Blažytė, D., Ilgevičiūtė, V., Kašauskienė, V., Liekis, A. Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000
13. Berman, H.J. Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999, p. 41.
14. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J. Lietuvos konstitucinė teisė. – V., 2002.
15. Buišienė O. Rusijos Federacijos 1993 m. Konstitucija// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005..
16. Butvilavičius D. Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. – V., 2006
17. De Tocqueville A. Apie demokratija Amerikoje. Vilnius: Amžius, 1996.
18. Hart, H.L.A. Teisės samprata. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Vilnius: Pradai, 1997, p. 322–337.
19. Held, D. Demokratijos modeliai. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 331

20. Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą// Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005.
21. Jarašiūnas E. V Respublikos Konstitucija (Prancūzijos 1958 m. Konstitucija)//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005.
22. Jarašiūnas E. Belgijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006.
23. Jarašiūnas E. Daugybė šiuolaikinės konstitucijos veidų: bendri ir individualūs bruožai//Konstitucinio reguliavimo įvairovė.-V., 2006.
24. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija. Konstitucija XXI amžiuje. Nr. 30 (22). Vilnius, 2002
25. Jarašiūnas E. Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūris į konstituciją pokyčiai // Jurisprudencija. Mokslo darbai. Nr. 33 (25), 2002.
26. Jarašiūnas E. Konstitucija kaip aukščiausioji norminė tikrovė: keletas naujų Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų analizavimo problemų // Jurisprudencija, Nr. 54 (46), 2004.
27. Jarukaitis I. Europos Bendrijos teisės viršenybė ir valstybių narių bei Lietuvos Respublikos teisė // Teisė. Nr.37, 2000.
28. Kūris E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija //Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis jos taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. Vilnius, 2002.
29. Kūris E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis// Konstitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas. 2003 m. rugsėjo 4 d. konferencijos medžiaga.-V., 2004
30. Landsbergis, V. Sunki laisvė: 1991 m. rudenį – 1992 m. rudenį: statom valstybę. 1 knyga. Vilnius: Vaga, 2000, p. 5.
31. Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Sudarė Danutė Blažytė, Vanda Kašauskienė, red. Česlovas Bauža. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.
32. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22–23 d. Vilnius: Mintis, 1990
33. Maksimaitis, M. Užsienio teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002, p. 193–205.
34. Maksimaitis, M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė. Monografija. Vilnius: Justitia, 2005, p. 392;
35. Mesonis G. Jungtinių Valstijų Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005.
36. Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006.

37. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos valstybių kontekste. Monografija. Vilnius, 2000.
38. Mesonis G. Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Didžiosios Britanijos) konstitucinė sistema // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Vilnius, 2005.
39. Mesonis G. Čekoslovakijos konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006.
40. Paine, T. Žmogaus teisės. Iš anglų kalbos vertė D. Stepanienė, E. Morkytė, A. Tijušas. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003, p. 232.
41. Rėmeris, M. Lietuvos sovietizacija 1940–1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis įvertinimas. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 67.
42. Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.-V., 2005.
43. Siedentop, L. Europos demokratija. Iš anglų kalbos vertė Leonas Tamas. Vilnius: Vaga, 2003, p. 118.
44. Taube C. Baltijos valstybių įvairovė (anglų kalba) // Jurisprudencija. Konstitucija XXI amžiuje. Nr. 30 (22). Vilnius, 2002.
45. Vainiutė M. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005.
46. Vainiutė M., Beinoravičius D. Šveicarijos Konfederacijos 1999 m. balandžio 18 d. Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006.
47. Vaitiekienė E. Ispanijos 1978 m. Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005.
48. Vaitiekienė E. 1975 m. Graikijos Konstitucija//Konstitucinio reguliavimo įvairovė. V., 2006.
49. Vidrinskaitė S. Suomijos Respublika ir jos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005.
50. Žilys J. Italijos Respublikos Konstitucija//Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. V., 2005.
51. Žilys, J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2004
52. Estijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004.
53. Lenkijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004.
54. 1946 metų spalio 27 dienos Konstitucijos preambulė // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004.
55. 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. V., 2004.

56. Suomijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos. – V., 2004.
57. Eidintas A. Antanas Smetona. - Vilnius, 1990.
58. Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė.-V., 2005.
59. Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. - Vilnius, 1990.
60. Valančius K. L. Lietuvos valstybės konstitucijos. – V., 2001.
61. Žilys J. Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos.-V., 2001.
62. Tarptautinių žodžių žodynas.-V., 2001.
63. Lane J.E. Konstitucija ir politikos teorija.-K., 2003.
64. Constitutionalism and Rights. – Brigham, 1987.
65. Belz H. Constitutionalism and the American Founding, in Levy L. et al. (eds.),
Encyclopedia of the American Constitution. – New York: Macmillan, 1986.
66. Constitutional Policy and Change in Europe. – Oxford, 1995.
67. Whear K. C. Modern Constitutions. – Oxford, 1980.
68. Comperative Constitutions. – London, 1992.
69. Constitutional Policy and Change in Europe. – Oxford, 1995.
70. Lafitskij V.I. Danija//Konstitucii gosydarstv Evropy. T.1. Moskva, 2001.
71. Kasatkina N.M. Portugalija// Konstitucii gosydarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001
72. Сравнительное конституционное право, Отв. ред. В. Е. Чиркин, Москва, 1996.
73. Tretčetenkova N.J. Ispanija// Konstitucii gosydarstv Evropy. T.2. Moskva, 2001
74. Constitution of the United States (1787)
[//http://www.assetpro.us/Downloads/1787%20US%20Constitution%20plus%20Original%2013th%20Amend.pdf](http://www.assetpro.us/Downloads/1787%20US%20Constitution%20plus%20Original%2013th%20Amend.pdf)
75. The Constitution of the United States
[//http://www.constitutioncenter.org/explore/TheU.S.Constitution/index.shtml#8](http://www.constitutioncenter.org/explore/TheU.S.Constitution/index.shtml#8)
76. The Declaration of the Human Rights
(1789)//http://www.elysee.fr/elysee/elysee.fr/anglais/speeches_and_documents/2006/2006_speeches_and_documents.37972.html
77. The Constitution of 1791// <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>
78. Provisional Constitution, published at Epidavros, January 12, 1822.
[//www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/epidavrosconstitution_000.pdf](http://www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/epidavrosconstitution_000.pdf)
79. The Greek Constitution of 1 (14) June
1911//<http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html?20075>
80. 1918 Constitution (Fundamental Law) of the RSFSR//
[http://en.wikisource.org/wiki/1918_Constitution_\(Fundamental_Law\)_of_the_RSFSR](http://en.wikisource.org/wiki/1918_Constitution_(Fundamental_Law)_of_the_RSFSR)

81. 1924 Constitution of the
USSR//http://en.wikisource.org/wiki/1924_Constitution_of_the_USSR
82. 1931 Constitution//http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Spanish_Republic
83. 1936 Constitution of the
USSR//http://en.wikisource.org/wiki/1936_Constitution_of_the_USSR
84. Weimar Constitution//http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php
85. BASIC LAW for the Federal Republic of
Germany//<http://www.psr.keele.ac.uk/docs/german.htm>
86. The Constitution of Greece // <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html#A120>
87. Конституция Российской Федерации //<http://www.constitution.ru/index.htm>